DİSKAR

TÜRKİYE DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU ARAŞTIRMA MERKEZİ

40 YILDIR 12 EYLÜL

EMEĞE KARŞI SERMAYE DARBESİ

12 EYLÜL İŞÇİ HAKLARINI NASIL YOK ETTİ?

40 YILDIR 12 EYLÜL

DİSK AR

TÜRKİYE DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU
ARAŞTIRMA MERKEZİ

EMEĞE KARŞI SERMAYE DARBESİ:
12 EYLÜL İŞÇİ HAKLARINI NASIL YOK ETTİ?

EDİTÖR: **AZİZ ÇELİK**

ARAŞTIRMACILAR: **DENİZ BEYAZBULUT** ve **ZEYNEP KANDAZ**

DİSK YAYINLARI NO: 81, İSTANBUL • ARALIK 2020

ISBN: 978-605-06165-6-9

ARAŞTIRMA DİSK-AR KAYNAK GÖSTERİLEREK KULLANILABİLİR.

BU YAYIN PARA İLE SATILAMAZ.

Adres: Dikilitaş Mahallesi Eren Sokak No: 4 Beşiktaş/İSTANBUL

Tel: (0212) 291 00 05 - 06 • **Fax:** (0212) 240 42 09

E-posta: diskar@disk.org.tr | disk@disk.org.tr

Web: arastirma.disk.org.tr | www.disk.org.tr

facebook & twitter: @disk_arastirma | @diskinsesi

Tasarım: Can Kaya

Baskı: Tuncay Mat • Ceylan Matbaa • Sertifika No: 40933
Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi No:83/317-318-319
Zeytinburnu/İSTANBUL • Tel: (0212) 613 1079

40 YILDIR 12 EYLÜL

EMEĞE KARŞI SERMAYE DARBESİ

12 EYLÜL İŞÇİ HAKLARINI NASIL YOK ETTİ?

DİSKAR

EDİTÖR: AZİZ ÇELİK

ARAŞTIRMACILAR: DENİZ BEYAZBULUT, ZEYNEP KANDAZ

SUNUŞ

12 Eylül askeri darbesi sadece geçmişte kalan bir askeri darbe değildir. Darbe sonrası oluşturulan siyasal düzen ve onu var eden yasal düzenlemeler ve darbe ile uygulanma imkânı bulan acımasız neoliberal iktisat politikaları Türkiye'nin son 40 yılına damgasını vurdu. 12 Eylül aradan geçen 40 yıla rağmen varlığını ve etkisini güçlü bir biçimde sürdürüyor. Darbe biçimsel olarak sona erse ve darbeden sonra çok sayıda seçim yapılsa da Türkiye, 40 yıldır 12 Eylül darbesi ile inşa edilen baskıcı siyasal ve iktisadi rejimin içinde yaşamaya devam ediyor.

Elinizdeki *"Emeğe Karşı Sermaye Darbesi: 12 Eylül İşçi Haklarını Nasıl Yok Etti?"* adlı araştırmada 12 Eylül askeri darbesinin nedenleri, 12 Eylül askeri darbesi ile yapılanlar ve askeri darbenin sonuçları işçi sınıfı ve sendikal hareket açısından ele alınmıştır. Araştırmada 12 Eylül ile başlayan ve bugün de devam eden emek karşıtı politika ve uygulamalar irdelenmiştir.

12 Eylül darbesinin sendikal alandaki temel hedefi DİSK oldu. 12 Eylül darbesi ile DİSK'in faaliyetleri 11 yıl boyunca durduruldu ve DİSK'e kapatma davası açıldı. DİSK yöneticileri uzun süre gözaltında kaldı, işkence gördü ve idamla yargılandı. Ayrıca DİSK'in mal varlığına da 11 yıl boyunca el kondu. Bu çalışmada 12 Eylül askeri darbesinin DİSK'e yönelik etkileri ve DİSK davası da ayrı bir bölüm olarak ele alınmıştır.

12 Eylül askeri darbesi sınıfsal tercihi açıkça sermayeden yana bir darbedir. 12 Eylül emeğe karşı bir sermaye darbesidir. İşte bu darbenin 40'ıncı yılında DİSK-AR'ın hazırladığı elinizdeki araştırma, 40 yıldır devam eden emeğe karşı darbe sürecinin işçi haklarını nasıl yok ettiğini, işçi sınıfına neler kaybettirdiğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın gerçekleşmesinde emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.

DİSK Yönetim Kurulu

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM:

12 EYLÜL SERMAYENİN EMEĞE DARBESİ 9

12 EYLÜL NEDİR? 10

24 OCAK+12 EYLÜL=SERMAYE İÇİN DİKENSİZ GÜL BAHÇESİ 12

24 Ocak 1980 Kararları: 12 Eylül'e Giden Yolun Başlangıcı 13

24 Ocak ve 12 Eylül'ün Ortak Paydası: Sendikaların ve Emeğin Bastırılması 17

SERMAYE NE İSTEDİ? 20

12 Eylül Öncesi Sermayenin Talebi: Sendikal Haklar Kısıtlansın, Ücretler Bastırılsın 20

DARBECİLER NE YAPTI? 22

Sendikal Faaliyetler Durduruldu 22

Grevler Yasaklandı 23

Toplu Pazarlık Hakkı Askıya Alındı 24

Kıdem Tazminatı Hakkına Darbe 27

İkramiyelere Darbe 29

24 OCAK 12 EYLÜL İLE DEVAM ETTİ 30

12 EYLÜL (1982) ANAYASASI: SENDİKAL HAKLARA SERMAYE TAARRUZU 32

TİSK'in Talepleri Anayasa Oldu! 33

Sendikalaşma Hakkına Yönelik Engeller 34

12 Eylül'ün Sendikal Yasaları: 2821 ve 2822 37

İKİNCİ BÖLÜM:

12 EYLÜL'ÜN SONUÇLARI 43

SENDİKALAŞMA DİBE VURDU 44

TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ BASKI ALTINA ALINDI 44

GREVLER YOK MERTEBESİNE DÜŞTÜ 46

CUMHURİYETİN VE HALKIN 50 YILLIK BİRİKİMİ SATILDI 49

Özelleştirme Yoluyla Kamu Tasfiye Edildi 49

Kamu İşçisi Sayısında Büyük Daralma 51

ASGARİ ÜCRET MİLLİ GELİRE GÖRE YARIYA DÜŞTÜ 51

ÜCRETLERİN ALIM GÜCÜ DÜŞTÜ 54

Verimlilik Artarken Ücretler Düştü 58

GELİR DAĞILIMI BOZULDU 60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

DİSK'E DARBE 61

DİSK'İN FAALİYETLERİ DURDURULDU 62

Türk-iş ve Hak-İş'ten 12 Eylül Darbesine Destek 64

UZUN GÖZALTI SÜRELERİ VE İŞKENCELER 66

DİSK DAVASI: DİSK YÖNETİCİLERİNE İDAM TALEBİ 67

BİR UTANÇ DAVASI 69

DİSK'E 2 BİN 3 YIL 3 AY CEZA! 73

11 YIL SONRA BERAAT 75

EKLER 76

Baştürk'ün Savunmasından 77

Halit Çelenk: DİSK Davası Üzerine 79

Vehbi Koç'un Kenan Evren'e Mektubu 82

KAYNAKÇA 85

Birinci Bölüm

12 EYLÜL: SERMAYENİN EMEĞE DARBESİ

12 EYLÜL NEDİR?

Bundan 40 yıl önce 12 Eylül 1980'de beş generalden oluşan ve **Milli Güvenlik Konseyi** (**MGK**) adı verilen cunta bir askeri darbe ile ülke yönetimine el koydu. Genelkurmay Başkanı Orgeneral **Kenan Evren**, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral **Nurettin Ersin**, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral **Tahsin Şahinkaya**, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral **Nejat Tümer** ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral **Sedat Celasun** emir komuta zinciri içinde darbe yaparak ülke tarihinin en karanlık dönemini başlattılar.

12 Eylül askeri darbesi ile hükûmet görevden alındı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) lağvedildi ve 1961 Anayasası yürürlükten kaldırıldı. Siyasi partilerin faaliyetleri durduruldu ve ardından siyasi partiler kapatıldı. Darbe ile sendikal faaliyetler durduruldu, grevler yasaklandı ve toplu iş sözleşmesi hakkı askıya alındı. Darbeyle birlikte ağır bir askeri diktatörlük dönemi başladı. Yoğun gözaltılar, tutuklamalar ve işkenceler yaşandı. Basın-yayın, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri ağır baskı altına alındı. Darbenin ardından çok sayıda siyasal idam cezası verildi ve bu cezalar infaz edildi. 12 Eylül, Türkiye tarihine kanlı ve kara bir dönem olarak, işçi haklarını budama darbesi olarak geçti.

12 Eylül 1980 ile Kasım 1983 seçimleri arasındaki dönem, Millî Güvenlik Konseyi (MGK) adı verilen ve beş darbeci generalden oluşan askeri cuntanın yönetiminde geçti. Yeni bir Anayasa yapmak üzere üyeleri MGK tarafından seçilen bir Danışma Meclisi (DM) oluşturuldu. Ancak MGK bu dönem boyunca son karar verici olarak kaldı. 1982 yılında yeni bir anayasa yapıldı ve aralarında sendikal yasaların da olduğu pek çok yasa değiştirildi.

gündem

Cumhuriyet

DÖRTLER DERSANESİ

Parlamento ve hükümet feshedildi

Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu

Tüm yurt'ta sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı kondu

Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırıldı

Cumhuriyet gazetesi, 12 Eylül 1980.

12 Eylül askeri darbesi sadece geçmişte kalan bir askeri darbe değil. Darbe sonrası oluşturulan siyasal düzen ve onu var eden yasal düzenlemeler, darbe ile uygulanma imkânı bulan acımasız neoliberal iktisat politikaları Türkiye'nin

son 40 yılına damgasını vurdu. 12 Eylül aradan geçen 40 yıla rağmen varlığını ve etkisini güçlü bir biçimde sürdürüyor. Darbe biçimsel olarak sona erse ve darbeden sonra çok sayıda seçim yapılsa da Türkiye 40 yıldır 12 Eylül darbesi ile inşa edilen baskıcı siyasal ve iktisadi rejimin içinde yaşamaya devam ediyor.

12 Eylül Askeri Cuntası (Milli Güvenlik Konseyi)
Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun.

12 Eylül aradan geçen 40 yıla rağmen varlığını ve etkisini güçlü bir biçimde sürdürüyor. Darbe biçimsel olarak sona erse ve darbeden sonra çok sayıda seçim yapılsa da Türkiye 40 yıldır 12 Eylül darbesi ile inşa edilen baskıcı siyasal ve iktisadi rejimin içinde yaşamaya devam ediyor.

Darbecilerin kurduğu barajlara dayalı siyasal partiler rejimi devam ediyor (yüzde 10 barajı 12 Eylül ile getirildi), darbecilerin uyguladığı emek karşıtı neoliberal ekonomik politikalar daha da derinleştirilerek uygulanıyor, darbecilerin kurduğu otoriter emek rejimi ve güdümlü sendikal düzen, darbecilerin kurduğu yüksek öğrenim sistemi (YÖK) ve darbecilerin yarattığı tek tip medya rejimi ile ifade ve örgütlenme özgürlüğü üzerindeki yasaklar devam ediyor.

12 Eylül temel politika ve uygulamaları ile devam ediyor. 12 Eylül, Türkiye tarihinin etkileri en uzun süren ve en tahrip edici darbesidir. Bugünkü Türkiye 12 Eylül'ün ürünüdür.

12 Eylül askeri darbesi maceracı birkaç generalin girişimi değildi. 12 Eylül askeri darbesi Türkiye'yi yeniden biçimlendirmek için yapıldı. 1961 Anayasası'nın sağladığı hakları ortadan kaldırmak, toplumsal muhalefeti, yükselen emek hareketini ve toplumdaki özgürlük talebini

bastırmak darbenin temel hedefiydi. 12 Eylül askeri darbesi 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan iktisadi rota değişikliğinin, sosyal devleti ve sosyal hakları ortadan kaldırmak amacıyla kabul edilen neoliberal ekonomik politikaların bir dirençle karşılaşmadan uygulanabilmesi için yapıldı. Bu nedenle 24 Ocak kararları ve 12 Eylül askeri darbesi bir madalyonun iki yüzü gibidir.

Bu çalışmada 12 Eylül askeri darbesinin nedenleri, 12 Eylül askeri darbesi ile yapılanlar ve askeri darbenin sonuçları işçi sınıfı ve sendikal hareket açısından ele alınacaktır. Çalışmada 12 Eylül ile başlayan ve bugün de devam eden politika ve uygulamalar irdelenecektir.

12 Eylül darbesinin sendikal alandaki temel hedefi DİSK oldu. Darbe ile DİSK'in faaliyetleri 11 yıl durduruldu ve DİSK'e kapatma davası açıldı. DİSK yönetimi idamla yargılandı. Bu çalışmada ayrıca darbenin DİSK'e yönelik sonuçları ve DİSK davası da özetle ele alınacaktır.

24 OCAK+12 EYLÜL=SERMAYE İÇİN DİKENSİZ GÜL BAHÇESİ

12 Eylül 1980 askeri darbesinin toplumsal ve siyasal yaşamın tüm alanlarında yaratmış olduğu ağır tahribat çalışma yaşamında da çok ciddi biçimde hissedildi. 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu özgürlükçü ortam, 12 Eylül darbesi ile ortadan kaldırıldı ve ardından 1982 Anayasası ve 2821 ile 2822 sayılı sendikal yasalar ile otoriter bir emek rejimi inşa edildi. Bir yandan 24 Ocak 1980 kararlarıyla izlenen ekonomik politikalar, öte yandan 12 Eylül'ün ağır baskı rejimi ve 1982 Anayasası ile yeni sendikal yasalarla oluşturulan cendere, sendikaları zayıflattı ve emeğin sermaye karşısında gücünü kırdı. 12 Eylül askeri darbesi açıkça sınıfsal tercihi sermayeden yana bir darbedir. Sınıf karakteri son derece net bir darbedir. Cumhuriyet tarihinin sosyal haklara en uzak dönemi 12 Eylül ile başladı.[1]

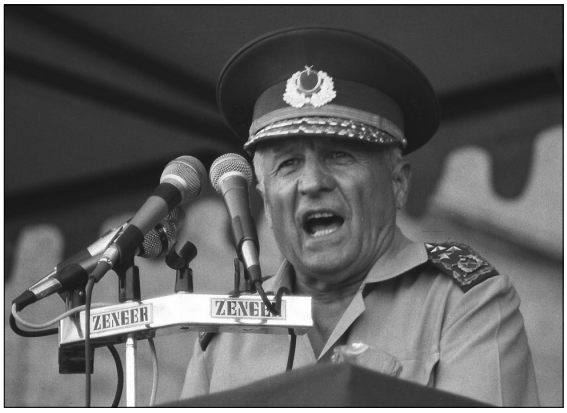

Kenan Evren

[1] Bu çalışma Aziz Çelik (2017), "Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kuralsızlaşma: 1980'den 2010'a", *Çalışma İlişkileri Tarihi,* Ed. Ahmet Makal, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları adlı çalışmadan geniş biçimde yararlanılarak hazırlanmıştır.

Darbenin ABD destekli olduğu ve ABD'nin bilgisi dahilinde yapıldığı daha sonra ortaya çıktı. Mehmet Ali Birand'ın ***12 Eylül Saat: 04.00*** adlı kitabında aktardığına göre CIA Türkiye Masası İstasyon Şefi Paul Henze askerî müdahaleyi haber alırken, haberi ulaştıran diplomatın "[y]our boys have done it" (senin/bizim çocuklar işi bitirdi) şeklinde bildirmiş, Henze de "Ankara'daki çocuklar başardı" mesajını dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'a iletilmiştir.[2]

24 Ocak 1980 Kararları: 12 Eylül'e Giden Yolun Başlangıcı

12 Eylül'den 8 ay önce açıklanan 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan yeni liberal iktisat politikaları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ayrılmaz bir bütün oluşturur. 24 Ocak 1980'de ilan edilen ve özünde sermaye yanlısı ve emek karşıtı bir içeriğe sahip ekonomi politikaları 12 Eylül'ün askeri diktatörlük koşullarında güçlü bir engelle karşılaşmadan uygulandı. 12 Eylül askeri darbesi 24 Ocak kararlarının kökleşmesini ve kurumsallaşmasını sağladı.

24 Ocak kararlarının özü neydi? 24 Ocak Türkiye'nin ekonomi politikalarında köklü bir değişim anlamına geliyordu. 24 Ocak ekonomik kararlar paketi 1960'lı yıllarda benimsenen ithal ikameci, iç pazarı esas alan, korumacı ve popülist ekonomi politikaları yerine açıkça sermaye çıkarlarını destekleyen, sosyal hakları ve kamunun ekonomiye müdahalesini reddeden, ihracatı, dışa açılmayı hedefleyen yeni liberal ekonomi politikalarının başlangıcıdır. Türkiye 40 yıldır 24 Ocak ile başlayan ekonomi politikalarını sürdürüyor.

24 Ocak kararları büyük bir devalüasyon ile başladı. 47 TL olan ABD doları bir anda 70 TL'ye yükseldi. Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) tarafından üretilen ve emekçiler tarafından yaygın tüketilen ürünlere astronomik zamlar yapıldı.

Devalüasyon: Dolar 70 lira

ANKARA (Cumhuriyet Bürosu) — Bakanlar Kurulu dün saat 16'da toplanan ve 12 saat süren toplantısında, yüzde 48,8 oranında devalüasyon kararı alarak bir Amerikan dolarının değerini 70 Türk lirası olarak saptamıştır. Böylelikle, bundan önce petrol, gübre ve zirai ilâç ithalatında 35 lira, diğer mallarda ithalatında işçi ve sevahat dövizi ödemelerinde 47 lira olarak işlem görmüş dolar, bundan böyle, gübre ve zirai ilaçlar için 50 lira, diğer tüm ödemeler için 70 lira olarak belirlenmiştir. İhracatta katlı kur uygulaması kaldırılmış ve tanımadı Ürünler ihracatında uygulanan 35 liralık kur da 70 liraya çıkarılmıştır. İthalatta alınan damgı resmi de yüzde 25'den yüzde 1'e indirilmiştir.

Bakanlar Kurulunun, özellikle petrol ithalatında 35 lira olarak uygulanan kuru 70 liraya yükseltmesinin yurtiçinde satılan petrol ürünleri fiyatlarında yüzde 100'e varan bir artış getirmesi beklenmektedir.

Öte yandan tanımadı ürünlerin ihracatında 35 lira olan kurun 70 liraya yükseltilmesi tütün, pamuk, üzüm, incir ve fındık gibi sınırlıye dek üreticiden 35 liralık kura göre satın alınan ürünlerin ihracatının 70 liralık kura göre yapılmasına ve bu ürünleri elinde stokiyan tüccar ve ihracatçının aşıktan büyük kârlar elde etmesine yolaçacaktır.

Bakanlar Kurulu, ABD dolarını 70 lira olarak saptarken, uluslararası para piyasalarındaki gelişmelere göre mark, frank ve diğer yabancı paraların değerlerinin de yeniden saptanması ve Türk parasının diğer yabancı paralara göre de değerinin düşürülmesini kararlaştırmıştır. Bu kurlar da yeniden saptanarak açıklanacaktır. Yeni kurların bu sabahtan itibaren yürürlüğe girmesi beklenmektedir.

(Arkası sa. 11 sü. 4'de)

Petrole yüzde 100 zam geliyor

Haberi 11. sayfada...

Cumhuriyet gazetesi, 25 Ocak 1980.

24 Ocak kararları büyük bir devalüasyon (TL'nin değerinin düşürülmesi) ile başladı. 47 TL olan ABD doları bir anda 70 TL'ye yükseldi. Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT'ler) tarafından üretilen ve geniş bir tüketim alanı olan ürünlere astronomik zamlar yapıldı. KİT ürünlerine yapılan zamlar yüzde 300-400'e varıyordu. Bu zam paketinin toplamı 24 Ocak'ta 346,5 milyar lirayı buluyordu. KİT ürünlerine zam politikası izleyen günlerde de sürecek ve 12 Eylül'e kadar KİT ürünlerine 101 milyar liralık daha zam yapılacaktı. 24 Ocak kararları ile ayrıca bazı ürünlere uygulanan

[2] Mehmet Ali Birand (1984), *12 Eylül Saat: 04.00*, İstanbul: Karacan Yayınları.

Petrol ürünlerine yüzde 100 zam geliyor

ANKARA, (Cumhuriyet Bürosu) Hükümetin aldığı devalüasyon kararını KİT ürün ve hizmetlerine yapılacak önemli zamların takip edeceği ve Bakanlar Kurulunun dünkü toplantısında zam paketinin de görüşüldüğü bildirilmiştir. Özellikle petrol ürünlerine yüzde 100'e yakın zam yapılması beklenmektedir. Ayrıca, banka kredilerinin kısıtlanması, faiz ve reeskont hadlerinin artırılması kararları da önümüzdeki günlerde uygulamaya konulacaktır.

Temel mal ve hizmetlere yapılacak zamların aynı zamanda İMF ile yapılan anlaşmanın gereği olduğu belirtilmektedir. Kısa bir süre önce Türkiye'ye gelerek hükümet yetkilileriyle görüşen İMF yetkilileri ile yapılan görüşmeler sonucu devalüasyonla birlikte zam kararlarının alınması konusunda da görüş birliğine varılmıştı.

Önümüzdeki günlerde akaryakıt ürünlerine yapılacak önemli ölçüde zamların yanısıra gübre, şeker, kâğıt, demir-çelik, çimento, elektrik, DDY, THY, PTT, Et-Balık Kurumu ürünleri gibi temel mal ve hizmetlerin fiyatlarında önemli artışlar doğuracağı bildirilmektedir. Bu zamların kısa sürede piyasaya doğrudan ve dolaylı olarak yansıması, böylelikle dayanıklı tüketim mallarından kiralara kadar yeni bir zam zincirinin oluşmasına yol açacağı belirtilmektedir.

Öte yandan İMF ile yapılan anlaşmaya göre, banka kredilerinin kısıtlanması ve bu amaçla çeşitli kredi türlerine uygulanmakta olan faiz oranlarının artırılması yolunda hazırlık yapılmaktadır. Kredilerin faiz oranlarının artırılışı, reeskont oranlarındaki değişikliği de beraberinde getirecektir.

Cumhuriyet gazetesi, 25 Ocak 1980.

24 Ocak Kararları Nedir?

> 24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan istikrar programının arka planında yatan gerekçe, mevcut ücret seviyesi ile Türkiye'nin ihracat yapamayacağı iddiası ve ücretleri disiplin altına alacak yöntemlerin bulunmasıydı. 24 Ocak kararlarıyla başlayan bu yeni dönem sermayenin emeğe karşı saldırısıdır.
>
> Prof. Dr. Korkut Boratav

sübvansiyonlar (devlet, bütçe destekleri) da kaldırıldı. Sübvansiyonuna son verilen ürünler arasında çoğu çalışan kesimlerce tüketilen çay, şeker, et ve Sümerbank'ın giyim mamulleri gibi ücret malları da vardı. 24 Ocak kararları, fiyatları serbest bırakılırken ihracatı teşvik eden ve ithalatta vergi bağışıklıklarını içeren bir dizi kararı da içeriyordu.[3]

24 Ocak kararları sıradan ekonomik kararlar değil, Türkiye için esaslı bir ekonomi politikası ve yön değişikliği idi. 24 Ocak kararları ile fiyatlar serbest bırakılırken ücretlerin ve maaşların bastırılması hedeflendi. 24 Ocak kararlarının uygulanması ile ekonomide kamunun ağırlığı azalırken, dış ticarette liberalizasyon başladı, devlet yavaş yavaş sosyal yükümlülüklerini terk etmeye başladı, özelleştirmelerin önü açıldı ve ücretler üzerinde baskı uygulanmaya başlandı.

24 Ocak kararları ile yapılan devalüasyon ve ağır zamlar halkı yoksullaştırmaya başladı ve toplumsal tepkiyi artırdı. Yaygın iş uyuşmazlıkları ve grevler yanında toplumsal tepkiler de artmaya başladı. 24 Ocak kararlarının sınırlı da olsa demokratik bir siyasal rejim içinde uygulanması mümkün değildi. İktisadi liberalizasyonu hedefleyen 24 Ocak kararları otoriter ve baskıcı bir rejime, bir askeri diktatörlüğe ihtiyaç duyuyordu.

[3] Mustafa Sönmez (1984), *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, İstanbul: Belge Yayınları.

24 Ocak sonrasında iktisat politikalarında yaşanan köklü değişiklikle birlikte devletin 1960-80 arasında yürüttüğü sosyal işlevler terk edilmeye başlandı. Özelleştirme uygulamaları yanında çalışma yaşamında esneklik ve kuralsızlaşmaya dönük girişimler hız kazandı.

24 Ocak ile birlikte ekonomi politikalarında ulusal kalkınmacılık ve devletçilik ya da karma-ekonomi anlayışı ve popülist politikalar terk edildi. Bunların yerini üretimden elini çekmiş, piyasayı güçlendirme görevi üstlenmiş ve kamu bütçesini disipline etmek için sosyal politikalardan vazgeçen bir devlet almaya başladı.

24 ocak kararlarının 2. yılında aynı görüşe vardılar

12 eylül harekâtı olmasaydı 24 ocak kararları asla başarıya ulaşamazdı

Rahmi Koç: Yeni teknolojiyle çalışan, fırtınayı atlatır

YHK, bir fabrikada işverene ücretsiz izin hakkı tanıdı

İbrahim Bodur (İşveren):

"24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime [12 Eylül] aittir. 12 Eylül'den sonraki yönetim 24 Ocak kararlarının başarısını iki kat artırmıştır."

24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan istikrar programının arka planında yatan gerekçe, mevcut ücret seviyesi ile Türkiye'nin ihracat yapamayacağı iddiası ve ücretleri disiplin altına alacak yöntemlerin bulunmasıydı. 24 Ocak kararlarıyla başlayan bu yeni dönem sermayenin bir karşı saldırısı olarak tanımlanabilir.[4] 24 Ocak programı, içte ve dışta piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi hedefini güdüyordu. 24 Ocak programının emek aleyhtarı bir doğrultuda serbestçe uygulanabilmesi 12 Eylül 1980'de gerçekleşen rejim değişikliği ile olanaklı oldu. 24 Ocak programının yarattığı toplumsal tahribat o kadar büyük bir tepki yarattı ki 1980 yılının ilk 9 ayında Türkiye tarihinin en yaygın grevleri yaşandı.

Cumhuriyet gazetesi, 26 Ocak 1982.

[4] Korkut Boratav (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

24 Ocak kararlarının 12 Eylül darbesi ile uygulanma imkânı bulabildiği görüşü dönemin önde gelen sermaye temsilcileri tarafından da teyit edilmektedir. Dönemin işverenleri, 12 Eylül askeri darbesi olmasaydı 24 Ocak kararlarının uygulanamayacağını belirtmektedir. Sermayedarlar 24 Ocak kararlarının 2. yıldönümünde yaptıkları değerlendirmelerde 12 Eylül olmadan 24 Ocak kararlarının uygulanamayacağını açıkça itiraf etmiştir:

İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı ve sanayici İbrahim Bodur 24 Ocak ve 12 Eylül'ün bir bütün olduğunu şöyle vurguluyordu:[5]

> *"Bundan iki yıl önce alınan ve cesaretle uygulamaya konan 24 Ocak kararlarının ekonomi tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. 24 Ocak kararları ülke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak kararlarının başarıya ulaşmasında en büyük pay bu yönetime aittir. 12 Eylül'den sonraki yönetim 24 Ocak kararlarının başarısını iki kat artırmıştır."*

Dündar Soyer (Tüccar, İzmir Ticaret Odası Başkanı ve 12 Eylül'den sonra oluşturulan güdümlü Danışma Meclisi üyesi) ise şöyle demektedir:[6]

> *"12 Eylül olmasaydı, 24 Ocak kararlarının sonucu çok dehşet verici bir tablo olurdu. Bu uygulamalara 12 Eylül kararları mı demek lazım 24 Ocak kararları mı? Artık bilemem."*

Neo/yeni liberalizm

Piyasanın işleyişine devletin müdahale etmesine karşı çıkan, çalışma yaşamında esneklik ve kuralsızlığı, ekonomik alanda özelleştirmeleri ve kamunun ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesini hedefleyen, sendikal ve sosyal haklara karşı çıkan ve 1980 sonrası bütün dünyada yaygınlaşan iktisat politikaları.

Soyer'in "sonucu dehşet verici olurdu" vurgusu 24 Ocak'ın karşılaştığı toplumsal direnç işaret etmektedir. Rahmi Koç ise 12 Eylül ile 24 Ocak kararlarının hızla uygulanabildiğini şöyle anlatmaktadır:[7]

> *"12 Eylül harekâtından önce her şeyi demokratik bir sistem altında yapmak zorundaydık. Bu da karar almak, yasa ve yönetmelik çıkartmak için aylar geçmesini gerektiriyordu. (...) En büyük fark askeri yönetimin zamanında ve doğru kararlar almasıyla çok değerli zaman tasarrufumuzun olmasıdır."*

[5] *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1982.
[6] *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1982.
[7] *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1982.

24 Ocak ve 12 Eylül'ün Ortak Paydası: Sendikaların ve Emeğin Bastırılması

24 Ocak ile başlayan ve 12 Eylül ile kökleşen iktisat politikalarının temel hedefi dışa açık/ihracata yönelik sanayileşme, küresel sermaye ile bütünleşme ve liberalleşme olarak tanımlanabilir. Yeni modelin temel özelliği, ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurtiçi talebin daraltılarak, yurtdışı pazarlara ihraç edilecek bir artığın yaratılmasıdır.[8] 24 Ocak kararlarıyla başlayan yeni dönem, bu yönüyle 1960 sonrasında uygulanan ve iç pazarın korunması ile iç talep yaratılmasını esas alan ve ***ithal ikamecilik*** olarak bilinen planlı kalkınmaya dayalı iktisat politikalarından köklü biçimde ayrılmaktadır.

Ronald Reagan

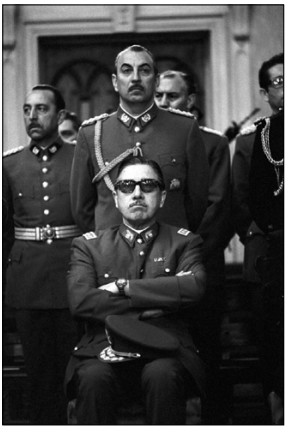

General Augusto Pinochet

Margaret Thatcher

1980 sonrası Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları, dünyada neo/yeni liberalizm olarak adlandırılan ve piyasanın işleyişine müdahale edilmesine karşı çıkan, çalışma hayatında esneklik ve kuralsızlığı, ekonomik alanda özelleştirmeler yoluyla kamunun ekonomiye müdahalesini en aza indirmeyi hedefleyen politikaların bir benzeridir. Bu politikalar 1970'li yıllarda Şili (Pinochet[9] dönemi), 1980'li yıllarda başta ABD (Ronald Reagan dönemi) ve İngiltere (Margaret Thatcher dönemi) olmak üzere dünyada yaygın biçimde uygulandı. Bu politikalar sonucunda tüm dünyada işçi hakları ciddi biçimde aşındı. Türkiye'de bu politikaların mimarı ve uygulayıcısı Turgut Özal oldu.

[8] Erinç Yeldan (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

[9] General Pinochet 11 Eylül 1973'te sosyalist Salvador Allende hükümetini darbe ile devirerek kanlı bir askeri diktatörlük kurdu ve Şili'yi neoliberalizmin laboratuvarı yaptı.

24 Ocak Kararlarının Mimarı Turgut Özal

1970'li yıllarda işveren örgütü MESS başkanlığını da yapan Turgut Özal 24 Ocak kararlarının hemen öncesinde dönemin Başbakanı Demirel tarafından Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirildi. Özal, ekonomide kilit mevkileri denetimine aldı ve Türkiye'de neo-liberal karşı devrimin hazırlıklarını yaptı. Özal, darbe dönemindeki Bülent Ulusu Hükümeti'nde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine getirildi. Kasım 1983 seçimleri ile tek başına iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), 24 Ocak kararları ile başlayan emek karşıtı/sermaye yanlısı neoliberal politikaları derinleştirdi.

24 Ocak kararlarının hemen ardından ücretler üzerinde baskı kurulmaya başlandı. Sendikaları ve toplu pazarlıkları cendereye alacak girişimler gündeme gelmeye başladı. 24 Ocak kararları topluma ciddi bir yük getirmişti. Ancak bu sermaye için yeterli değildi. Bir sonraki aşama sendikaların taleplerinin ve özellikle de ücretlerin baskı altına alınmasıydı. Bunun için toplu iş sözleşmelerini ve grevleri baskı altına almak gerekecekti.

Bu yönde atılan ilk adım Başbakanlık bünyesinde **Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu** adlı bir organın kurulmasıydı. Bu organ doğrudan Turgut Özal'a bağlı olarak kurulmuştu. Kurulun amacı toplu iş sözleşmelerini koordine etmek ve disiplin altına almaktı.

Kurul'un çalışmaları ile ilgili yayımlanan Başbakanlık genelgesinde şunlar vurgulanıyordu: [10]

> *"Bu kurul, öncelikle milli seviyedeki prensipleri oluşturmak üzere kamu sektörü ile özel sektör çerçevesinde genel esasları tesbit edecek ve toplu iş sözleşmelerini yürüten kamu kuruluşlarına ve diğer kuruluşlara bildirecektir. İşveren kesimi müzakereleri bu esaslara göre yürütecek ve devamlı olarak bu kuruluşla temas ve işbirliği içinde bulunacaktır. Kurulun bilgisi dışında toplu sözleşme imzalanmayacaktır."*

Ardından 13 Haziran 1980 tarihli Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal imzasıyla yayımlanan "Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'nun Tesbit Ettiği Esaslar" konulu genelgede ana ilkeler şöyle sıralanıyordu:

- *Sözleşmelerde yönetime müdahale niteliğinde hükümler yer almayacak. Bir önceki sözleşmede böyle hükümler mevcutsa bunlara istişari bir şekil verilecektir.*
- *Daha önceki sözleşmelerde yer alan hükümler dışında ek mali yükümlülükler getirecek maddelere yer verilmeyecektir.*

[10] Sönmez (1984).

- *Kıdem tazminatına esas süreler artırılmayıp aynen muhafaza edilecek, yeni işe alınan işçilerin kıdem tazminatı her yıl için 30 gün olacaktır.*
- *Toplu iş sözleşmelerinin süresi 2 yıldan az olmayacaktır.*
- *Yıllık ücretli izin süresi uzatılmayacaktır.*
- *Haftalık çalışma saatleri daha aşağıya indirilmeyecektir. Bu genel prensipler hem özel hem de kamu sektörü için geçerli olacaktır.*

Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu açıkça özgür toplu pazarlık düzeninin hükümet marifetiyle cendereye alınması hedefini güdüyordu. Aslında bu genelgeler 1961 Anayasası ile güvence altına alınan sendikalaşma ve toplu pazarlık hakkına açık bir müdahale anlamına geliyordu.

Kenan Evren ve Turgut Özal

Bu "ilkeler" sendikaların 1960-1980 döneminde toplu iş sözleşmeleriyle elde ettikleri kazanımlardan hoşnutsuzluğun göstergesiydi. Hedef 24 Ocak politikalarına uygun olmayan ücret artışlarını engellemek ve ücretleri baskı altına almaktı. Bir diğer adım ise grev erteleme mekanizmasının yoğun biçimde kullanılması oldu. Grev erteleme rekoru 75 erteleme ile 6. Demirel Hükümeti dönemine (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980) aittir. Bu dönemin 24 Ocak kararlarının ardından yoğun grevlerin gündeme geldiği bir dönem olduğunun altını çizmek gerekir. Yaygınlaşan grevler 24 Ocak kararlarının "normal şartlar altında" uygulanmasını imkansızlaştırıyordu.

SERMAYE NE İSTEDİ?

Sermaye örgütlerinin tamamı 12 Eylül öncesinde sendikal hakların budanmasını ve ücretlerin baskı altına alınmasını istiyordu.

24 Ocak kararlarının ardından toplu iş sözleşmelerine ve grevlere dönük basınç sermaye tarafından yeterli görülmüyordu. Sermaye örgütleri emek karşıtı sert önlemler alınmasını talep ediyor, her fırsatta ücretlerin yüksekliğinden ve sendikalardan yakınıyordu. Sermaye örgütleri 12 Eylül öncesinde yüksek sesle işçilerin 1960 sonrası elde ettikleri kazanımların budanmasını talep ediyordu.

12 Eylül Öncesi Sermayenin Talebi: Sendikal Haklar Kısıtlansın, Ücretler Bastırılsın

İşçi haklarına ve sendikalara karşı kampanyada Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) başı çekiyordu. Nitekim TİSK Genel Başkanı ve tekstil işvereni Halit Narin, Mart 1980'de yapılan TİSK 13. Olağan Genel Kurulu'nda sendikaları şöyle suçluyordu:

> *"Hak çizgisini aşan grevler artmıştır. Türkiye'de ideolojik sendikacılık anlayışı yaygınlaşmıştır ve sendikal hakları savunmayı unutan bu sendikalar ideolojilerinin mücadelesi için işverenleri hedef seçmişlerdir. Bugün çalışma hayatında karşılaştığımız sorunların başında check off sistemi gelmektedir... Check off sisteminin kaldırılması çalışma barışının ön şartı haline gelmiştir."*

TİSK'in çalışma yaşamı ile ilgili olarak yapılmasını istediği düzenlemeler ise 13. Genel Kurul'a sunulan Çalışma Raporu'nda şöyle sıralanıyordu:

- *Ücret politikasındaki başıboş gidişe bir çözüm getirmenin zamanı gelmiş ve geçmek üzeredir.*
- *Kıdem tazminatı müessesesi bir an önce ciddiyetle ele alınarak hem yasal tavan hem de yasal fon bakımından dikkatli bir düzenlemeye tabi tutulmalıdır.*
- *Birçok sendikanın, gerekli idari denetimin bulunmamasının verdiği rahatlık içinde yasa dışı hadiselerde tahrikçilik yaptığı, defalarca yargı organları önünde kanıtlanmıştır. Sendikaların uluslararası kurallara uygun ve demokratik ilkelere aykırı olmayacak biçimde idari ve mali yönden periyodik ve ciddi bir dış denetime tabi tutulmasını zorunlu görmekteyiz.*
- *Üyelik aidatının bir tavanla sınırlandırılması fikrini benimsemekteyiz. Getirilecek bu tavanla, üyelerin sendikalarına ödeyecekleri aidatın miktarı ayda yasal asgari ücretin bir günlük tutarını aşmamalıdır. Üyelik aidatı ile dayanışma aidatının işverence kesilerek sendikaya verilebilmesi için işçinin yazılı muvafakatinin bulunması şartı aranmalıdır.*
- *Grev hakkı sınırsız bir hak olamaz. Eğer grevlerin verdiği zarar toplumu etkiliyorsa, bu zararın önlenmesi hak ve hukuk kurallarının bir icabı olmalıdır. Belli ve makul süreyi aşan grevlerin amacını aşan grevler*

olduğu kabul edilmeli ve bu makul sürenin sonunda eğer grevler devam ediyorsa, bunun bir hakkın suiistimali olduğu görüşünden hareket edilerek durdurulması, hakkaniyete uygun düşecektir.

- *İşçilerin aynı anda tek sendikaya üye olabilme esasları getirilmelidir.*
- *Sendika enflasyonunu önleyecek tedbirler alınmalı, işveren sendikalarının ödediği aidatın, gider olarak yazılabileceği açıkça kabul edilmelidir.*
- *Tek sözleşme sistemi benimsenmelidir.*
- *Kanunsuz grev ve diğer yasa dışı davranışların müeyyideleri arttırılmalıdır.*
- *Greve çıkan işçilerin ücretleri mensup oldukları sendikalarca ödenmelidir.*
- *Yetki ihtilafları tarafsız bir tutumla ve süratle çözümlenmelidir.*

Sermayenin çatı örgütü Türkiye Odalar Birliği ise ***1980 İktisadi Raporu***'nda sendikal hakların budanmasını aşağıdaki taleplerle istiyordu.[11]

- *Aynı anda birden fazla sendikaya üye olma imkânının kaldırılması,*
- *Sendikaların idari ve mali denetime tabi olmaları,*
- *Grevdeki yasa dışı hareketlerin kanunda açıkça belirtilmesi,*
- *Check-off sisteminin terkedilmesi,*
- *Kıdem tazminatı müessesinin ıslah edilmesi ve bir fon kurulması.*

Büyük sermayenin örgütü olan **Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği** (TÜSİAD) ise 11 Eylül 1980'de yayımlanan ***The Turkish Economy 1980*** adlı raporunda ücret ve maaşlardaki artışların toplam talebin artmasına da yol açtığı iddiasında bulunuyor ve enflasyonun etkilerini en azda tutabilmek için gündemdeki toplu iş sözleşmelerde ücret artışlarının en alt düzeyde tutulması görüşünü savunuyordu.

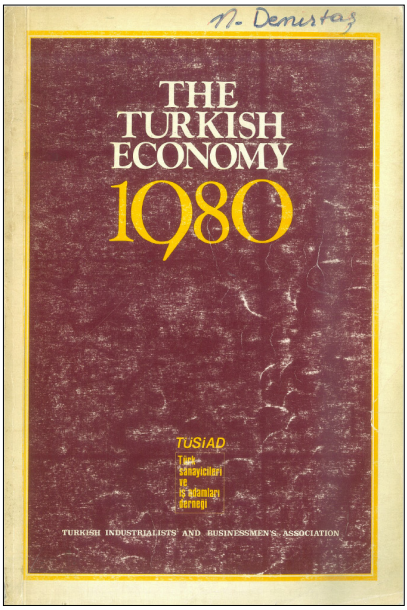

TÜSİAD tarafından 11 Eylül 1980 tarihinde yayımlanan *The Turkish Economy* isimli raporun kapağı.

Görüldüğü gibi sermaye örgütlerinin tamamı 12 Eylül öncesinde sendikal hakların budanmasını ve ücretlerin baskı altına alınmasını istiyordu. Sermaye örgütlerinin değişmesini istedikleri konular ise sendikaların ve işçilerin gücünü oluşturuyordu.

[11] Sönmez (1984).

DARBECİLER NE YAPTI?

T. C.
Resmî Gazete
Kuruluş Tarihi : (7 Teşrinievvel 1336)-7 Ekim 1920

Yönetim ve Yazı İşleri İçin Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğüne başvurulur. | 15 Eylül 1980 PAZARTESİ | Sayı : 17100

YÜRÜTME VE İDARE BÖLÜMÜ

Milli Güvenlik Konseyi Kararları

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ KARARI NO : 6

Sıkıyönetim askeri mahkemelerini kurmaya, kaldırmaya, bu mahkemelere yetki kadar adli müşavir, askeri hâkim, askeri savcı ile yardımcılarını ve subay üyelerini atamaya ve gerektiğinde bu görevlerinden almaya Millî Güvenlik Konseyi yetkilidir.

14/9/1980

Kenan EVREN
Orgeneral
Devlet Başkanı
Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

Nurettin ERSİN
Orgeneral
K. K. K. ve Millî Güv. Konseyi Üyesi

Tahsin ŞAHİNKAYA
Orgeneral
Hv. K. K. ve Millî Güv. Konseyi Üyesi

Nejat TÜMER
Oramiral
Dz. K. K. ve Millî Güv. Konseyi Üyesi

Sedat CELASUN
Orgeneral
J. Gn. K. ve Millî Güv. Konseyi Üyesi

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ KARARI NO : 7

Bir Numaralı Bildiri ile bütün yurtta sıkıyönetim ilân edilmiş ve İki Numaralı Bildiri ile de sıkıyönetim bölgeleri tayin ve tesbit olunmuştur.

1. 12 Eylül 1980 tarihinden önce sıkıyönetim komutanlıkları nezdinde kurulmuş bulunan sıkıyönetim askeri mahkemeleri, askeri savcılıkları ve adli müşavirlikleri mevcut personeli ile İki Numaralı Bildiride açıklanan ilkeri de kapsayacak şekilde görevlerine devam edeceklerdir.

Yürütme ve İdare Bölümü Sayfa : 1

Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı Bildirisi; *Resmî Gazete*, Mükerrer, 15 Eylül 1980.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile çalışma yaşamı ve işçi hakları konusunda sermaye örgütlerinin talepleri tek tek uygulanmaya başlandı ve kazanılmış işçi haklarına büyük darbe vuruldu. Darbenin hemen ardından sendikal faaliyetler durduruldu, grevler yasaklandı ve toplu iş sözleşmesi hakkı askıya alındı. Yeni Anayasa ve sendikal yasalarla yapılan düzenlemelerle 1960-1980 döneminde kazanılan sendikal haklar ve işçi hakları önemli ölçüde budandı. 1961 Anayasası'nın yerini alan 1982 Anayasası ile sendikal haklara kapsamlı sınırlamalar getirildi. Bu sınırlamalar 1983 yılında çıkarılan 2821 ve 2822 sayılı sendikal yasalarla pekiştirildi. 12 Eylül adeta bir sermaye rövanşı olarak işlev gördü.

Darbenin hemen ardından sendikal faaliyetler durduruldu, grevler yasaklandı ve toplu pazarlık hakkı askıya alındı. Darbe, doğrudan DİSK'i hedef aldı ve DİSK II yıl faaliyetten men edildi. DİSK yöneticileri uzun yıllar boyunca tutuklu kaldı ve idamla yargılandı.

Sendikal Faaliyetler Durduruldu

12 Eylül 1980 askeri darbesi baştan itibaren işçi haklarını hedef aldı. Sendikal haklar ve işçi hakları daha ilk günlerden başlayarak darbeden nasibini aldı. 12 Eylül askeri darbesi ile sendikal haklar için oldukça sağlam bir zemin sağlamış olan 1961 Anayasası askıya alındı ve askeri darbeyi yapan 5 generalden oluşan Millî Güvenlik Konseyi (MGK) adlı cuntanın kararları Anayasa ve yasaların yerini aldı.

MGK adlı askeri cuntanın darbeden hemen sonra yayımladığı çeşitli bildiriler doğrudan sendikal haklar ile ilgilidir. Dahası darbenin başı ve MGK Başkanı General Kenan Evren tarafından yapılan ilk açıklamada ***"temiz Türk işçisini ideolojik görüşleri doğrultusunda kullanan bazı [sendika] ağaların bu faaliyetlerine asla izin verilmeyeceği"*** tehditkâr bir üslupla yer almıştır.[12] Darbenin ilk günü yayımlanan 7 numaralı bildiri ile siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanmasının yanı sıra, DİSK ve Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ile bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri de durduruldu.

[12] *Resmî Gazete*, Mükerrer, 12 Eylül 1980.

15 Eylül 1980 tarih ve 8 numaralı MGK kararı ile DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların hesapları bloke edildi. 21 Eylül 1980 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklik yapan kanun ile sıkıyönetim komutanlıklarına grev, lokavt ve irade beyanı gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurma ve izne bağlama yetkisi tanındı.

12 Eylül askeri darbesi doğrudan DİSK'i hedef aldı ve DİSK 11 yıl faaliyetten men edildi. DİSK yöneticileri uzun yıllar boyunca tutuklu kaldı ve idamla yargılandı. DİSK, açılan davanın 1991 yılında beraatla sonuçlanması ile birlikte 11 yıl sonra yeniden sendikal hayata dönebildi. Ancak bu 11 yıllık uzun kesinti DİSK ve üyeleri için geri dönüşü mümkün olmayan kayıplar yarattı.

Türk-İş'in faaliyetleri 12 Eylül darbesi sonrasında durdurulmadı. Dahası Türk-İş yönetimi darbeye açık destek verdi ancak sendikal faaliyetler 1984 yılına kadar ağır kısıtlamalara tabi olduğu için Türk-İş de bu dönemde fiilen etkinlik gösteremedi. Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide ise darbe hükümetinde (Ulusu Hükümeti) Sosyal Güvenlik Bakanı olarak yer aldı.

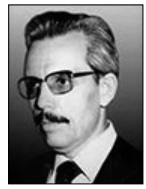

Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide 12 Eylül darbe hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olarak yer aldı.

12 Eylül'de faaliyetleri durdurulan MİSK'e ise dava açılmadı. 12 Eylül sonrasında faaliyetleri durdurulmayan ancak mal varlığı dondurulan HAK-İŞ, kısa bir süre sonra Şubat 1981'de yeniden mal varlığına kavuştu ve çalışmalarına devam etti. Hak-İş de 12 Eylül'ü destekleyen açıklamalar yaptı (12 Eylül'de DİSK'e yönelik ağır baskılar ve dava ileride ayrıntılı olarak ele alınmaktadır).

Grevler Yasaklandı

Askeri cuntanın (MGK) 3 numaralı kararıyla tüm grev ve lokavtlar ikinci bir karara kadar kaldırıldı ve işçilerin 15 Eylül 1980 günü işe başlaması istendi. Darbe sırasında yaklaşık 54 bin işçi grevdeydi. Bu grevler metal, tekstil ve cam sektörlerinde yoğunlaşıyordu. Toplam 14 işkolunda 178 işyerinde grevler aylardır devam ediyordu. Yasaklanan grevlere katılan 54 bin işçinin 47

12 Eylül'de yasaklanan grevlere katılan 54 bin işçinin 47 bini (yüzde 87'si) DİSK üyesiydi.

bini (yüzde 87'si) DİSK üyesiydi, yasaklanan 178 grevin ise 151'i DİSK üyesi sendikalar tarafından uygulanıyordu. Yasaklanan grevlere katılan işçilerin sadece 6,2 bini (yüzde 11,5'i) Türk-İş üyesiydi (Tablo 1). Böylece grev yasakları en büyük darbeyi DİSK'e vurmuş oluyordu. DİSK üyesi sendikalar 24 Ocak kararlarının yaratmış olduğu sonuçlara karşı uzun ve yoğun grevler uyguluyordu.

Tablo I: 12 Eylül'de Yasaklanan Grevlerin Konfederasyonlara Göre Dağılımı (1980)

Konfederasyon	Grev Uygulanan İşkolu Sayısı	Grevdeki İşyeri Sayısı	Grevdeki İşçi Sayısı
DİSK	11	151	46.849
TÜRK-İŞ	5	14	6.207
MİSK	3	3	127
Bağımsız ve diğer	6	10	605
Toplam	14	178	53.788

Kaynak: Mustafa Sönmez (1984), *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, İstanbul: Belge Yayınları.

12 Eylül 1980 darbesi ile grevlerin yasaklanması ve ardından Yüksek Hakem Kurulu'nun (YHK) devreye girmesiyle birlikte 1984 yılına kadar sürecek bir grev yasağı dönemi başladı. 12 Eylül sonrasında ilk grev uygulaması 2 Ekim 1984 tarihinde yapılabildi. Böylece 12 Eylül'ün ardından tam 4 yıl boyunca grev uygulanamadı.

Bu arada, grev ve lokavtların yasaklandığı işyerleri ile faaliyeti durdurulan sendika ve federasyonların taraf olduğu toplu iş sözleşmeleri müzakere safhasında olan işyerlerinde çalışan işçilerin mevcut ücret ve yan ödemelerine işverenler tarafından yüzde 70 oranında avans mahiyetinde ek ödeme yapılmasına karar verildi. Ancak 1980 öncesinde Türkiye'de hiper-enflasyon yaşandığı ve 1980 yılında yıllık tüketici fiyatları enflasyonunun yüzde 107'den fazla olduğu[13] dikkate alınacak olursa bu zammın işçilerin kayıplarını karşılamadığı görülebilir.

Toplu Pazarlık Hakkı Askıya Alındı

12 Eylül askeri darbesi sendika ve grev hakları yanında bunların doğal bir sonucu olarak toplu pazarlık hakkını da hedef aldı. Toplu iş sözleşmesi hakkının askıya alınması işverenlerin en önemli taleplerinden biriydi. Nitekim Vehbi Koç darbeden hemen sonra *"Üç senelik bir iş barışı yapmak mecburiyetindeyiz. Grevlerle çok şey kaybettik. Maliyetlerimiz*

[13] Petrol-İş (1987), *'86 Petrol-İş Yıllığı*, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul.

çok yükseldi. Üretimi artırmak petrol kadar önemli. İşçi, işveren, devlet ortaya gelsin. Enflasyona göre ne kadar zam vermek lazımsa işçinin ücretine o kadar zam yapılsın" diyordu.[14] Koç'un bu talebi askeri yönetim tarafından yerine getiriliyordu. Sendikal faaliyetlerin durdurulması ve grevlerin yasaklanmasının ardından sıra toplu iş sözleşmesi hakkına müdahaleye gelmişti.

Vehbi Koç:

"Üç senelik bir iş barışı yapmak mecburiyetindeyiz. Grevlerle çok şey kaybettik. Maliyetlerimiz çok yükseldi. Üretimi artırmak petrol kadar önemli. İşçi, işveren, devlet ortaya gelsin. Enflasyona göre ne kadar zam vermek lazımsa işçinin ücretine o kadar zam yapılsın." (Aralık 1980)

12 Eylül darbesinin işçi hakları ile ilgili kritik düzenlemelerinden biri 2364 sayılı ve 24 Aralık 1980 tarihli Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hâllerinde Yeniden Yürürlüğe Konması Hakkında Kanun'dur. Bu kanun ile toplu pazarlık ve grev hakları askıya alınmış ve sermaye için dikensiz gül bahçesi yaratılmış oldu. 2364 sayılı Kanun ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nun bu kanuna aykırı hükümlerinin uygulanmayacağı hükme bağlandı. Böylece 274 ve 275 sayılı yasalar ile kurulan sendikal haklar rejimi ortadan kalkmış oldu. 2364 sayılı Kanun ile YHK'ye sendikaların faaliyetlerinin durdurulduğu, grev ve lokavt yetkilerinin ertelendiği veya askıya alındığı hâl ve yerlerde, yürürlük süresi sona ermiş bulunan işkolu veya işyeri toplu iş sözleşmelerini gerekli gördüğü değişiklikleri yapmak suretiyle yeniden yürürlüğe koyma gibi olağanüstü yetkiler tanınıyordu. YHK'nin bu yetkisi 1984 yılına kadar devam etti.

Yüksek Hakem Kurulu Toplu İş Sözleşmeleri ile Kazanılan Hakları Budadı

Yüksek Hakem Kurulu, özgür toplu pazarlık düzeninin ortadan kaldırıldığı 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasından başlayarak 1984'e kadar toplu iş sözleşmelerini bağıtlayan kurum olarak işçi haklarının budanmasında etkili oldu. Bu dönem tam anlamıyla bir zorunlu tahkim (grev yasağı) dönemi oldu. YHK'ye sadece yeni toplu iş sözleşmelerini yapma yetkisi değil, yeniden yürürlüğe koyduğu toplu iş sözleşmelerini de yürürlük süresi içinde değiştirme yetkisi tanındı.

[14] *Tercüman*, 25 Aralık 1980, aktaran Sönmez (1984).

Yasa ile YHK'nin yapısı yeniden oluşturuldu. YHK önceden olduğu gibi yine 9 üyeden oluşuyordu. Ancak hükümetçe atanan veya görevlendirilen üye sayısı ikiden beşe yükseltildi. Böylece YHK, hükümetin kesin hakimiyeti altına girmiş oldu. YHK kararları kesindi ve kararlara itiraz edilemeyecekti. YHK, 1981-1983 yılları arasında 1,9 milyon işçiyi kapsayan 4 bin 859 sözleşmeyi yeniden yürürlüğe koydu (Tablo 2).

YHK'nin ilk üyeleri şunlardı:

- *Başkan: Yargıtay'ın iş davalarına bakan dairesi başkanı (Naci Varlık)*
- *Bakanlar Kurulu'nca seçilen iki üye (Safa Reisoğlu ve Rüştü Altay)*
- *Çalışma Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü (Saadettin Özbezeyen)*
- *DPT Sosyal Planlama Dairesi Başkanı (Kazım Oskay)*
- *En çok üyeye sahip işçi konfederasyonunca seçilen iki üye (Türk-İş tarafından görevlendirilen Emin Kul ve Mustafa Başoğlu)*
- *İşverenler adına seçilen iki üye (TİSK tarafından görevlendirilen Kubilay Atasayar ve kamu işverenlerini temsilen Bakanlar Kurulu'nca atanan Albay Necati Polat)*

Böylece 9 kişilik kurulun 5 üyesi doğrudan hükümet tarafından saptanıyordu. TİSK temsilcisinin katılımı ile YHK'de hükümet ve işveren blokunun ağırlığı en az 6 üyeye yükseliyordu. Nitekim uygulamada YHK'nin işçi üyeler hariç 7 üyesinin birlikte hareket ettiği görüldü.

Tablo 2: YHK Tarafından Sonuçlandırılan Toplu Sözleşmeler (1981-1983)

	Toplu Sözleşme Sayısı	Kapsadığı İşçi Sayısı
1981-1983 Toplam	4.859	1.896.421
1981-1983 Yıllık Ortalama	1.620	632.140

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri (çeşitli yıllara ait istatistiklerden derlenmiştir).

YHK ilk toplantısının ardından bir dizi ilke kararı benimsedi ve bunları yenilediği toplu iş sözleşmelerinde uygulamaya başladı. Bu ilke kararlarının birçoğu daha önceki toplu iş sözleşmelerinde elde edilmiş hakları büyük ölçüde ortadan kaldırıyordu. Böylece YHK 1960-1980 döneminde toplu iş sözleşmeleri ile elde edilen işçi haklarını yenilediği toplu iş sözleşmelerinden tek tek ayıkladı. İşverenler YHK'den memnundu. Nitekim dönemin en etkin sermaye örgütlerinden Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanı Bahri Ersöz 1983'te YHK'yi şöyle değerlendiriyordu:

> *"Yüksek Hakem Kurulu ülkenin demokrasiye geçiş döneminde son derece önemli bir görev ifa etmiştir ve etmektedir. Yenilediği toplu iş sözleşmelerinde ücret zamlarını ülkenin genel ekonomik şartlarını ve işyerlerinin ücret yapısını dikkate alarak tespit etmektedir."*

Yüksek Hakem Kurulu 12 Eylül'den 40 yıl sonra hâlâ iş başındadır.

Kıdem Tazminatı Hakkına Darbe

12 Eylül darbesinin ilk uygulamalarından biri kıdem tazminatına tavan getirmek oldu Bugün halen devam eden bu uygulama ile kıdem tazminatı ciddi bir biçimde bastırıldı. Kıdem tazminatının sınırlandırılması ve kurulacak bir fona devredilmesi 12 Eylül öncesinde işverenlerin en önemli talebiydi.

Bilindiği gibi 1975 yılında 1927 sayılı Yasa ile kıdem tazminatında önemli değişiklikler yapıldı. 1927 sayılı Yasa ile üç yıllık hak etme süresi bir yıla indirildi ve 15 günlük kıdem tazminatı süresi ise 30 güne çıkarıldı. Aynı Yasa ile kıdem tazminatı miktarının asgari ücretin 7,5 katı ile sınırlandırılması hükmü getirildi. Ancak kıdem tazminatına tavan getiren hüküm 1979 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından biçim yönünden iptal edildi.

Tavan uygulaması 12 Eylül askeri darbesinden sonra tekrar gündeme geldi. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından 17 Ekim 1980 tarihli ve 2320 sayılı Yasa ile kıdem tazminatına yeniden tavan uygulaması getirildi ve kıdem tazminatı asgari ücretin 7,5 katı ile sınırlandı. Ayrıca bu hükme aykırı davrananlar için hapis ve para cezası getirildi. Bu durum İş Kanunu hükümleri için alışılmamış bir yaptırımdı. Ancak kıdem tazminatının asgari ücretin 7,5 katı ile sınırlandırılması da yeterli görülmedi. İşveren buna da itiraz etti. Bunun üzerine 11 Aralık 1982 tarih ve 2762 sayılı Kanun ile kıdem tazminatı tavanının asgari ücretle bağı koparıldı ve kıdem tazminatı tavanı en yüksek devlet memurunun bir hizmet yılı için alacağı azami emeklilik ikramiyesi ile sınırlandırıldı. Böylece toplu iş sözleşmeleri yoluyla sendikaların kıdem tazminatı tutarını artırmalarının önüne geçilmiş oldu.

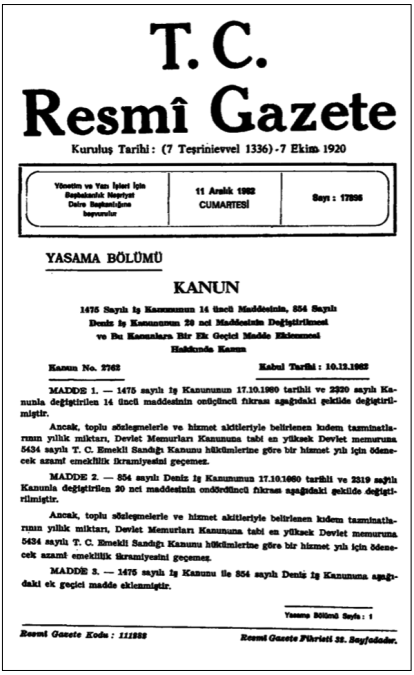

T. C.
Resmî Gazete

Kuruluş Tarihi: (7 Teşrinievvel 1336)-7 Ekim 1920

Yönetim ve Yazı İşleri İçin Başbakanlık Neşriyat Dairesi Başkanlığına başvurulur	11 Aralık 1982 CUMARTESİ	Sayı : 17806

YASAMA BÖLÜMÜ

KANUN

1475 Sayılı İş Kanununun 14 üncü Maddesinin, 854 Sayılı Deniz İş Kanununun 20 nci Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanunlara Bir Ek Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun

Kanun No. 2762 Kabul Tarihi : 10.12.1982

MADDE 1. — 1475 sayılı İş Kanununun 17.10.1980 tarihli ve 2320 sayılı Kanunla değiştirilen 14 üncü maddesinin onüçüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Ancak, toplu sözleşmelerle ve hizmet akitleriyle belirlenen kıdem tazminatlarının yıllık miktarı, Devlet Memurları Kanununa tabi en yüksek Devlet memuruna 5434 sayılı T. C. Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre bir hizmet yılı için ödenecek azamî emeklilik ikramiyesini geçemez.

MADDE 2. — 854 sayılı Deniz İş Kanununun 17.10.1980 tarihli ve 2319 sayılı Kanunla değiştirilen 20 nci maddesinin ondördüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Ancak, toplu sözleşmelerle ve hizmet akitleriyle belirlenen kıdem tazminatlarının yıllık miktarı, Devlet Memurları Kanununa tabi en yüksek Devlet memuruna 5434 sayılı T. C. Emekli Sandığı Kanunu hükümlerine göre bir hizmet yılı için ödenecek azamî emeklilik ikramiyesini geçemez.

MADDE 3. — 1475 sayılı İş Kanunu ile 854 sayılı Deniz İş Kanununa aşağıdaki ek geçici madde eklenmiştir.

Yasama Bölümü Sayfa : 1

Resmî Gazete Kodu : 111282 Resmî Gazete Fihristi 28. Sayfadadır.

2762 sayılı Kanun'un yayımlandığı *Resmi Gazete*, 11 Aralık 1982.

Kıdem tazminatının asgari ücretle bağının koparılması ciddi bir biçimde bastırılması anlamına gelmektedir. Şöyle ki, Eylül 2020 itibariyle kıdem tazminatı tavanı 7.117,17 TL'dir. Eylül 2020'de brüt asgari ücretin 2.943 TL olduğu düşünülecek

olursa, asgari ücretin 7,5 katı 20.601 TL demektir. Kıdem tazminatında 7,5 asgari ücret tutarında sınır devam etseydi günümüzde kıdem tazminatları 21 bin TL civarında olabilecekti. Bu durum ücretlerdeki erimeyi göstermesi açısından da çarpıcıdır. 1970'lerde ve 80'lerin başında 7,5 asgari ücret tutarında kıdem tazminatı makul bir tutardı.

Bir 12 Eylül uygulaması olan kıdem tazminatı tavanı 40 yıl sonra hâlâ yürürlüktedir.

Grafik I: Kıdem Tazminatı Asgari Ücretin Kaç Katı? (1978-2020)

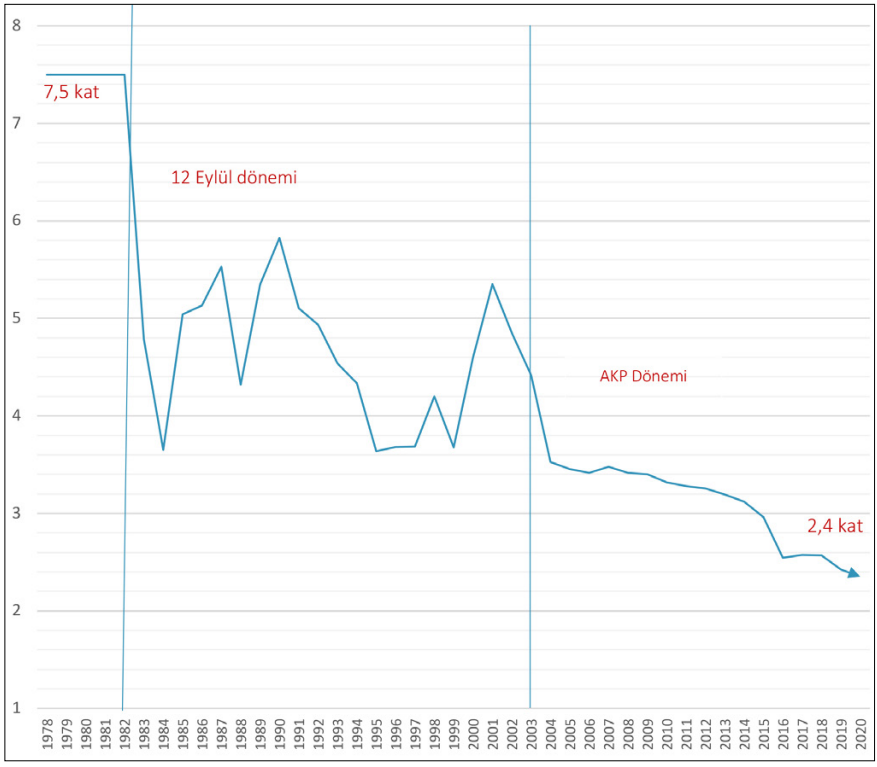

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) kıdem tazminatı ve asgari ücret verileri. Yıllık ortalama kıdem tazminatı tavan miktarı ve yıllık ortalama asgari

Kıdem Tazminatı Eridi

1978'de asgari ücretin 7,5 katı olan kıdem tazminatı tavanı, 1982'de asgari ücret ile bağının koparılmasının ardından hızla düşmeye başladı. 2020 itibarıyla kıdem tazminatı tavanı asgari ücretin 2,4 katına geriledi. AKP'nin iktidara geldiği 2003 yılında ise kıdem tazminatı asgari ücretin 4,4 katıydı.

ücret DİSK-AR tarafından hesaplanmıştır.

1978'de asgari ücretin 7,5 katı olan kıdem tazminatı tavanı, asgari ücret ile bağının koparılmasının ardından hızla düşmeye başladı. 2020 itibariyle kıdem tazminatı tavanı asgari ücretin 2,4 katına geriledi. AKP'nin iktidara geldiği 2003 yılında ise kıdem tazminatı asgari ücretin 4,4 katıydı (Grafik 1). Böylece 12 Eylül darbesinin ardından kıdem tazminatında başlayan erime AKP döneminde hızlanmış oldu. Bu aynı zamanda ortalama ücret düzeyinin asgari ücrete yaklaşması anlamına da geliyor.

12 Eylül öncesinde toplu iş sözleşmeleri ile 8'e kadar yükselen ikramiye sayısı darbe ile birlikte 4 ikramiyeyle sınırlandırıldı.

1970'lerde emekli olan bir işçinin kıdem tazminatı ile İstanbul'da bir ev almasının mümkün olduğu biliniyor. Oysa günümüzde 25 yıl kıdemi olan bir işçinin kıdem tazminatını tavan miktarından alsa dahi -ki bu işçilerin ezici çoğunluğu için mümkün değildir- İstanbul'da ev sahibi olması imkansızdır.

İkramiyelere Darbe

12 Eylül'ün işçi haklarına ve toplu iş sözleşmesi hakkına bir diğer saldırısı ikramiyelere getirilen sınırlamadır. Bilindiği gibi 12 Eylül öncesinde sendikalar imzaladıkları toplu iş sözleşmeleri ile ikramiye sayısını kamu ve özel sektöre ait işyerlerinin bir kısmında 8'e kadar yükseltmişlerdi. Böylece çıplak ücretin üçte ikisi oranında ikramiye alınabiliyor ve bu durum giydirilmiş ücretleri oldukça yükseltiyordu. 12 Eylül darbesinin ilk işlerinden biri ikramiyelere tavan sınırlaması getirmek oldu. 12

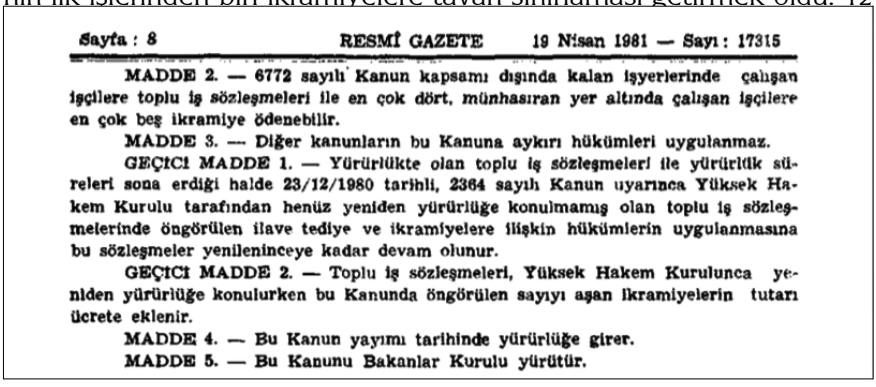

Sayfa : 8 RESMİ GAZETE 19 Nisan 1981 — Sayı : 17315

MADDE 2. — 6772 sayılı Kanun kapsamı dışında kalan işyerlerinde çalışan işçilere toplu iş sözleşmeleri ile en çok dört, münhasıran yer altında çalışan işçilere en çok beş ikramiye ödenebilir.

MADDE 3. — Diğer kanunların bu Kanuna aykırı hükümleri uygulanmaz.

GEÇİCİ MADDE 1. — Yürürlükte olan toplu iş sözleşmeleri ile yürürlük süreleri sona erdiği halde 23/12/1980 tarihli, 2364 sayılı Kanun uyarınca Yüksek Hakem Kurulu tarafından henüz yeniden yürürlüğe konulmamış olan toplu iş sözleşmelerinde öngörülen ilave tediye ve ikramiyelere ilişkin hükümlerin uygulanmasına bu sözleşmeler yenilenineeye kadar devam olunur.

GEÇİCİ MADDE 2. — Toplu iş sözleşmeleri, Yüksek Hakem Kurulunca yeniden yürürlüğe konulurken bu Kanunda öngörülen sayıyı aşan ikramiyelerin tutarı ücrete eklenir.

MADDE 4. — Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 5. — Bu Kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

4/7/1956 Tarihli, 6772 Sayılı Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi ve İşçilere Toplu İş Sözleşmeleri ile Verilecek İkramiyeler Hakkında Kanun; *Resmi Gazete*, 19 Nisan 1980.

Eylül darbesi sonrasında ikramiye sayısı 4 ile sınırlandırıldı.

6772 sayılı Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlâve Tediye Yapılması ve 6452 Sayılı Kanun'la 6212 Sayılı Kanun'un 2. Maddesinin Kaldırılması Hakkında Kanun'da 17 Nisan 1981 tarihinde 2448 sayılı Kanun'la yapılan değişiklik ile işçilerin toplu iş sözleşmeleri yoluyla

21 Eylül'de açıklanan Bakanlar Kurulu'nda darbe hükümeti 24 Ocak kararlarının mimarı ve MESS Başkanı Turgut Özal, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak yer aldı.

en çok dört ikramiye alması hükme bağlandı. İlave tediye hakkındaki Kanun kamu işçilerine ilişkin olmasına rağmen 1981 yılında Kanun'a eklenen madde ile (Ek Madde 1) "6772 sayılı kanun kapsamı dışında kalan işyerlerinde çalışan işçilere toplu iş sözleşmeleri ile en çok dört, münhasıran yer altında çalışan işçilere ***en çok beş ikramiye ödenebilir***" hükmü getirildi. Böylece ikramiye sınırlaması kamu ve özel bütün toplu iş sözleşmeleri için geçerli hale geldi. Bu değişiklikle 12 Eylül 1980 öncesinde olduğu gibi sendikaların toplu iş sözleşmesi ile ikramiye sayısını artırmasının önüne geçilmiş oldu.

Bir 12 Eylül uygulaması olan ikramiyelerin 4 ile sınırlandırılması 40 yıl sonra hâlâ yürürlüktedir.

24 OCAK 12 EYLÜL İLE DEVAM ETTİ

12 Eylül darbesinin hemen ardından darbecilerin 24 Ocak kararlarını sürdürme kararlılığı netleşti. 12 Eylül sonrasında Turgut Özal bu kez daha güçlü bir biçimde yine sahnedeydi. Darbe sonrasının ilk hükümetinin yapısı ve programı 24 Ocak kararlarının süreceğini ortaya koydu.

Askeri cunta (MGK), hükümeti kurma görevini 20 Eylül 1980'de, Ağustos 1980'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekliye ayrılan Oramiral Bülent Ulusu'ya verdi. 21 Eylül'de açıklanan Bakanlar Kurulu'nda 24 Ocak kararlarının mimarı ve MESS eski Başkanı Turgut Özal Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak yer aldı. Böylece 12 Eylül darbecilerinin 24 Ocak programına bağlı kalacağı ortaya çıkmıştı.

Darbeci Kenan Evren ile MESS eski Başkanı ve Ulusu Hükümeti'nin Başbakan Yardımcısı Turgut Özal.

24 Ocak kararlarına **Başbakanlık Müsteşarı** ve **DPT Müsteşar Vekili** olarak imzasını atan **MESS** eski Başkanı Özal, şimdi daha etkin bir yetki ve sorumlulukla işbaşında olacak, bir dönem önce yapamadıklarını şimdi daha elverişli bir ortamda yapabilme olanağını bulacaktı. Özal, söz konusu konjonktürdeki konumunu da iyi değerlendirerek **Maliye Bakanlığı**'nı da markajı altına almayı sağlayacak ve bu makama da yakın çevresinden **Kaya Erdem**'i oturtacaktı.[15]

Yeni hükümetin 24 Ocak kararları konusundaki yaklaşımı Başbakan Ulusu tarafından 24

[15] Sönmez (1984).

Eylül'de DPT'nin 20. kuruluş yıldönümü dolayısıyla yaptığı bir konuşmada belirginlik kazanacaktı. Ulusu şöyle konuşuyordu; *"ekonomik istikrar tedbirlerini ciddiyet ve kararlılıkla uygulamaya devam edeceğiz. Programın şimdiye kadar uygulanmayan tamamlayıcı düzenlemeleri de kısa sürede yürürlüğe konacaktır."* Aynı toplantıda konuşan Turgut Özal ise, "*12 Eylül Harekatı'ndan sonra ekonomik istikrar programının uygulanmasına aynen devam edileceğinin ifade edilmesi ve bizzat bu harekâtın getirdiği güven ortamı ve iş barışı sayesinde, üretim ve ihracatta önümüzdeki aylarda ciddi artışlar görülecektir*" diyordu. 28 Eylül 1980 günü açıklanan hükümet programında ise yapılacak değişiklikler sıralanıyordu. Bunlardan işçileri doğrudan ilgilendiren program maddeleri şöyleydi:[16]

- *Çalışma barışını bir an önce ve devamlı olarak kurabilmek maksadıyla Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Sendikalar Kanunu ve İş Kanunu süratle gözden geçirilerek gerekli değişiklikler yapılacaktır.*
- *Dernekler Kanunu tadil edilecek, toplantı ve gösteri yürüyüşleri mevzuatındaki boşluklar doldurulacaktır.*
- *Bankalar ve özel işyerlerinin korunması için özel güvenlik teşkilatı kurulması sağlanacaktır.*
- *Olağanüstü Hal (OHAL) Kanunu en kısa zamanda hazırlanacaktır.*

Özel güvenlik uygulaması 12 Eylül ile başladı.

Böylece 24 Ocak ve 12 Eylül'ün birbirinin tamamlayıcısı olduğu net bir biçimde ortaya çıkacaktı. Gerek doğrudan askeri diktatörlük dönemi ve gerekse 12 Eylül'ün bütün gücüyle devam ettiği ANAP döneminde 24 Ocak kararları derinleştirilerek uygulanacak ve neo-liberal karşı devrim kökleşecekti.

TİSK'in toplu iş sözleşmesi alanında kabul ettiği ilkeler önce **Kamu Toplu İş Sözleşmesi Koordinasyon Kurulu**, ardından Yüksek Hakem Kurulu ve ardından da ANAP Hükümeti döneminde, hükümetin de ilkeleri haline geldi ve kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde işçi sendikalarının karşısına bu ilkelerle çıkıldı. Bu ilkeler **TİSK**, **Kamu Koordinasyon Kurulu** ve **Yüksek Hakem Kurulu** tarafından ortaklaşa uygulandı. Bu ilkeler, toplu iş sözleşmelerinde sendikacı ve temsilcilere kanunun tanıdığı haklar dışında hak verilmemesi, kıdem tazminatları ile ilgili sürelerin artırılmaması, sosyal yardımlarda yeni kalemler kabul edilmemesi, yönetime müdahale anlamına gelebilecek düzenlemelere yer verilmemesi ve haftalık çalışma süresinin kanundaki sürenin altına düşürülmemesi gibi konuları içermekteydi.[17]

TİSK'in toplu iş sözleşmesi alanında kabul ettiği ilkeler önce Toplu İş Sözleşmesi Koordinasyon Kurulu, ardından Yüksek Hakem Kurulu ve ardından da ANAP Hükümeti döneminde hükümetin de ilkeleri haline geldi.

[16] Sönmez (1984).

[17] Petrol-İş (1985), *Petrol-İş 84 Yıllık*, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul, s. 152.

12 EYLÜL (1982) ANAYASASI: SENDİKAL HAKLARA SERMAYE TAARRUZU

12 Eylül'den kısa bir süre sonra 24 Ocak ve 12 Eylül'ün birbirinin tamamlayıcısı olduğu net bir biçimde ortaya çıktı.

1982 Anayasası 12 Eylül'ün en kalıcı sonucudur. Doğrudan darbecilerin denetiminde yapılan Anayasa, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve sosyal hakları esas alan yaklaşımının tersine otoriter ve baskıcı bir siyasal rejim inşa etti; sendikal ve sosyal hakları budadı.

1982 Anayasası ve sendikal yasalar hazırlanırken sermaye örgütlerinin görüşleri esas alındı. TİSK, gerek 1982 Anayasası'nın gerekse 2821 ve 2822 sayılı yasaların hazırlanmasında da son derece etkili oldu. TİSK'in 13. ve 14. genel kurullarına sunulan çalışma raporlarında yer alan isteklerin pek çoğu 1982 Anayasası'nda yer aldı. Anayasa'nın özellikle çalışma yaşamına ve sosyo-ekonomik haklara ilişkin hükümleri sermaye örgütlerinin talepleri doğrultusunda hazırlandı. 1982 Anayasası sosyal ve sendikal hükümleri itibariyle adeta bir işveren ve TİSK anayasasıdır.

TİSK, 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecinde Danışma Meclisi'ne sunduğu raporda, sosyal sorunların yeni bir yaklaşımla ele alınmasını istemiş ve şu görüşleri öne sürmüştü:

> *"Geçmişte işveren-işçi ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hâkim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık günümüzde işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır. Üç milyona yakın işsizin varlığı düşünülürse ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir... Bu sebeple sosyal sorunlara yaklaşırken işçi lehine yorum kriteri terk edilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir."*

TİSK Anayasası

1982 Anayasası sosyal ve sendikal hükümleri itibariyle adeta bir işveren ve TİSK anayasasıdır. TİSK, gerek 1982 Anayasası'nın gerekse 2821 ve 2822 sayılı yasaların hazırlanmasında son derece etkili oldu. TİSK'in 13. ve 14. genel kurullarına sunulan çalışma raporlarında yer alan isteklerin pek çoğu 1982 Anayasası'nda yer aldı.

İşçileri "mutlu azınlık" gören bu görüşler doğrultusunda 1961 Anayasası'nın temel felsefesi terk edilmiş ve bunun yerine yasakçı, sosyal devlet yaklaşımından uzak ve toplumu değil sermayeyi ve devleti korumayı amaçlayan bir yaklaşım benimsendi.

TİSK'in Talepleri Anayasa Oldu!

1982 Anayasası'nın ekonomik ve sosyal haklar ve ödevler bölümü hem Danışma Meclisi'nde hazırlanan tasarı aşamasında hem de son şeklinde neredeyse tümüyle sermayenin taleplerini yansıtıyordu. Bu talepler TİSK'in 14. Genel Kurul Çalışma Raporu'nda açıkça yer almıştı. Bu raporda yer alan görüşler özetle şöyleydi:[18]

TİSK'in Talepleri	Sonuç
Lokavt Anayasa'da kurumlaştırılmalıdır.	✓
Grev ve lokavt yasakları genişletilmelidir.	✓
Hak ihtilaflarında grev yapma olanağı kaldırılmalıdır.	✓
Grev ve lokavt kararlarının belirli bir süre içinde uygulanması zorunlu olmalı, bu süre geçtikten sonra bu hak kullanılmamalıdır. Grevin başlama tarihi işverene önceden bildirilmelidir.	✓
Uzlaştırma sistemi kaldırılmalı, bunun yerine arabuluculuk müessesesi geliştirilerek, ihtilafın sonuna kadar görev yapması sağlanmalıdır.	✓
Her işyerinde *tek bir toplu iş sözleşmesi yapılması esası getirilmelidir.*	✓
Birden fazla sendikaya üyelik yasaklanmalıdır.	✓
Sendika üyelik aidatlarının ücret bordrolarından kesilerek sendika hesabına yatırılması usulü (check-off sistemi) kaldırılmalı ve toplu iş sözleşmeleri ile kabulü de yasaklanmalıdır.	X
Sendikaların siyasi partileri desteklemeleri veya onlara karşı tutum içine girmeleri önlenmelidir.	✓
Sendikalarla derneklerin birbirlerine mali yardımda bulunmaları önlenmelidir	✓
Sendikaların idari ve mali dış denetimi her yıl sağlanmalıdır.	✓

TİSK 14. Genel Kurulu, 8 Nisan 1982.

Bu talepler aşağıda görüleceği gibi gerek Anayasa ve gerekse 2821 ve 2822 sayılı sendikal yasalar ile mevzuata girdi ve pek çoğu aradan geçen 40 yıla rağmen yürürlüktedir.

Sendikalaşma Hakkına Yönelik Engeller

1982 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın tam tersi bir biçimde sendika kurma, sendikal faaliyet, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları konusunda ciddi kısıtlamalar getirildi. 1982 Anayasası sendikal hakları dört ayrı madde ile (51, 52, 53 ve 54. maddeler) ayrıntılı bir biçimde düzenliyordu. Örneğin sendikal haklar ayrıntılı ve sınırlayıcı biçimde düzenlendiği gibi, dernek, vakıf ve sendika gibi kuruluşlara yalnız siyaset yasağı getirilmekle kalınmamış, bunların birbirleriyle ilişkilerini ve işbirliğini kısıtlayıcı hükümlere de yer vermiştir.

1982 Anayasası'nın sendikal hakları kısıtlayan hükümlerinin çoğu 40 yıldır yürürlüktedir.

Bu ayrıntılı düzenlemeler sendikal hakları kısıtlayan ve kullanılmaz hâle getiren hükümler içermekteydi. Pek çoğu yasa konusu olabilecek bu ayrıntılı düzenlemelere Anayasa'da yer verilmesi, sendikal hükümlerin değiştirilmesini zorlaştırma düşüncesine dayanmaktadır.

Sendika Kurmak Zorlaştırıldı

Anayasa'nın 51. maddesi sendikalaşma hakkını sadece işçilere ve işverenlere tanıyor, memurların sendika hakkı konusunda ise bir hükme yer vermiyordu. Oysa 1961 Anayasası'nın ilk halinde sendika hakkının öznesi "çalışanlar ve işverenler" şeklinde idi. Böylece memurlar da sendika kurma hakkına sahipti. Ancak 1971'de yapılan Anayasa değişikliği ile memurların sendikalaşma hakkı ortadan kaldırılmıştı. 12 Eylül darbesi sonucu yapılan Anayasa ile memurlara sendika hakkı

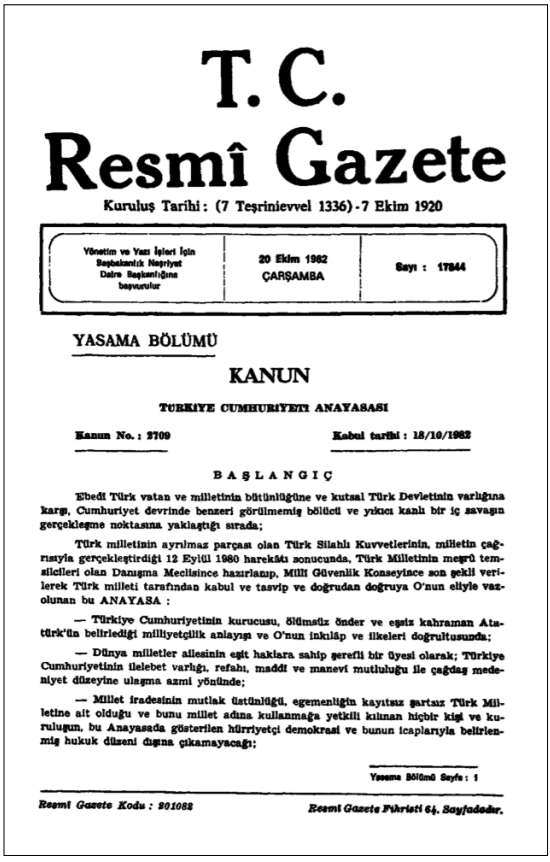

T. C.
Resmî Gazete
Kuruluş Tarihi: (7 Teşrinievvel 1336) - 7 Ekim 1920

Yönetim ve Yazı İşleri İçin	20 Ekim 1982	Sayı : 17844
Başbakanlık Neşriyat Daire Başkanlığına başvurulur	ÇARŞAMBA	

YASAMA BÖLÜMÜ

KANUN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

Kanun No. : 2709 — Kabul tarihi : 18/10/1982

BAŞLANGIÇ

Ebedî Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada;

Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk Milletinin meşrû temsilcileri olan Danışma Meclisince hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazolunan bu ANAYASA :

— Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda;

— Dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak; Türkiye Cumhuriyetinin ilelebet varlığı, refahı, maddî ve manevî mutluluğu ile çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönünde;

— Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ve bunu millet adına kullanmaya yetkili kılınan hiçbir kişi ve kuruluşun, bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ve bunun icaplarıyla belirlenmiş hukuk düzeni dışına çıkamayacağı;

Yasama Bölümü Sayfa : 1

Resmî Gazete Kodu : 201082 — Resmî Gazete Fihristi 64. Sayfadadır.

82 Anayasası, *Resmî Gazete*, 20 Ekim 1982.

tanınmadı. Anayasa'nın 51. maddesinde yer alan "işçiler" ifadesi ancak 2001 yılında "çalışanlar" şeklinde değiştirildi ve memurların sendika kurma hakkı uzun bir aradan sonra Anayasa'ya girmiş oldu.

1982 Anayasası'nın 51. maddesinde ayrıca işçi sendikaları ve üst kuruluşlarına yönetici olabilmek için en az 10 yıl fiilen çalışma koşuluna ve birden fazla sendikaya üye olma yasağına da yer verildi. 10 yıl fiili işçilik koşulu 2007 yılında yapılan değişiklikler ile Anayasa'dan çıkarıldı.

Sendikalara Siyaset Yasaklandı

Anayasa'nın "sendikal faaliyet" başlıklı 52. maddesi ile sendikal faaliyetlere ciddi sınırlamalar ve özellikle kapsamlı bir siyaset yasağı getirildi. Madde ile "***sendikalar siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek görmezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler***" hükmü getirildi. Madde ayrıca sendikaların gelirlerinin kamu bankalarında saklamaları ile idari ve mali denetim yapılması hükümlerini de içeriyordu. Anayasa'nın 52. maddesi büyük tepkiler sonucu 1995 yılında 4121 sayılı Yasa'yla yürürlükten kaldırıldı.

Ancak Anayasa'nın 82. maddesi ile sendika yöneticiliği milletvekilliği ile bağdaşmayan işler arasına alındı ve böylece sendika yöneticilerinin aynı zamanda milletvekili olmasının önü kapatıldı. Oysa 1961 Anayasası döneminde sendikacılar aynı anda milletvekili olabiliyordu.

1982 Anayasası'nın milletvekilliğiyle bağdaşmayan işler ile ilgili bu hükmü aradan geçen 40 yıla rağmen yürürlüktedir.

İşverenlere de Toplu Sözleşme Hakkı Tanındı!

Anayasa'nın 53. maddesi ile toplu iş sözleşmesi hakkı düzenlendi. 1961 Anayasası "*işçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler*" hükmünü içermekteydi. Madde açıkça toplu sözleşme ve grev hakkını çıkarlarını korumak için işçilere tanımış ve işçilere özgülemişti.

1982 Anayasası ise bu yaklaşımı terk ederek, toplu iş sözleşmesi hakkını işçi ve işverenlere çift taraflı ve eşit bir hak olarak tanımıştır. İşverenlere toplu iş sözleşmesi hakkının tanınması saçmadır. Toplu iş sözleşmesi doğası gereği işçiyi korumaya yöneliktir. 1982 Anayasası'nın 53. maddesi "*İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal*

durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler" hükmünü içeriyordu.

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak lokavta yer vermiştir.

1982 Anayasası'nın işverenlere sağladığı toplu iş sözleşmesi hakkı (!) aradan geçen 40 yıla rağmen yürürlüktedir.

1982 Anayasası memurlara sendika hakkı tanımadığı için doğal olarak memurlar için toplu pazarlık hakkı da söz konusu değildi. Memurlara sınırlı toplu sözleşme hakkı 2010 Anayasa değişikliği ile tanındı. Ancak grev yasağı nedeniyle bu hak etkin bir şekilde kullanılamıyor.

Lokavta Anayasal Statü-Greve Yasaklama

1982 Anayasası'nın sendikal haklar konusunda en katı maddesi, grev hakkına ilişkin 54. maddedir. 54. maddenin başlığı "grev hakkı ve lokavt" şeklindedir. Bilindiği gibi 1961 Anayasası'nda grev hakkına yer verilmiş ancak lokavta yer verilmemişti. Böylece lokavta anayasal bir statü tanınmamıştı. 1982 Anayasası'nda ise işverenlerin talepleri doğrultusunda lokavta yer verildi. Bu değişiklik 1982 Anayasası'nın sermaye yanlısı temel yaklaşımı açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Lokavt Anayasa'ya eklenerek yasama organının lokavtı yasaklaması önlenmiştir.

1982 Anayasası'nın lokavta yer veren hükmü 40 yıldır yürürlüktedir.

54. madde grev hakkını sadece işçilere tanıdı, memurların tümü grev hakkının dışında bırakıldı. Anayasa'nın 54. maddesinde ayrıca grev hakkı kullanımı açısından ayrıntılı yasaklara ve sınırlamalara yer verildi.

1982 Anayasası'nın memurları grev hakkından yoksun bırakan hükmü 40 yıldır yürürlüktedir.

Anayasa grev hakkını sadece toplu iş sözleşmeleri müzakerelerinde uyuşmazlık çıkması durumunda (menfaat uyuşmazlığı) menfaat grevi ile sınırlandırmaktadır. Anayasa'da toplu iş sözleşmesinin ve mevzuatın işveren tarafından ihlal edilmesi durumunda greve (hak grevi) olanak tanımadı. Böylece 1982 Anayasası ile hak grevi engellenmiş oldu. Oysa 1961 Anayasası'nda böyle bir sınırlama yoktu.

1982 Anayasası'nın grev hakkını sınırlayan ve hak grevine olanak tanımayan hükümleri 40 yıldır yürürlüktedir.

Anayasa'da bu sınırlamalarla yetinilmemiş ayrıca siyasal amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verimi düşürme ve diğer direnişleri de yasaklanmıştır. 2010 Anayasa değişikliği ile bu yasaklar Anayasa'nın lafzından çıkarılmış olmakla birlikte, 54. maddenin ilk fıkrasına göre toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde çıkacak

uyuşmazlıklar dışında (menfaat grevi) diğer grev türlerine yer verilmemesi nedeniyle menfaat grevi dışındaki grev türleri hâlen anayasal güvenceden yoksundur.

1982 Anayasası'nın 54. maddesi ile ayrıca grev yasakları ve ertelemeleri anayasal kural haline getirildi. Maddede ayrıca Yüksek Hakem Kurulu'na da Anayasal statü tanıdı. Grev yasaklama ve erteleme durumunda son karar Yüksek Hakem Kurulu'na bırakıldı. Bu hükümler 1961 Anayasası'nda yoktu.

1982 Anayasası'nın grev erteleme ve yasaklama ile Yüksek Hakem Kurulu'na ilişkin hükümleri 40 yıldır yürürlüktedir.

12 Eylül Anayasası sermayenin talepleri doğrultusunda hazırlandı. 12 Eylül ile getirilen sendikal yasaklama ve sınırlamaların çoğu aradan geçen 40 yıla rağmen hâlâ yürürlüktedir. Bir diğer ifadeyle 12 Eylül darbesi ile kurulan otoriter emek rejiminin anayasal temelleri dimdik ayaktadır. Sonuç olarak, sermaye 12 Eylül Anayasası ile taleplerinin çok önemli bir bölümü hayata geçirmiştir.

12 Eylül'ün Sendikal Yasaları: 2821 ve 2822

Anayasa ile getirilen sendikal ve sosyal haklara ilişkin kısıtlamalar kısa bir süre sonra çıkarılan sendikal yasalar ile pekiştirildi. 1982 Anayasası'nın ardından, toplu çalışma ilişkilerini düzenleyen 5 Mayıs 1983 tarihli ve **2821 sayılı Sendikalar Yasası** ile **2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası** kabul edildi. Bu yasaların kabulü ile 274 ve 275 sayılı yasalar yürürlükten kaldırıldı.

Halit Narin (TİSK Başkanı): "20 yıldır biz ağladık, onlar güldü."

TİSK Genel Başkanı Halit Narin yeni sendikalar yasa tasarısı hakkındaki görüşlerini işçi sendikalarını kastederek böyle açıklıyordu (MESS, 2000).

2821 ve 2822 sayılı yasalar Danışma Meclisi'ne gönderilmeden doğrudan askeri cunta (MGK) tarafından yasalaştırıldı. MGK'de bu yasalar ile ilgili yapılan tartışmalar, 2821 ve 2822 sayılı yasaların, 274 ve 275 sayılı yasaların uygulandığı döneme açık bir tepki olarak düzenlendiğini ortaya koymaktadır.[19]

[19] Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bakınız: Murat Özveri (2012), *Türkiye'de Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikasızlaştırma (1963-2009)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

TİSK Genel Başkanı Halit Narin ve darbe sonrası hükümet kurma yetkisi verilen Bülent Ulusu.

1980 sonrası sendikal haklara ilişkin düzenlemelerde en çok dikkati çeken nokta sendikaların faaliyetlerine getirilen kapsamlı sınırlamalardır. İşçi kesiminin tersine yeni sendikalar yasa tasarıları işveren örgütlerini memnun etti. Tasarılar kamuoyuna açıklanmadan bir gün önce, 9 Şubat 1983 günü TİSK Genel Başkanı Halit Narin yeni sendikal yasa tasarıları hakkındaki görüşlerini işçi sendikalarını kastederek şöyle açıklıyordu: *"20 yıldır biz ağladık, onlar güldü."*[20]

Sendika Kuruluşu ve Sendikal Faaliyet Zorlaştırıldı

2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 274 sayılı Kanun'a tepki olarak hazırlanmış olup sendikal hakları kısıtlayıcı ve daraltıcı bir felsefeye sahipti. 2821 sayılı Yasa, sendikaların kuruluşlarında serbestlik ilkesini benimsemiş olmakla birlikte, sendika kuruluşunu, sendika üyeliğini ve sendikal faaliyeti zorlaştırıcı hükümlere içeriyordu. Yasa sendika ve konfederasyon dışında işçi kuruluşu (federasyon, işyeri ve meslek sendikası ve sendika birliği) kurulmasını engelliyordu.

Sendika türüne ilişkin sınırlamalar 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile devam ettirildi. 40 yıldır bu yasak sürüyor.

2821 sayılı Yasa ile din ibadet işlerinde çalışanlara, öğrencilere, özel öğretim kurumlarında öğretmenlik yapanlara ve özel güvenlik görevlilerine sendika üyeliği yasaklandı. Ancak zaman içinde yapılan değişikliklerle, Sendikalar Kanunu'na göre işçi olan herkesin sendika üyesi olmasına olanak tanındı.

2821 sayılı Yasa, işkolu sendikacılığını benimsiyor ve işyeri ve meslek sendikacılığını yasaklıyordu. Yasa'ya göre *"İşçi sendikaları, işkolu esasına göre bir işkolunda ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile bu işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur."*

[20] MESS (2000), *Gelenek ve Gelecek*, 2. Cilt, İstanbul: BZD Yayıncılık.

2012 yılında çıkarılan 6356 sayılı Yasa ile işkolu esası korunmaya devam edildi. 40 yıldır işkolu sendikası dışında sendika kurulmasına izin verilmiyor.

2821 sayılı Yasa'dan farklı olarak tek sendikaya üyelik koşulunu getirdi. 6356 sayılı Yasa ile de aynı anda aynı işkolunda birden çok sendikaya üyeliğe olanak tanınmadı.

Aynı anda ve aynı işkolunda birden çok sendikaya üyelik yasağı halen yürürlüktedir.

2821 sayılı Yasa'nın en çok eleştirilen hükümlerinden biri sendikaya üyelik ve ayrılmayı noter koşuluna bağlamış olmasıydı. Bu hüküm 2012 yılına kadar uygulandı. Bu hüküm sendikal örgütlenmeyi zorlaştırıcı ve maliyetini artırıcı bir düzenlemeydi.

12 Eylül ile sendika üyeliğine noter şartı getirildi.

2821 sayılı Yasa ile sendika aidatlarına bir günlük brüt ücret tutarı sınırı getirildi ve aidat dışında başka bir kesinti yapılamayacağı hükme bağlandı. 2821 sayılı Yasa'nın bir diğer sınırlayıcı hükmü, Anayasa'ya paralel olarak işçi sendikalarının merkez organlarına seçilebilmek için getirilen en az 10 yıl fiilen çalışmış olmak koşuluydu. Bu hüküm uzun yıllar sonra 2007 yılında kanundan çıkarıldı.

Sendika yöneticiliği için en az 10 yıl fiili çalışmış olma şartı getirildi.

2821 sayılı yasa, Anayasa'nın 52. maddesine paralel olarak kapsamlı siyasi yasaklar getiriyordu. Sendika ve konfederasyonların hiçbir biçimde siyasi faaliyette bulunamayacağı, dernekler ve meslek kuruluşları ile ortak hareket edemeyeceği hükme bağlanıyordu. Bu hükümler yıllar sonra gevşetildi.

Toplu Pazarlık ve Grev Haklarına Kapsamlı Engeller

2822 sayılı **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu** (**TİSGLK**) toplu pazarlık ve grev hakkının kullanımı konusunda ciddi sınırlamalara yer verdi. Toplu iş sözleşmesi yetkisi için zorunlu olan ikili baraj ve greve ilişkin sınırlayıcı düzenlemeler TİSGLK'ye damgasını vurdu.

Yasa ile iki tür toplu iş sözleşmesi öngörmüştü: **İşyeri ve işletme toplu iş sözleşmesi**. Kanun'a göre, bir toplu iş sözleşmesi aynı işkolunda bir veya birden çok işyerini kapsayabilir. Ayrıca fiilen birden çok işyerini ve işletmeyi kapsayan "grup toplu iş sözleşmesi" yapılması mümkündü. Ancak Yasa, işkolu ve ulusal ölçekli toplu iş sözleşmelerinin önünü kapatmıştı.

12 Eylül ile toplu iş sözleşmesi yetkisi için hem işkolu hem de işyeri barajı getirildi.

2822 sayılı Yasa'nın toplu iş sözleşmeleriyle ilgili sınırlamaları 6356 sayılı Yasa ile de korunmuştur ve halen yürürlüktedir.

2822 sayılı Yasa toplu iş sözleşmesi yapma ehliyetini, yapılacak sözleşmenin kapsamına girecek işyeri veya işyerlerinin içinde bulunduğu işkolunda kurulu işçi sendikalarına vermiştir. Diğer bir ifadeyle konfederasyonların toplu iş sözleşmesi ehliyeti yoktur.

2822 sayılı Yasa'nın bu düzenlemeleri 6356 ile de korunmuştur ve halen yürürlüktedir.

2822 sayılı Yasa toplu iş sözleşmesi yetkisi için oldukça ağır sınırlamalar getiriyordu. Yasa'ya göre yetki için iki koşul gerekliydi: 1) Ön koşul niteliğinde olan işkolu barajı: İşçi sendikasının kurulu bulunduğu işkolunda çalışan işçilerin en az yüzde 10'unu (tarım ve ormancılık, avcılık ve balıkçılık işkolu hariç) üye kaydetmiş olması, 2) Sendikanın toplu iş sözleşmesi bağıtlamak istediği işyerinde veya işletmede işçilerin yarıdan fazlasını üye yapmış olması. 2822'nin bu hükümleri özü itibariyle 6356 sayılı Yasa'da korundu. İşkolu barajı ise yüzde 1'e düşürüldü.

12 Eylül ürünü ikili baraj sistemi halen yürürlüktedir.

2822 sayılı Yasa'ya göre, yetki tespit işlemleri **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı** tarafından yapılacaktı. Bakanlığın ilgili işyeri için vermiş olduğu çoğunluk tespit belgelerine karşı işverenlerin, işveren sendikalarının ve işkolundaki diğer sendikaların itiraz hakkı bulunmaktadır. Yetki itirazı ise yetki prosedürünü durdurmaktadır. Yetki işlemleri ve davaları yıllarca sürmekte ve sendikal örgütlenme ciddi biçimde engellenmektedir. 12 Eylül sonrası kabul edilen yetki sisteminin sendikalaşmayı ciddi bir biçimde zayıflattığı ortaya konmuştur.[21]

12 Eylül sonrası getirilen toplu iş sözleşmesi yetki sistemi özü itibariyle halen yürürlüktedir.

Yasa, toplu iş sözleşmesi görüşmeleri, uyuşmazlık ve grev-lokavt için ayrıntılı ve karmaşık bir prosedür getirmiştir. Bu prosedür, toplu sözleşme özerkliğini ve sendikal hakların kullanımını engelleyici niteliktedir. Grev ve lokavt uygulamasından önce arabuluculuk aşaması zorunludur ve arabuluculuk süresince çalışma barışının korunması şartı vardır. Arabuluculuk bitmeden alınacak grev kararı yasa dışı kabul edilmektedir.

12 Eylül sonrası getirilen karmaşık ve hakkın özünü ortadan kaldıran toplu iş sözleşmesi prosedürü özü itibariyle halen yürürlüktedir.

[21] Özveri (2012).

2822 sayılı Yasa, Anayasa'ya paralel olarak sadece menfaat uyuşmazlıklarını takiben greve başvurulmasına olanak tanıyordu. Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hâlinde işçilerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla çalışma şartlarını korumak veya düzeltmek amacıyla TİSGLK hükümlerine uygun olarak yapılan grev, "kanuni grev" olarak tanımlandı. Grev sadece toplu menfaat uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde söz konusu olabilecektir. Bunun dışındaki grev türleri yasa dışı grev olarak tanımlanmıştır. Oysa 275 sayılı Yasa belli hâllerde -mevzuat veya toplu iş sözleşmedeki haklara işverenlerce uyulmaması hâlinde- hak grevine de olanak vermekteydi. 2822 sayılı Yasa'nın tanımladığı grev için aranan şartlar gerçekleşmeden yapılan grev "kanun dışı grev" olarak kabul edildi.

12 Eylül ile hak grevi ortadan kaldırıldı. Darbe ile birlikte grev yasakları/ertelemeleri ve Yüksek Hakem Kurulu Anayasa'ya girdi.

Grev türlerine ilişkin sınırlama ve hak grevi yasağı halen yürürlüktedir.

Yasa sadece grev türleri konusunda değil grev kararı ve uygulaması konusunda da sınırlayıcı süreler öngörüyordu. Grev ve lokavt kararı, karşı tarafa tebliğinden itibaren 60 gün içinde ve noter aracılığıyla 6 işgünü önce bildirilecek tarihte uygulanabilecekti. Böylece sürpriz grev uygulaması engelleniyordu.

Grev uygulamasına ilişkin süre kısıtlamaları halen yürürlüktedir.

2821 sayılı Yasa aralarında bankacılık sektörünün de bulunduğu oldukça geniş grev yasakları getiriyordu. Can ve mal kurtarma işlerinde, cenaze ve defin işlerinde, su, elektrik, havagazı, termik santrallarını besleyen linyit üretimi, tabii gaz ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi, dağıtımı, nafta veya tabii gazdan başlayan petrokimya işlerinde, banka ve noterlik hizmetlerinde, kamu kuruluşlarınca yürütülen itfaiye, sehiriçi deniz, kara ve demir yolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde, ilaç imal eden işyerleri hariç olmak üzere, aşı ve serum imal eden müesseselerle, hastane, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser ve eczane gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde, eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakım yerlerinde ve huzurevlerinde, mezarlıklarda ve Millî Savunma Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nca doğrudan işletilen işyerlerinde grev ve lokavt yasaklanmıştı.

Grev yasakları 6356 sayılı Yasa ile devam ettirilmiş ancak bankacılık sektörüne ilişkin grev yasağı AYM tarafından iptal edilmiştir.

2822 sayılı Yasa'ya göre karar verilmiş veya başlanmış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya millî güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu grev ve lokavtı altmış gün süre ile erteleme

12 Eylül ile grev erteleme mekanizması grev yasaklamaya dönüştü.

yetkisine sahipti. Ancak 275 sayılı Yasa döneminden farklı olarak 2822 sayılı Yasa döneminde erteleme süresinin bitiminde tekrar greve başlama olanağı yoktur.

Taraflar anlaşamazlar ve uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulu'na götürülmezse sendikanın yetkisinin düşmesi hükme bağlanmıştı. 2822'de grev erteleme hükümleri 6356 sayılı Yasa'da da yer aldı. Hatta daha sonra AKP hükümetleri tarafından genişletildi. Ancak AYM 2016'da yasaya eklenen bankacılık ve sehiriçi taşımacılıkla ilgili erteleme hükümlerini iptal etti.

Grev erteleme/yasaklama, 12 Eylül'ün en önemli sonucudur ve halen yürürlüktedir.

2821 sayılı **Sendikalar Kanunu** ile 2822 sayılı **Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu** 7 Kasım 2012'de yürürlükten kaldırıldı ve onun yerine 6356 sayılı **Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu** kabul edildi. Ancak 2821 ve 2822 sayılı yasaların temel ve kritik sınırlamaları 6356 sayılı Yasa ile korundu. Halen yürürlükte olan 6356 sayılı Yasa 12 Eylül darbesinin ağır izlerini taşımaktadır.

12 Eylül mevzuatı yürürlükte!

Sendika ve işçi haklarına ilişkin 12 Eylül ürünü mevzuatın büyük bölümü (Anayasa ve sendikal mevzuat) aradan geçen 40 yıla rağmen hâlâ yürürlüktedir. Mevcut otoriter sendika ve otoriter emek rejimi 12 Eylül'ün ürünüdür.

İkinci Bölüm

12 EYLÜL'ÜN SONUÇLARI

SENDİKALAŞMA DİBE VURDU

Sendikalaşma oranı 1980'de yaklaşık yüzde 41 iken, 2020'de yüzde 14'ün altına düştü.

12 Eylül darbesiyle yapılan uygulamalar, benimsenen yeni-liberal ekonomi politikaları ile anayasal ve yasal düzeyde yapılan kapsamlı kısıtlamalar sonucunda sendikalaşma 1980 sonrasında büyük darbe yedi.

Bir yandan yasal sınırlamalar öte yandan kamu kesiminin daralması ve özelleştirmeler nedeniyle kamu işçisi oranı azaldı ve bu durum sendikaların gücünü de zayıflattı. Bu gelişmeler sendikalaşma oranlarında 1980 sonrasında dramatik düşüşlere yol açtı.

1980 öncesi dönemin sendikalı işçi sayısına ilişkin sağlıklı istatistikler olmasa da toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi sayısının 900 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.[22] Bu sayı sendikalı işçi sayısının üst sınırı olarak kabul edilebilir. 2,2 milyon sigortalı işçi olduğu dikkate alınacak olursa 12 Eylül öncesi sigortalı işçiler içindeki sendikalaşma oranı yaklaşık yüzde 41 olarak kabul edilebilir (Tablo 3).

Tablo 3: Sendikalaşma Oranı (1980-2020)

Yıllar	Sigortalı İşçi Sayısı (Bin)	Sendikalı İşçi Sayısı (Bin)	Sendikalaşma Oranı (Yüzde)
1980	2.205	925	41
2020	14.252	1.946	13.66

Kaynak: Aziz Çelik (2017), "Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kuralsızlaşma 1980'den 2010'a", *Çalışma İlişkileri Tarihi*, Ed. Ahmet Makal, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını. 1980'deki sendikalı işçi sayısı toplu iş sözleşmesi kapsamı dikkate alınarak yaklaşık hesaplanmıştır.

2020 yılında ise 14 milyonu aşkın sigortalı işçiye karşılık 1,9 milyon sendika üyesi işçi söz konusudur (Tablo 3). Bunların bir bölümü ise toplu iş sözleşmesi kapsamında değildir. Sigortalı işçi sayısı yaklaşık 7 kat artmasına rağmen, sendikalı işçi sayısının sadece iki kat arttığı ve böylece sendikalaşma oranının yüzde 14'lerin altına gerilediği görülmektedir. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi sistemli bir sendikasızlaştırma sürecini başlattı.

TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ BASKI ALTINA ALINDI

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında toplu pazarlığın yeniden başladığı 1984 yılından bu yana toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçi sayısında ciddi bir gerileme yaşandı. Toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi oranının 1980'lerin ortalarından günümüze ciddi biçimde gerilediği

[22] Çelik (2017).

görülmektedir. 1987 yılında 1 milyon 400 bin civarında olan toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı, 2010'da 780 bin civarına gerilemiş, 2020'lere doğru ise 1 milyon 229 bin civarına yükselmiştir.[23]

Özgür toplu pazarlığın askıya alındığı 1980-1984 arasında toplu iş sözleşmelerini YHK bağıtladı.

Kamu kesiminde ise 1980'li yılların ortalarında 900 bine yakın olan toplu iş sözleşmesi kapsamındaki işçi sayısı 2010'lu yıllarda 300 bin civarına gerilemiştir. Bu sayıya belediye çalışanları dâhildir. Kamudaki bu hızlı gerilemenin en önemli nedeninin özelleştirmeler ile dışsallaştırma (taşeron-alt işveren ve hizmet satın alma) yöntemleri olduğu bilinmektedir. Son yıllarda taşeron işçilerin merkezi idarede kadroya alınması ve belediye şirketlerine geçirilmesi sonrasında kamu işçisi sayısında tekrar bir artış yaşanmış ancak toplam işçi sayısına göre kamu işçisi sayısı ciddi biçimde daralmıştır.

24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 darbesi ile başlayan dönemin, toplu pazarlık düzeninde de kendini güçlü biçimde hissettirdiği görülmektedir. 24 Ocak kararlarından kısa bir süre sonra toplu iş sözleşmelerinde izlenecek ana politikaları belirlemek amacıyla, hükümet tarafından "Kamu Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuştur. Kurul, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal imzasıyla özel sektör ve kamu sektöründe toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde izlenmesini istediği ana prensipleri bir genelgeyle saptamıştır.

Bu prensipler arasında daha önce de vurgulandığı gibi sözleşmelerde yönetime müdahale niteliğindeki hükümlerin yer almaması, ek mali yükümlülükler getirecek yeni maddelere yer verilmemesi, kıdem tazminatına esas sürelerin artırılmaması, yıllık izin sürelerinin uzatılmaması ve haftalık çalışma saatlerinin azaltılmaması gibi konular yer alıyordu. Dahası bu ilkelerin sadece kamu için değil, özel sektör için de geçerli olduğu belirtiliyordu.[24] Hükümetin özgür toplu pazarlık düzenine açık bir müdahalesi anlamına gelen bu genelgenin özel sektör için de geçerli olduğunun vurgulanması, 24 Ocak kararlarının toplu pazarlık düzeni üzerindeki gölgesi olarak nitelenebilir.

12 Eylül sonrasından başlayarak toplu pazarlık sürecinin hukuksal çerçevesini düzenleyen ve esasen bu sürecin kaderini tayin eden devlet, en can alıcı noktalarında sürece müdahale etmiş, grevleri yasaklayarak toplu pazarlık sürecini parçalamıştır. Devlet bir yandan da kamuda işveren olarak bu sürece doğrudan katılmış, kamuda "çerçeve anlaşmaları" yoluyla merkezîleşmiş toplu pazarlık, hükümetlerin başlıca "gelirler politikası" aracı durumuna sürüklenmiştir.[25]

[23] DİSK-AR (2020), *Sendikalaşma Araştırması (Ocak 2020)*, İstanbul.

[24] Sönmez (1984); Özveri (2012).

[25] Can Şafak (2006), "Türkiye'de Toplu Pazarlığın Değişen Çizgisi 1980-2005", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 10, 2006/3.

2364 sayılı **Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hâllerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun** TBMM'nin yeniden göreve başladığı Aralık 1983'de yürürlükten kalkmıştır. Ancak ANAP Hükümeti tarafından 5 Temmuz 1984 tarihinde 1984/15 sayılı Başbakanlık genelgesiyle oluşturulan **Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu**, yeni yasal düzenlemelerin getirdiği kısıtlamalar yanında, hükümetin izlediği iktisat politikalarını da bir bütün olarak toplu iş sözleşmelerine yansıtmak istemiştir.[26] Koordinasyon Kurulu daha önce YHK ve TİSK tarafından benimsenen bir dizi ilkeyi esas almıştır.[27]

ANAP Hükümeti daha sonra Koordinasyon Kurulu yerine kamu işveren sendikalarını geçirmiştir. 27 Haziran 1985 tarihli 1986/1 sayılı Başbakanlık genelgesi ile kamu işveren sendikalarının kurulması kararlaştırılmıştır. Bir yandan yasal kısıtlamalar, öte yandan ANAP Hükümeti'nin izlediği iktisat politikalarından kaynaklanan basınç toplu iş sözleşmelerinin sık sık çıkmaza girmesine yol açmıştır.

İlk grev kararı

***12** Eylül 1980'den sonraki ilk grev kararı İstanbul'da Desan Tersanesi'nde Dok Gemi-İş tarafından alındı. Sendika Başkanı Nazım Tur "İzin alırsak 6 gün sonra greve başlayacağız. Grev adının bile işverene yeteceğini sanıyoruz" dedi.*

İş-Sendika Servisi— Yeni dönemin ilk grev kararı Tuzla'da kurulu Desan Tersanesi için DOK-GEMİ İş Sendikasınca dün alındı. Sendika Yönetim Kurulu'nun oybirliği ile aldığı karar, noter kanalıyla işverene ve Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne bildirildi. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Sendika Başkanı **Nazım Tur, "Sıkıyönetim Komutanlığı'na başvurarak grev uygulaması için izin isteyeceğiz. İzin alabilirsek bugün başlayan 6 işgünlük yasal süre sonunda grev uygulamasını başlatacağız"** dedi.

Desan Tersanesinde toplu sözleşme görüşmeleri 18 haziranda başlamış, iki aylık yasal süre sonunda uyuşmazlıkla kesilmişti. Resmi arabu-

(Arkası Sa. 8., Sü. 6'da)

Cumhuriyet gazetesi, 15 Eylül 1984.

GREVLER YOK MERTEBESİNE DÜŞTÜ

12 Eylül askeri darbesi ile birlikte tüm grevler yasaklandı ve grev hakkı 1984'e kadar askıya alındı. 12 Eylül öncesi dönemde 1980 yılının ilk 9 ayında 70 bini aşkın işçi greve çıkarken, 5,4 milyon işgünü grevde geçmişti. 1980 yılında grev yoğunluğu (1000 sigortalı işçi başına grevde geçen işgünü) 2.453'tü (Tablo 4, Grafik 2).[28] 12 Eylül 1980 ile 1984 arasında grev ve toplu pazarlık hakları askıya alındığı için bu dönemde greve çıkılamadı.

[28] 1980 öncesi grevlerle ilgili resmi istatistiki veriler oldukça hatalıdır. Devlet kurumları (DİE, DPT, Çalışma ve Maliye Bakanlıkları) tarafından o yıllarda yayımlanan veriler arasında ciddi tutarsızlıklar vardır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 1980'lerin ortalarından beri kullanılan 1980 öncesine ilişkin grev verileri serisi ve özellikle de 1980 yılına ait grevde geçen işgünü verileri son derece eksik ve hatalıdır. 1980 öncesine ait bakanlık verilerinin metodolojisi belli değildir. Bu nedenle 1980 öncesine ait resmi grev istatistikleri dikkate alınmamıştır. 1980 öncesi grev verileri Tunç Tayanç ve diğerleri (1987), *Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları adlı çalışmadan alınmıştır.

Grev hakkı 1984 yılından itibaren yeniden uygulanmaya başladı. ANAP'lı yıllarda (1984-1991) işçi hareketi canlılığını korumaya devam etti. Ancak grev yoğunluğu ciddi bir düşüşle 621'e geriledi. ANAP döneminde yıllık ortalama 55 binden fazla işçi grevlere katılırken, grevde geçen işgünü ortalama 1 milyon 810 gün oldu (Tablo 4, Grafik 2).

Tablo 4: Dönemlere Göre Grevler (1980-2018) (Yıllık Ortalama)

	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevde Geçen İşgünü	Sigortalı İşçi Sayısı	Grev Yoğunluğu (1000 İşçi Başına Grevde Geçen İşgünü)
1980 (9 Ay)[29]	70.332	5.408.618	2.205.000	2.453
12 Eylül Askeri Cunta Dönemi (1981-1983)	-	-	2.273.000	-
ANAP Dönemi (1984-1991)	55.175	1.809.511	2.913.000	621
Koalisyonlar Dönemi (1992-2002)	30.385	770.566	4.601.000	167
AKP Dönemi (2002-2018)	5.685	234.019	11.474.000	20

Kaynak ve açıklama: 1980 öncesi grev verileri Tunç Tayanç (1987), *Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980),* İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları adlı çalışmadan alınmıştır. 1984 ve sonrası grev verileri ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) çalışma istatistiklerinden alınmıştır. Sigortalı işçi sayıları Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerinde alınmıştır. Hesaplamalar DİSK-AR tarafından yapılmıştır. Ayrıca bakınız 29 no.lu dipnot.

1989 yılında kamuda, 1990 yılında özel sektörde yaşanan ve çok sayıda işçinin katıldığı grevlerden sonra 1995 yılına kadar iş uyuşmazlıklarının oldukça yoğun olduğu bir dönem yaşanmış, 1995 yılında kamu sektöründe 180 bine yakın işçiyi kapsayan grevlerden sonra ise 1995 sonrasında grev sayısında da greve katılan işçi sayısında da düşüş eğilimi başlamıştır. Sendikalı işçi sayısının düşüşü ve kamu işçi sayısının azalması grev eğilimini düşürmeye başlamıştır.

Ayrıca dönem boyunca yaygın olarak kullanılan grev ertelemelerinin, grev eğiliminin azalmasında kilit bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Dönem boyunca 22 erteleme kararnamesi ile 300 bin işçiyi kapsayan 506 grev ve grev kararı ertelenmiştir. 1990 ve 1991 ile 1995

[29] Bakanlık verilerinde greve katılan işçi sayısı 1980 yılında 84 bin olarak belirtilmiştir. Grevde geçen işgünü sayısı ise 1,3 milyon olarak hesaplanmıştır. 1980 yılındaki grevlere katılan işçi sayısı ve ortalama grev uzunluğu dikkate alındığında burada ciddi bir tutarsızlık olduğu görülmektedir.

grev erteleme kararları, en çok işçiyi kapsayan kitlesel grev ertelemeleridir.[30]

1984-1988 arasında zayıf bir grev eğilimi söz konusu iken gerçek ücretlerdeki düşmeler nedeniyle 1989 Bahar Eylemleri ile birlikte özellikle kamu işçilerinin başını çektiği bir grev dalgası yaşandı. Grev eğilimi 1989-1995 arasında ciddi bir artış gösterdi. 1987, 1988 ve 1989'da yıllık ortalama 30 bin işçinin katıldığı grevlere 1990 ve 1991 yıllarında ortalama 160 binin üzerinde işçi katıldı. 1995 yılında ise greve katılan işçi sayısı 200 bine yaklaştı (Tablo 4, Grafik 2). Bu Türkiye tarihindeki en yüksek grevci işçi sayısıdır.

Grafik 2: Dönemlere Göre Grevler (1980-2018) (Dönem Yıllık Ortalama)

Kaynak: Tablo 4'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

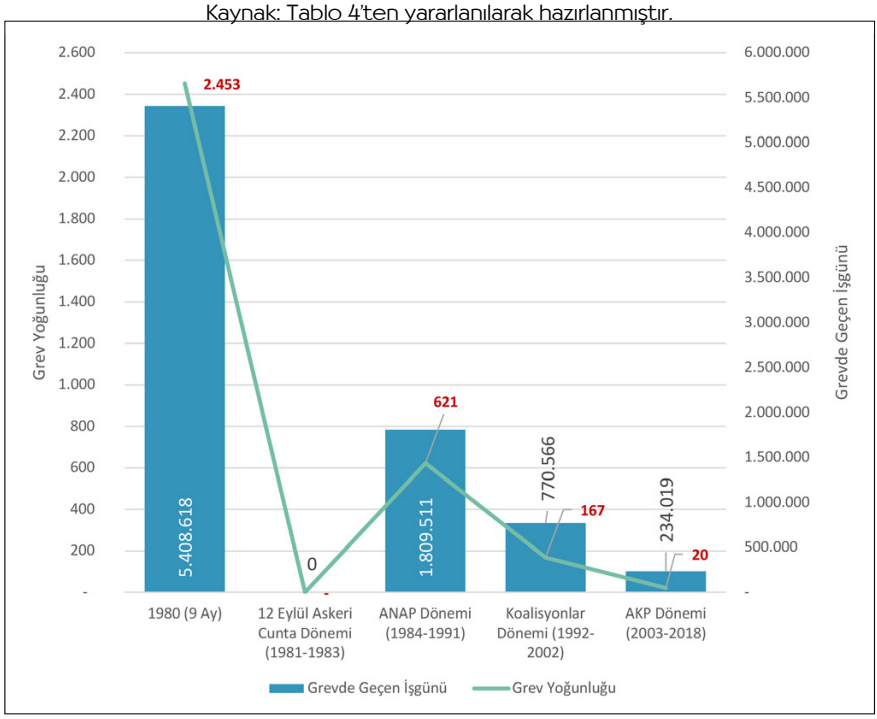

1992-2002 yıllarına denk gelen koalisyon hükümetleri döneminde ise grevci işçi sayısı yıllık ortalama 30 bin civarında gerçekleşirken, grevde geçen işgünü sayısı 770 bin oldu. Grev yoğunluğu ise 167 olarak gerçekleşti (Tablo 4, Grafik 2).

[30] Çelik (2017).

AKP döneminde ise grevler dibe vurdu. Grevci işçi sayısı yıllık ortalama 6 binin altına düşerken, grevde geçen işgünü sayısı yıllık ortalama 234 bine geriledi. Grev yoğunluğu ise 20'ye geriledi (Tablo 4, Grafik 2).

Sonuç olarak, 2,2 milyon civarında sigortalı işçinin olduğu 1980 yılında 70-80 bini işçi greve çıkarken, ortalama 11 milyon işçinin olduğu AKP döneminde ise yıllık ortalama greve çıkan işçi sayısı 6 binin altına geriledi.

Özelleştirmelerden 47 milyar dolar Hazine'ye ve Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarıldı. 47 milyar dolara cumhuriyetin bütün ekonomik birikimi satıldı.

CUMHURİYETİN VE HALKIN 50 YILLIK BİRİKİMİ SATILDI

Özelleştirme Yoluyla Kamu Tasfiye Edildi

24 Ocak ve 12 Eylül ile temelleri atılan ve Özal döneminde başlayan vahşi özelleştirme ve devletin ekonomiden çekilmesi politikası sonucu bir yandan kamu işletmeleri ve malları satılırken, öte yandan kamu istihdam politikası değiştirildi. AKP, ANAP ve Özal döneminden daha vahşi bir özelleştirme politikası izledi.

Grafik 3: Türkiye'de Özelleştirme (1986-2016) (Milyar ABD Doları)

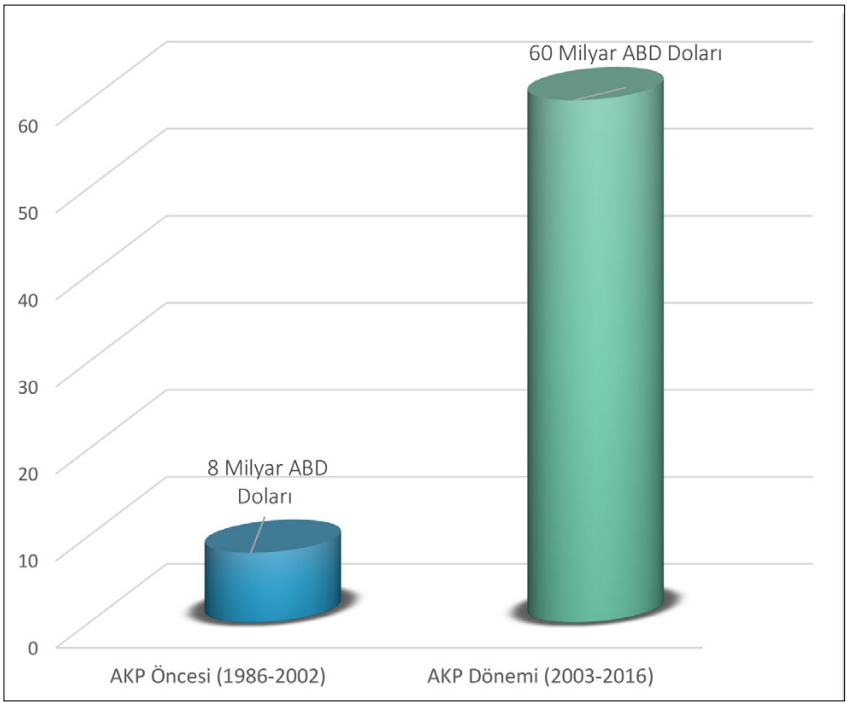

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı verileri.

68 milyar dolarlık özelleştirmenin aslan payı, 60 milyar doları (yüzde 88'i) AKP döneminde yapıldı.

Özal-ANAP döneminde başlayan kamunun tasfiyesi süreci 1990 yıllarda başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yargıdan gelen müdahaleler ve sendikaların itirazları gibi nedenlerle istenen hızda gerçekleşmedi. Özelleştirme ve kamunun tasfiyesi altın çağını AKP döneminde yaşadı. Gerek kamu işletmelerinin ve gerekse kamu hizmetinin özelleştirilmesinin şampiyonu AKP hükümetleri oldu. AKP dönemi özelleştirmelerin toplam özelleştirmeler içindeki payı yüzde 88'dir. 1986-2002 döneminde toplam 8 milyar dolarlık özelleştirme gerçekleştirilirken, 2003-2016 döneminde 60 milyar dolara yakın özelleştirme gerçekleştirildi. 1986'dan bugüne kadar 220'den fazla kamu kuruluşu satıldı. 1986 yılından bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarının toplam tutarı 68,4 milyar dolar düzeyindedir (Grafik 3).

Sadece mal üreten kamu işletmeleri değil kamu hizmeti üretimi de özelleştirildi. Özelleştirme topyekûn kamunun küçültülmesi, kamunun mal ve hizmet üretiminin ticarileştirilmesi ve özel sektöre devri anlamına gelmektedir. Özelleştirme sadece KİT'lerin özelleştirilmesi değil, başta sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanları olmak üzere ticarileşmenin yoğunlaşması, kamu personeli eliyle gördürülmesi zorunlu olan kamu hizmetlerinin hizmet alımı ve taşeron sistemi yoluyla yapılmasıdır.

Özelleştirmelerden elde edilen kaynağın yaklaşık yüzde 30'u (20,4 milyar dolar) özelleştirilen kuruluşlara yapılan (sermaye iştirakleri, verilen krediler, çalışanlara yönelik iş kaybı ve özelleştirme sonrası tazminatları ile emeklilik primi gibi) ödemelerdir. Dolayısıyla elde edilen gelirin yüzde 30'u kamuya kaynak olarak aktarılmadı. Özelleştirmelerden 47 milyar dolar Hazineye ve Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarıldı. Diğer bir ifadeyle 47 milyar dolara Cumhuriyetin ve halkın bütün ekonomik birikimi satıldı.

Özelleştirme Fonu'nun nakit fazlası, Hazine'nin iç ve dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere Hazine hesaplarına intikal ettirilen tutarlardır. Kamu Ortaklığı Fonu'nun kullanım alanı ise baraj, otoyol ve içme suları gibi altyapı tesislerinin finansmanıyla ilgilidir. Dolayısıyla Cumhuriyet tarihi boyunca kurulan ve biriktirilen ne var ne yok satılmış ve bunlardan elde edilen 47 milyar dolar ise iç ve dış borç ödemesi ile baraj ve otoyolların finansmanına harcanmıştır.

Satılan 220'den fazla kamu kuruluşunun arasında Sümerbank, Tekel, TÜPRAŞ, SEKA, İsdemir, Kardemir, Eti Maden işletmeleri, Petkim, Telekom, Çimento fabrikaları, Petrol Ofisi, TÜGSAŞ (Gübre Fabrikaları), Şeker Fabrikaları ve daha niceleri yer almaktadır. Pek çoğu erken Cumhuriyet döneminde (Atatürk döneminde) kurulmuş olan kamu işletmelerinin neredeyse tamamı 47 milyar dolar karşılığında satılmıştır.

Kamu İşçisi Sayısında Büyük Daralma

1980'de 2,2 milyon olan zorunlu sigortalı sayısı 2015'te 14 milyona yaklaşmıştır. Ancak toplam sigortalı işçi sayısı hızla artarken kamu işçisinin payı tam tersine hızla gerilemiştir. 1980'de toplam sigortalı işçiler içinde yüzde 36 olan kamu işçisi oranı özelleştirmelere paralel olarak 2015'te yüzde 8'e gerilemiştir. Özel sektörün payı ise yüzde 92'lere yükselmiştir.

Bu durum dönem boyunca yaşanan kamunun küçülmesi sürecinin önemli göstergelerinden biridir (Tablo 5). Toplam sigortalı işçi sayısı 6,3 kat artarken, kamu işçisi sayısı yaklaşık 1,5 kat artmıştır.

Tablo 5: Kamu ve Özel Sektör Sigortalı İşçi Sayıları (1980-2015)

	Kamu (Bin)	Özel (Bin)	Toplam (Bin)	Kamu Oran (Yüzde)	Özel Oran (Yüzde)
1980	794	1.411	2.205	36	64
1985	775	1.839	2.614	30	70
1990	966	2.479	3.445	28	72
1995	906	3.504	4.410	21	79
2000	763	4.491	5.254	15	85
2005	681	6.238	6.919	10	90
2010	869	9.162	10.031	9	91
2015	1.186	12.814	13.999	8	92

Kaynak: DİE, Çalışma İstatistikleri 1996, Sosyal Güvenlik Kurumu'nun çeşitli yıllara ait istatistikleri.

ASGARİ ÜCRET MİLLİ GELİRE GÖRE YARIYA DÜŞTÜ

24 Ocak ve 12 Eylül'ün temel hedeflerinden birinin ücretleri baskılamak ve ücret maliyetini düşürmek olduğu bilinmektedir. Ücretler açısından en kritik alanlardan biri ise asgari ücrettir. 12 Eylül sonrasında sendikalaşma ve toplu pazarlık kapsamının daralması nedeniyle asgari ücret işçiler açısından çok önemli bir şemsiye haline gelmiştir.

Bu nedenle 12 Eylül sonrasında asgari ücretin seyri son derece önemlidir. Çünkü genel ücret seviyesi üzerinde yaşanan baskı nedeniyle ücretlerin asgari ücrete yakınsadığı bilinmektedir.

12 Eylül sonrasında asgari ücrette önemli kayıplar yaşandığı görülmektedir. Asgari ücrette yaşanan kaybı anlamanın en önemli yolu asgari ücret artışı ile kişi başına gayri safi yurt içi hasıladaki (KB GSYH) artışı karşılaştırmaktır. Kişi başına gayri safi yurt içi hasıla ülke ekonomisinde kişi başına büyümeyi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu karşılaştırma asgari ücretin büyümeden pay alıp almadığı ortaya koymaktadır.

Eğer asgari ücret kişi başına gelir kadar artarsa asgari ücretle çalışanların gelir dağılımındaki paylarını korumuş olduğu söylenebilir. Tersine, asgari ücret kişi başına gelire göre azalmışsa asgari ücretle çalışanlar yoksullaşmış demektir.

Grafik 4'te 1978 yılından 2019'a Kişi Başına GSYH ile asgari ücretin karşılaştırması yer almaktadır. Karşılaştırma kolaylığı için asgari ücret yıllık hale getirilmiştir. 1978 yılında aylık 3.300 TL, yıllık 39.600 TL olan asgari ücret, aynı dönemde 38.283 TL olan Kişi Başına GSYH'nin yüzde 3,4 üzerindedir (Tablo 6, Grafik 4). Diğer bir ifadeyle asgari ücret düzeyi kişi başına ortalama gelirden daha yüksektir.

Grafik 4: 12 Eylül Öncesinden Bugüne Asgari Ücretin Kişi Başına Gelire Oranı (1978-2019) (Yüzde)

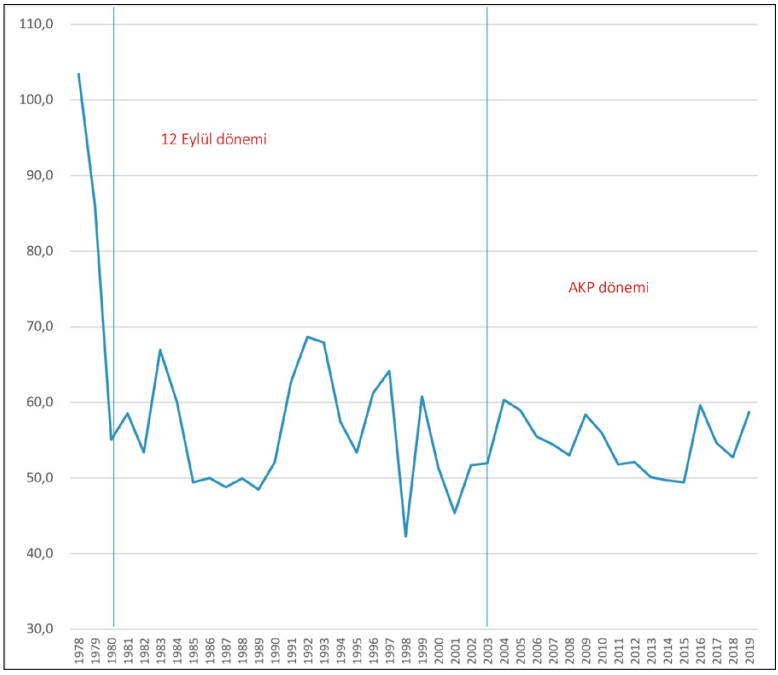

Kaynak: Tablo 6 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 6: 12 Eylül Öncesinden Bugüne Asgari Ücret ve Kişi Başına Milli Gelir (1978-2019)

	Ortalama Aylık Brüt Asgari Ücret (TL)	Yıllık Ortalama Brüt Asgari Ücret (TL)	Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (TL)	Asgari Ücretin Kişi Başına GSYH'ye Oranı (Yüzde)
1978	3.300	39.600	38.283	103,4
1979	4.700	56.400	65.486	86,1
1980	5.400	64.800	117.706	55,1
1981	8.467	101.600	173.496	58,6
1982	10.000	120.000	224.730	53,4
1983	16.200	194.400	290.528	66,9
1984	22.444	269.325	448.281	60,1
1985	28.744	344.925	697.640	49,4
1986	41.400	496.800	993.124	50,0
1987	57.825	693.900	1.421.623	48,8
1988	100.125	1.201.500	2.405.743	49,9
1989	167.250	2.007.000	4.141.220	48,5
1990	303.750	3.645.000	6.993.580	52,1
1991	575.250	6.903.000	10.995.846	62,8
1992	1.071.000	12.852.000	18.721.735	68,6
1993	1.885.875	22.630.500	33.313.730	67,9
1994	3.056.250	36.675.000	63.860.757	57,4
1995	5.602.500	67.230.000	125.923.952	53,4
1996	12.022.500	144.270.000	235.611.117	61,2
1997	24.688.125	296.257.500	461.522.054	64,2
1998	40.605.000	487.260.000	1.151.778.618	42,3
1999	85.837.500	1.030.050.000	1.694.562.495	60,8
2000	114.300.000	1.371.600.000	2.668.381.491	51,4
2001	143.448.750	1.721.385.000	3.794.405.173	45,4
2002	236.437.875	2.837.254.500	5.486.260.437	51,7
2003	306.000.000	3.672.000.000	7.068.968.865	51,9
2004	433.575.000	5.202.900.000	8.622.210.370	60,3
2005	489	5.864	9.940	59,0
2006	531	6.372	11.484	55,5
2007	574	6.885	12.653	54,4
2008	624	7.483	14.113	53,0
2009	680	8.154	13.970	58,4
2010	745	8.937	15.964	56,0
2011	817	9.801	18.928	51,8
2012	914	10.962	21.037	52,1
2013	1.000	12.001	23.946	50,1
2014	1.103	13.230	26.624	49,7
2015	1.238	14.850	30.056	49,4
2016	1.647	19.764	33.131	59,7
2017	1.778	21.330	39.019	54,7
2018	2.030	24.354	46.167	52,8
2019	2.558	30.701	52.316	58,7

Kaynak: TÜİK, Dönemsel Hesaplar İstatistikleri (2020), AÇSHB Asgari Ücret verileri. DİSK-AR tarafından hesaplanmıştır.

1978'de kişi başına milli gelirin yüzde 3,4 üzerinde olan asgari ücret aradan geçen 40 küsur yılda kişi başına gelirin yüzde 40-45 altına düştü.

Asgari ücretin kişi başına gelire oranı 24 Ocak ve 12 Eylül ile birlikte hızla düşmeye başladı. Asgari ücretin kişi başına milli gelire oranı 1980'de sert bir düşüşle yüzde 55'e geriledi. Bir diğer ifadeyle asgari ücret kişi başına gelirin yüzde 45 altında gerçekleşti (Tablo 6, Grafik 4). Asgari ücret daha sonraki yıllarda milli gelire göre dalgalı bir seyir izlemekle birlikte 1978'deki düzeyine asla yaklaşamadı.

Asgari ücret AKP döneminde kişi başına milli gelire göre en düşük düzeylerde (yüzde 50-60 bandında) seyretti. 1978'de kişi başına milli gelirin yüzde 3,4 üzerinde olan asgari ücret aradan geçen 40 küsur yılda kişi başına gelirin yüzde 40-45 altına düştü (Tablo 6, Grafik 4).

2004 sonraki değerlerdeki sayısal farklılıklar 2005 yılında TL'den 6 sıfır atılarak Yeni Türk Lirası'na (YTL) geçilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu gerilemenin anlamı asgari ücretle çalışanların göreli olarak yoksullaşmasıdır. Öte yandan asgari ücretle çalışanların oranının artması nedeniyle bu durum genel olarak ücret artışlarının da kişi başına milli gelir artışının çok altında kaldığını göstermektedir.

Bir diğer ifadeyle asgari ücret kişi başına gelire paralel olarak artsaydı brüt asgari ücretin 2019 yılında 4.507 TL olması gerekirdi. Oysa aynı dönemde asgari ücret 2.558 TL olarak uygulandı.

ÜCRETLERİN ALIM GÜCÜ DÜŞTÜ

24 Ocak ve 12 Eylül sonrasında sistemli politikalarla ücretlerin alım gücünün düşürüldüğü bilinmektedir. Özellikle 12 Eylül sonrası grev yasağı döneminde YHK eliyle imzalanan toplu iş sözleşmeleriyle işçi ücretleri enflasyona yenik düştü. Dönem boyunca işçi ücretlerindeki gelişmeleri gösteren düzenli veri serilerini elde etmek oldukça zordur. Farklı kuruluşların farklı dönemler için ve farklı yöntemler kullandıkları ücret endeksleri söz konusudur. [31]

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, eski adı Devlet İstatistik Enstitüsü- DİE) ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) uzun dönemli seri oluşturmaya olanak sağlayacak sistematik ücret çalışmaları yoktur. Ancak yine de açıklanan verilerden bir eğilim çıkarmak mümkündür. Diğer yaygın kullanılan ücret serileri sosyal güvenlik primine esas ücret endeksleridir. Bunlar sadece sigortalı işçileri yansıtmakta ve genellikle çalışanın fiilen aldığı ücretten farklılık göstermektedir. Ancak yine de eğilim göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer ücret endeksi ise TİSK verilerine dayalı olarak yapılmaktadır. Bu farklı endekslerin bir arada kullanımı

[31] Çelik (2017).

gerçek ücretlerdeki değişme konusunda önemli bir gösterge olabilir. Tablo 7'de üç farklı endekse göre 1979-1995 arasında gerçek ücretlerin değişimi yer almaktadır.[32]

Tablo 7: Gerçek Ücret Endeks (1979-1995)

	SSK (1)	TİSK (2)	Kamu (3)
1979	100	100	-
1980	69,1	77,5	100
1981	64,4	84,2	106,4
1982	62,5	82,6	94,1
1983	65	78,6	91,5
1984	60,7	69,2	78,8
1985	55,5	67,8	67,3
1986	54,3	65,4	58,9
1987	83,2	66,8	70,8
1988	78,3	60,4	60,3
1989	90,4	77,3	88,2
1990	100,6	90,6	110
1991	118	133,5	156
1992	107,7	137	170
1993	97,5	139,5	181
1994	67,4	111,8	158,7
1995	51	94,1	-

Kaynak: Petrol-İş, *95-96 Petrol-İş Yıllık*, İstanbul; Çelik (2017).

Açıklamalar:

[1] SSK primine esas ortalama günlük ücretler üzerinden SSK İstatistik Yıllıklarındaki veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

[2] TİSK Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti araştırmalarındaki veriler kullanılarak hesaplanmıştır.

[3] Yüksek Denetleme Kurulu ve DPT verilerinden hesaplanmıştır. Ham verilerden gerçek ücret endeksine dönüştürme çalışmaları İlyas Köstekli tarafından yapılmıştır.

Tabloda yer alan veriler Petrol-İş (1995), *95-96 Petrol-İş Yıllık*, İstanbul. s. 341-343 arasından alınmıştır.

Üç farklı yönteme ve ölçeğe göre hesaplanan üç ayrı endekse bakıldığında benzer eğilimler ortaya çıkmaktadır. SSK primlerine esas kazanç endeksine baktığımızda 1979 yılında 100 olan gerçek ücret endeksinin 1980 yılından başlayarak hızla gerilediğini görüyoruz. Daha yaygın bir ücret dağılımını yansıtan SSK verilerindeki bu düşüşü, 24 Ocak kararlarıyla uygulanmaya başlayan ve ücretler üzerinde baskı oluşturan

[32] Çelik (2017).

1983 ile 1988 arasında gerçek ücretlerde yüzde 40-50 civarında bir erime yaşanmıştır.

politikaların ve 1980 askeri darbesinin yarattığı baskıcı iklimin sonucu olarak okumak mümkündür. TİSK ve kamu kesimi endekslerinde biraz daha farklı bir eğilim görmekteyiz. TİSK verilerinde 1980'de düşen ücretler 1981 ve 1982 yıllarında kısmi bir artış göstermekte ancak daha sonra hızla düşmektedir.

Ancak her üç endeksin ortak özelliği 1983 ile 1988 arasında yaşanan keskin düşüştür. Bu yıllarda gerçek ücretlerde yüzde 40-50 civarında bir erime yaşanmıştır. 1980-1984 arasında toplu iş sözleşmelerinin YHK tarafından bağıtlanması ve sonrasında ANAP hükümetleri ve işveren örgütleri tarafından toplu iş sözleşmeleri üzerinde oluşturulan basınç sonucunda gerçek ücretlerde önemli bir aşınma yaşanmıştır

Tablo 8: Sendikalı İşçilerin Ortalama Ücreti ile Asgari Ücret İlişkisi (1980-2015)

	Çıplak Ücret (Aylık) (TİSK) (TL)	Asgari Ücret (Aylık) (TL)	Çıplak Ücret/Asgari Ücret
1980	15.670,9	5.400,0	2,9
2015	1.719,2	1.273,5	1,3

Kaynak ve açıklama: TİSK İşgücü maliyetleri istatistikleri, 1980 ve 2015. TİSK 2015 sonrasında işgücü maliyeti istatistiklerini yayımlamamaktadır. TİSK işgücü maliyetleri istatistiklerinde yer alan veriler fiilen çalışılan işgününe dayalıdır. Hesaplama yapılırken veriler normal çalışma sürelerine dönüştürülmüştür.

TİSK verilerine göre hesaplanan sendikalı işçilerin ortalama ücretleri ile asgari ücret arasındaki ilişki de ortalama ücret düzeyindeki gerilemeyi ortaya koymaktadır. 12 Eylül öncesinde TİSK üyesi işyerlerinde çalışan sendikalı işçilerin ortalama ücretleri asgari ücretin 2,9 katı iken, bu oran 2015 yılında 1,3'e gerilemiştir (Tablo 8). TİSK 2015 sonrasında ücret maliyeti istatistiklerini yayımlamadığı için elimizde son veriler yoktur. Ancak DİSK-AR tarafından 2017 yılında yapılan araştırmaya göre sendikalı işçi ücretleri asgari ücretin yüzde 35,3 fazlasıdır.[33] DİSK-AR tarafından 2020 yılında bir araştırmaya göre ise DİSK üyesi işçilerin ortalama ücreti asgari ücretin yüzde 56,5 fazlası olarak saptanmıştır.[34]

Benzer bir eğilimi ortalama sendikalı işçilerin ortalama ücreti ve Kişi Başına GSYH ilişkisinde de görmek mümkündür. 1980'de ortalama sendikalı işçilerin çıplak aylık ücreti Kişi Başına GSYH'nin yüzde 60 fazlası iken 2015 yılında yüzde 20 altına düşmüştür (Tablo 9). Bir diğer ifadeyle sendikalı işçi ücretleri kişi başına gelire göre yarı yarıya azalmıştır.

[33] DİSK-AR (2017), *Türkiye İşçi Sınıfının Görünümü*, Ed. Aziz Çelik, İstanbul: DİSK Yayınları.

[34] DİSK-AR (2020), *Covid-19 İşçileri Nasıl Etkiledi? Salgının Çalışma Yaşamına Etkileri-DİSK Üyesi İşçilere Yönelik Alan Araştırması Özet Sonuçları*, Ed. Aziz Çelik, İstanbul: DİSK Yayınları.

Tablo 9: Sendikalı İşçilerin Ortalama Ücreti ile Kişi Başına GSYH İlişkisi (1980-2015)

	Çıplak Ücret (Aylık) (TL)	Kişi Başına GSYH (Aylık) (TL)	Çıplak Ücret/Kişi Başına GSYH
1980	15.670,9	9.808,8	1,6
2015	1.719,2	2.093,2	0,8

Kaynak ve açıklama: TİSK İşgücü maliyetleri istatistikleri, 1980 ve 2015. TİSK 2015 sonrasında işgücü maliyeti istatistiklerini yayımlamaktan yayımlamamaktadır. TİSK işgücü maliyetleri istatistiklerinde yer alan veriler fiilen çalışılan işgününe dayalıdır. Hesaplama yapılırken veriler normal çalışma sürelerine dönüştürülmüş ve ayrıca Kişi Başına GSYH aylık hale getirilmiştir.

Gerçek ücretlerde yaşanan gerileme ve işçi ücretleri üzerindeki basınç 1989 yılında kamu kesiminde **Bahar Eylemleri** olarak adlandırılan işçi eylemlerine yol açmış ve aynı dönemde grev eğiliminde de ciddi bir artış gündeme gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1989'dan başlayarak işçi ücretlerinde özellikle de kamu işçilerinin ücretlerinde ciddi bir sıçrama yaşanmıştır. 1980'de 100 olan kamu işçisi reel ücreti endeksi, 1991'de 156'ya 1993'te 181'e yükselmiştir.

Ücretlerdeki bu yükselme eğilimi 1995'te gerilemeye dönüştü. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz, 5 Nisan 1994 kararlarıyla uygulanmaya başlanan ekonomik önlemler ve 1995 yılındaki yoğun grev ertelemeleri kamu toplu iş sözleşmelerini ve ücret düzeyini yakından etkiledi. Kamu kuruluşları ekonomik krizi gerekçe göstererek 1994 yılı içinde ödenmesi gereken toplu sözleşme zamlarının son dilimini ödeme imkânları olmadığını ileri sürdüler.

Sonuçta kamu işveren sendikaları ile Türk-İş arasında yapılan görüşmeler sonucunda yeni bir ödeme planı gündeme geldi. Böylece toplu sözleşme zamları 6 ay süreyle faizsiz olarak ertelendi. Yüksek enflasyon ve faiz oranlarının söz konusu bu dönemde 6 aylık faizsiz erteleme reel ücretlerde önemli bir gerilemeye yol açtı.

Verimlilik Artarken Ücretler Düştü

12 Eylül sonrası ücretlerdeki gerilemeyi işçi başına verimlilik ve işçi başına gerçek ücret artışı arasındaki ilişkiden de izlemek mümkündür. Prof. Dr. Erinç Yeldan tarafından hazırlanan verimlilik ve gerçek ücret serisine göre 12 Eylül ile birlikte ücretler ve verimlilik arasındaki makas hızla açılmaya başlamıştır.

Ücretlerin en yüksek düzeye ulaştığı 1978 yılı 100 kabul edildiğinde 1980 öncesinde ücretler ve verimlilikte birlikte bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 1980 sonrasında ise verimlilik hızla artarken gerçek ücret artışının çok geride kaldığı görülmektedir.

1978 ile 2005 arasında kişi başına verimlilik 100'den 236'ya yükselirken, kişi başına reel ücretler ise 100'den 98,6'ya gerilemiştir (Grafik 5). Bir diğer ifadeyle verimlilikte devasa bir artış yaşanırken, reel ücretler düşmüştür. Böylece işçiler verimlilikte yaşanan bu artıştan yararlanamamış ve göreli olarak yoksullaşmıştır.

Son yıllara ilişkin Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından açıklanan toplam sanayide birim ücret endeksinde de işgücü verimi ve reel ücret arasındaki makasın açılmaya devam ettiği görülmektedir. 2009 yılında 100 olan saatlik işgücü verimi 2019 yılına gelindiğinde 32,5 puan artmışken 2009 yılında 100 olan reel birim ücret endeksi 2019 yılında yalnızca 5,8 puan artmıştır (Grafik 6).

Grafik 5: Verimlilik ve Gerçek Ücret İlişkisi (1978-2005)

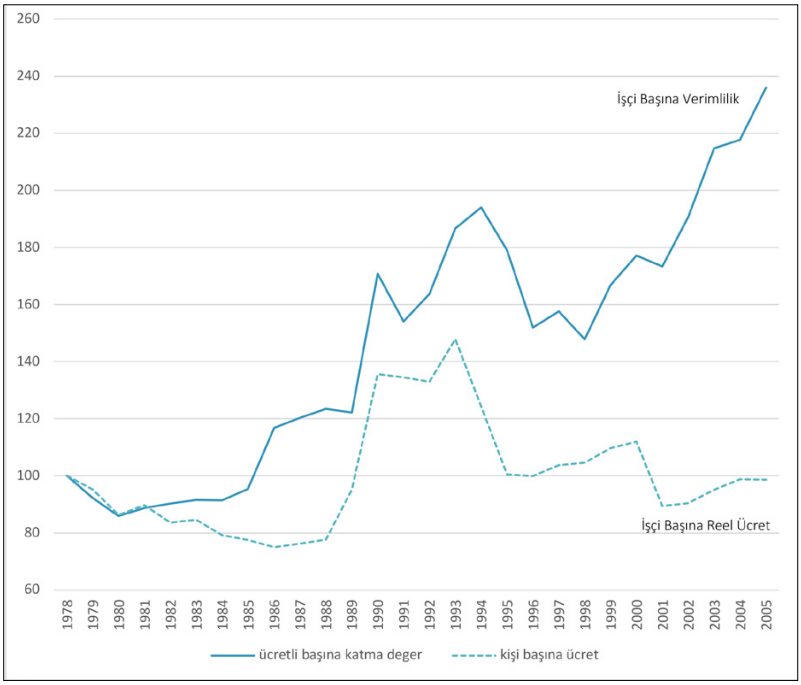

Kaynak ve açıklama: Seri Prof. Dr. Erinç Yeldan tarafından hazırlanmıştır. Veriyi çalışmamızda kullanmamıza izin verdiği için Prof. Dr. Yeldan'a teşekkür ediyoruz. Yeldan'ın orijinal serisinde 1950:100 bazlı olan endeks DİSK-AR tarafından 1978:100 bazlı hale dönüştürülmüştür. Seride kullanılan veriler 2005 sonrasında yayımlanmadığı için seri günümüze kadar devam ettirilememiştir.

Grafik 6: Yıllık Toplam Sanayide Birim Ücret Endeksi (2009-2019)

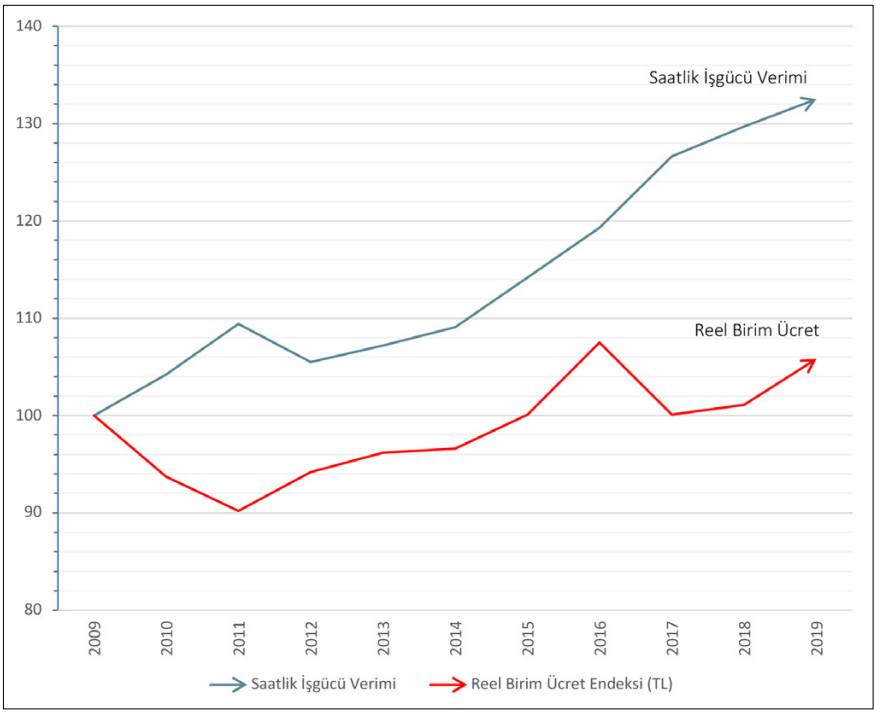

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı istatistikleri.

2015:100 bazlı veriler DİSK-AR tarafından 2009:100 bazlı olarak yeniden hesaplanarak hazırlanmıştır.

GELİR DAĞILIMI BOZULDU

24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Darbesi'nin gelir dağılımını bozucu bir etki yarattığı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. 1978 yılında milli gelir içinde ücret ödemelerinin payı yüzde 35,19 olarak hesaplanırken, 24 Ocak kararlarının etkisiyle 1980'de ücret payı yüzde 26,6 olarak hesaplanmıştır (Tablo 10). Ancak 12 Eylül sonrasında emeğin milli gelir içindeki payında dramatik bir düşüş yaşanmıştır. 1988, 1989 ve 1990 yıllarında ücretlerin milli gelir içindeki payının yüzde 14 civarına gerilediği saptanmıştır. Buna karşılık 1978'de yüzde 38,15 olan sermaye payının ise yüzde 68,25'e yükseldiği görülmektedir. Tarım kesimin milli gelirden aldığı pay ise yüzde 26,7'den yüzde 17,55'e düşmüştür (Tablo 10). Öte yandan ücretlilerin istihdamdaki payları artarken milli gelir içindeki paylarının düşmesi ayrıca üzerinde durulması gereken bir durumdur.

1978'de ücretlerin milli gelir içindeki payı yüzde 35,19 iken 1990'lara doğru yüzde 14 civarına gerilemiştir.

İşçi sınıfının ekonomik durumuna ilişkin bütün göstergeler 24 Ocak ve 12 Eylül'ün işçi hakları ve işçilerin gelirlerinde büyük bir kayba yol açtığını ortaya koymaktadır. Asgari ücrette ve genel olarak ücretlerde önemli bir aşınma yaşanırken, gelir dağılımı da ciddi olarak bozulmuştur.

Tablo 10: Faktör Paylarına Göre Gelir Dağılımı (Yüzde)

	Kar ve Faiz	Ücret	Tarım
1978	38,15	35,19	26,66
1979	42,88	32,79	24,33
1980	49,47	26,66	23,87
1981	52,15	24,68	23,17
1982	53,65	24,56	21,79
1983	54,69	24,78	20,52
1984	57,99	21,57	20,44
1985	62,08	18,84	19,08
1986	64,21	17,7	18,09
1987	65,4	17	17,6
1988	70,2	14	15,8
1989	68,8	14,9	16,3
1990	68,25	14,2	17,55

Kaynak: Özmucur, S. (1987), *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolar İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması,* İTO, Yayın No: 1987/1; Kırmanoğlu, H. ve diğerleri (1992), *Türkiye'de Gelir Bölüşümünü Bozan Etkenler ve İyileştirilmesine İlişkin Politikalar,* TOBB, Yayın No: 222; aktaran: DİSK (1994), *9. Genel Kurul Çalışma Raporu,* İstanbul: DİSK Yayınları.

Üçüncü Bölüm

DİSK'E DARBE

DİSK'e yönelik sistemli saldırılar 12 Eylül öncesinde başladı.

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında ağır tahribata yol açmış ve ülkenin siyasal ve iktisadi yapısını baştan aşağı değiştirmiştir. 12 Eylül'ün en önemli amaçlarından biri de yükselen toplumsal muhalefeti ve işçi hareketini bastırmaktı. Bu nedenle 12 Eylül darbecilerinin en önemli hedeflerinden biri DİSK oldu.

12 Eylül ile birlikte DİSK'in ve üye sendikalarının faaliyetleri durduruldu ve mal varlıkları donduruldu ve kayyımlara devredildi. DİSK yöneticileri ve temsilcileri gözaltına alındı, işkence gördü ve birçoğu tutuklanarak uzun yıllar hapis yattı. DİSK'in kapatılması ve 52 DİSK yöneticisine idam talebiyle dava açıldı. DİSK 11 yıl boyunca (1991'e kadar) faaliyetten men edildi.

DİSK'e yönelik sistemli saldırılar 12 Eylül öncesinde başladı. Önce 22 Temmuz 1980'de Kemal Türkler öldürüldü. DİSK'in 11 yıllık ve Maden-İş'in 1954-1980 arasında 26 yıllık Genel Başkanı Kemal Türkler, 22 Temmuz 1980'de evinin önünde kurşunlanarak katledildi. Kemal Türkler'in öldürülmesi 12 Eylül'e giden yolda son adımlardan biriydi. Kemal Türkler'in öldürülmesinden bir hafta sonra, 30 Temmuz 1980'de, bu kez DİSK'in kapatılması için düğmeye basıldı. Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı, DİSK'in kapatılması istemi ile Bakırköy İş Mahkemesi'ne dava açtı.[35]

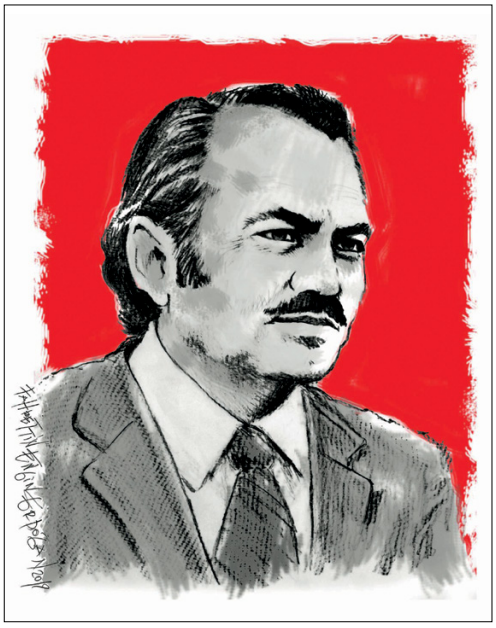

DİSK Kurucusu ve ilk Genel Başkanı Kemal Türkler, çizer: Fahrettin Engin Erdoğan.

DİSK'İN FAALİYETLERİ DURDURULDU

12 Eylül darbesinin sendikal alandaki temel hedefi DİSK oldu. Darbenin ilk günü yayımlanan 7 numaralı bildiri ile siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanmasının yanı sıra, DİSK ve MİSK ile bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri de durduruldu. 15 Eylül 1980 tarihli ve 8 numaralı MGK kararı ile DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların hesapları bloke edildi.

[35] *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 1980.

her aşamada eğitmek bizim işimiz.. kazandırmak ta!
merkez dersaneleri
İSE SON 4/eylül-BEKLEMELİ 3/ekim
İstanbul: Tel. 27 40 92-22 83 16 | İzmit: Tel. 13 967 | Elazığ: Tel. 27 04
Not: İZMİT ve ELAZIĞ dan başka şubemiz yoktur.

Cumhuriye

57. Yıl; Sayı: 20167 Kurucusu: Yunus NADİ 10 TL. 16 Eylül 1980

DİSK, MİSK ve HAK-İŞ ile bağlı sendikaların bankalardaki paralarının bloke edilmesine karar verildi

■ MGK'nin bildirisinde, sendikalardaki para, kıymetli evrak ve malzemenin milli bir bankada muhafaza edileceği bildirildi.

ANKARA (a.a.) — Milli Güvenlik Konseyi, DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların banka mevduatlarının bloke edilmesini ve bunlarla ilgili bilgilerin, bir hafta içerisinde Maliye Bakanlığına bildirilmesini kararlaştırmıştır.

Milli Güvenlik Konseyi'nin Resmi Gazete'nin dünkü sayısında yayınlanan (sekiz) numaralı kararı şöyledir:

«1 — DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların mevduatı ilgili bankalar tarafından bloke edilecek ve ikinci bir emre kadar bunlardan ödeme yapılmayacaktır. Bankalar kendilerinde bulunan bu tür hesapla ilgili bilgileri ve bunlarda meydana gelecek artışla rı bir hafta içinde Maliye Bakanlığına bildireceklerdir.

2 — DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikalara ü vasıtasıyla aidatlarını şimdiye kadar, bankadaki hesaplarına de ğil de, bizzat temsilcilerine ö dünen işverenler, bundan sonra bu aidatı ilgili sendika adına milli bir bankada açtıracakları hesaba tevdi edeceklerdir. Bu paraların da aynı şekilde işlem yapılacaktır.

3 — DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bunlara bağlı sendikaların genel merkezleri, merkezlerindeki ve şubelerindeki para, kıymetli evrak ve her türlü malzeme Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından bir hevale ve

(Arkası Sa. 7, Sü. 1 de)

Müsteşarlar, b yetkilerini kul

OLAYLARIN ARDINDAKİ GERÇEK

Durum ve Zaman

Türkiye'de 12 Eylül'de bir değişiklik gerçekleşti. Ordu yönetime el koydu. Bunca büyük değişikliğin bürümsüne sessiz, kolay, gürültüsüz biçimde gerçekleşmesi ve bütün kesimlerde onaylanıp benimsenmesi toplumun beklentilerine karşılık vermesi anlamı taşır.

Yürürlükteki rejimin çürüdüğü ve Parlamentonun kilitlendiği noktada gündeme giren zorunlu evlenim, çeşitli yönleri vardır.

Başarılı bir uygulama ile 12 Eylül'de başlayan hareket, büyük sorumlulukların ve zorlukların beklediği de açıktır. Zorunlu koşullarda yönetime tümüyle el koyan Milli Güvenlik Konseyi de güçlüklerin bilincindedir.

Bu güçlükleri aşmak için başlangıç noktası ne olmalıdır? Herşeyden önce «Türkiye'nin bağımsızlığı, bütünlüğü, bölünmezliği» konusunda herkesin oybirliği kesin ve gereklidir. Ulus bilincinin bu temelde özüne kavuş-

(Arkası Sa. 7, Sü. 4 de)

■ Bakanlar Kurulu kararı gerektiren hallerde Bakanlıkların teklifi ile Başbakanlıkta gereken işlem yapıldıktan sonra Milli Güvenlik Konseyi kararı alınacak.

12 Eylül'de faaliyetleri durdurularak hakkında dava açılan tek sendikal örgüt DİSK oldu.

■ *Cumhuriyet* gazetesi, 16 Eylül 1980.

Hak-İş'in faaliyetleri durdurulmadı, sadece mal varlığı donduruldu ve 5 ay sonra (Şubat 1980'de) Hak-İş'in mal varlığı serbest bırakılarak faaliyet yürütmesine olanak sağlandı. DİSK ile birlikte faaliyetleri durdurulan MİSK hakkında ise dava açılmadı. Böylece 12 Eylül'de faaliyetleri durdurularak hakkında kapatma davası açılan tek sendikal örgüt DİSK oldu.

Darbeyle birlikte Eylül 1980 tarih 17103 sayılı mükerrer Resmî Gazete'de yayımlanan MGK'nin 7 numaralı bildirisi ile siyasi parti faaliyetleri yasaklanmış ve DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu bildiriye göre sadece DİSK ve MİSK ile bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. MGK kararı ile DİSK ve MİSK dışında herhangi bir konfederasyonun faaliyetleri durdurulmamıştır. MGK'nin 7 numaralı bildirisi şöyledir:

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİNİN YEDİ NUMARALI BİLDİRİSİ:

1) Siyasî parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Parti bina ve tesisleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacaktır.

2) Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur.

Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır.

3) Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.

4) Bu hafta sonu yapılacak bütün spor faaliyetleri yasaklanmıştır.

Durum ve şartlara göre sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca spor faaliyetlerine bilahare izin verilecektir.

5) Bankaların faaliyetleri ikinci bir emre kadar durdurulmuştur. Güvenlikleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca sağlanacaktır.

Kenan EVREN Orgeneral Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

15 Eylül 1980 tarih ve 17106 sayılı Remi Gazete'de yayımlanan ve MGK'nin 8 numaralı kararı ile DİSK, MİSK ve Hak-İş ile bağlı sendikaların hesapları bloke edildi. Böylece faaliyetleri durdurulmayan HAK-İŞ'in mal varlığı bloke edilmiştir. MGK'nin 8 no.lu kararı şöyleydi:

"MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ KARARI NO: 8

1. DİSK, MİSK ve HAK-İŞ ile bunlara bağlı sendikaların mevduatı ilgili bankalar tarafından bloke edilecek ve ikinci bir emre kadar bunlardan ödeme yapılmayacaktır. Bankalar kendilerinde bulunan bu tür hesapla ilgili bilgileri ve bunlarda meydana gelecek artışları bir hafta içinde Maliye Bakanlığına bildireceklerdir.

2. DİSK, MİSK ve HAK-İŞ ile bunlara bağlı sendikalara üyelik aidatlarım şimdiye kadar, bankadaki hesaplarına değil de bizzat temsilcilerine ödeyen işverenler bundan sonra bu aidatı ilgili sendika adına milli bir bankada açtıracakları hesaba tevdi edeceklerdir. Bu paralara da aynı şekilde işlem yapılacaktır.

3. DİSK, MİSK ve HAK-İŞ ile bunlara bağlı sendikaların genel merkezlerindeki, merkezlerindeki ve şubelerindeki para, kıymetli evrak ve her türlü malzeme Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından bir heyetle ve tutanakla tesbit edilecektir. Bunlardan:

a. Para ile kıymetli evrak ve kıymetli malzeme milli bir bankada muhafaza edilecek; buna ait bilgi bankalar tarafından bir hafta içinde Maliye Bakanlığına bildirilecektir.

b. Suç delili olan evrak, doküman ve malzeme Sıkıyönetim Askeri Savcılıklarına intikal ettirilecektir.

c. Diğer evrak ve malzeme bulundukları yerde muhafaza altına alınacaktır. 14/9/1980"

Türk-İş ve Hak-İş'ten 12 Eylül Darbesine Destek

12 Eylül 1980 darbesinden sonra DİSK, büyük saldırıya uğradı. Türk-İş ve Hak-İş'ten ise darbeye açık bir biçimde destek açıklamaları geldi. Türk-İş Kenan Evren'e askeri darbeyi destekleyen mesaj gönderdi ve üye sendikaların çoğunun genel başkanlarından oluşan Yönetim Kurulu da aynı tavrı gösterdi.[36]

"Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hâkim kılabilmek, ülkeyi yaşanılır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline gelmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu, (...) 12 Eylül'den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluşu olarak Milli Güvenlik Konseyi'ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymaktadır."

[36] Yıldırım Koç (2015), *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1975'ten 1991*'e, İzmir: Birleşik Matbaacılık, s.228.

Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide, darbe hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görevlendirildi. Hak-İş 12 Eylül darbesini açıkça destekledi ve darbe ile faaliyetleri durdurulan DİSK'i suçladı.[37]

> *"12 Eylül öncesi günlerde, iller, ilçeler, köyler, mahalleler işgal edilmiş, rahatça Enternasyonal Marşı söylenmiş, Komünizm şiddet derecesine varmıştı. Sanayi tesisleri, fabrikalar çalışamaz hale gelmiş, yabancı ideolojiye bağlı işçi teşekkülleri ve bundan yararlanan sendika ağaları türemişti. Bu işçi örgütleri büyük şehirlerde kanlı meydanlar oluşturmuşlar ve bazı politikacılar bile hareketlere katılmışlardır. Bu durumlar karşısında TÜRK ordusu ülke yönetimine tümüyle el koymuş, 12 Eylül 1980 tarihi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. (...) Harekâtın ilk gününde yayımlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 No.lu bildirisiyle anarşiyi körükleyen, işçileri karanlık emelleri uğruna ve kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendiren sendika ve Konfederasyonlar faaliyetten men edildiler."*

Hak-İş'in 19-20 Aralık 1981 günleri toplanan 3. Genel Kurulu, Genel Başkan Aziz Yılmaz'ın konuşmasıyla açıldı. Aziz Yılmaz şunları söyledi: "12 Eylül yönetiminin gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden destekliyoruz." Hak-İş'in 1986 yılında toplanan 5. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporunda şu ifade yer alıyordu: "12 Eylül harekâtı ne denli haklı bulunmuş ise, getirdikleri de o denli tartışma konusudur." [38]

21 Eylül 1980 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklik yapan kanun ile sıkıyönetim komutanlıklarına grev, lokavt ve irade beyanı gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurmak ve izne bağlamak yetkisi tanındı.

Tablo II: Özetle DİSK Davası

Gözaltına alınan DİSK'lilerin sayısı	1.955
Gözaltı süreleri	102 güne kadar
Yargılanan DİSK'li sayısı	1.477
DİSK iddianamesi	864 sayfa
İddianamenin okunması	67 gün
İdamı istenen DİSK'liler	52 (74'e yükseldi)
Sorguların süresi	16 ay
Abdullah Baştürk'ün sorgusu	2,5 ay (20 Oturum)
Abdullah Baştürk'ün savunması	470 sayfa
Delillerin değerlendirilmesi	13,5 ay
Toplam iddianamelerin sayfa sayısı	3.000
Gözden geçirilen belge sayısı	25 bin
Gözden geçirilen klasör sayısı	500
Dava Süresi	10 Yıl 10 Ay
Toplam hapis cezası	2 bin 111 yıl 3 ay
Ceza verilen DİSK'li sayısı	264

[37] Aktaran Yıldırım Koç, Hak-İş, *3. Genel Kurul Çalışma Raporu, 19-20 Aralık 1981*, Ankara, 1981, s.*31.*

[38] Koç (2015), s.233.

UZUN GÖZALTI SÜRELERİ VE İŞKENCELER

DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün de aralarında olduğu 2000 civarında DİSK ve üye sendika yöneticisi, temsilcisi, üyesi ile uzmanı gözaltına alındı.

DİSK'li sendikacılar 14 Eylül 1980 günü yayımlanan İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 49 no.lu bildirisinin ardından "güvence" adı altında gözaltına alınmaya başladı. Böylece DİSK yöneticileri için aylarca sürecek gözaltı ve sonrasındaki tutukluluk süreci başlamış oldu. 17 Eylül 1980 günü gözetim süresi 30 güne çıkarıldı ve "güvence" kısa bir süre sonra gözetime dönüştü. Daha sonra Milli Güvenlik Konseyi'nce gerçekleştirilen kanun değişikliğiyle gözaltı süresi 90 güne çıkarıldı. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün de aralarında olduğu 2000 civarında DİSK ve üye sendika yöneticisi, temsilcisi ve üyesi ile DİSK uzmanı gözaltına alındı.

DİSK ve DİSK'e bağlı sendikaların yöneticileri 27 Aralık 1980'e kadar gözaltında tutuldular ve hâkim önüne çıkarılmadılar. **Gözaltı süreleri mevcut kanunlar da çiğnenerek 102 güne kadar uzatıldı ve bu sürede avukatlarıyla görüştürülmediler.** Genel Başkan Baştürk 106 gün, Genel Sekreter Işıklar 69 gün, Yürütme Kurulu Üyeleri Rıza Güven 102 gün, Celal Küçük 106 gün, Kemal Nebioğlu 110 gün, Mustafa Aktulgalı 196 gün ve Süleyman Çelebi 102 gün gözaltında tutuldu. Askeri cunta tarafından 90 güne çıkarılan gözaltı süreleri de aşılarak DİSK Yürütme Kurulu üyeleri yargıç karşısında çıkarılmadı. DİSK Yöneticileri bu dönem boyunca işkence ve kötü muameleye maruz bırakıldı.

Gözaltında işkence gören ve kötü muameleye uğrayanlar arasında DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, DİSK Genel Sekreteri Fehmi Işıklar, DİSK kurucusu ve yöneticisi Kemal Nebioğlu ile İstanbul Belediye eski Başkanı Ahmet İsvan da vardı. Gözaltındaki diğer DİSK'lilere de yoğun işkenceler yapıldı.

DİSK üyesi Maden-İş sendikası 13. Bölge (Bursa) Temsilciliği Avukatı Ahmet Hilmi Feyzioğlu, 2 Ekim 1980'de gözaltında tutulduğu Bursa Emniyet'inin Siyasi Şube'nin bulunduğu beşinci katından atılarak öldürüldü.[39] 25 Temmuz 1981 günü Sıkıyönetim Komutanlığı'nca aranmakta olan DİSK'e bağlı İlerici Deri-İş Genel Başkanı Kenan Budak İstanbul Zeytinburnu'nda polislerin açtığı ateş sonucu öldürüldü[40].

DİSK ana davası kapsamında ilk tutuklamalar 27 Aralık 1980'de başladı. Askeri savcılıkça sayısı 2 bini bulan DİSK yöneticileri, bağlı sendika yöneticileri, işyeri temsilcileri ve üyeleri hakkında Anayasal düzeni zorla yıkarak yerine işçi sınıfının hakimiyetine dayalı Marksist-Leninist düzen kurmak amacıyla yasa dışı örgütsel faaliyette bulundukları ve

[39] *Atılım*, 1 Aralık 1980, s.6-7.
[40] *Milliyet*, 26 Temmuz 1981.

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'na aykırı davrandıkları iddiasıyla açılan soruşturmada 506 kişinin tutuklanması istemiyle Askeri Mahkeme'ye sevkine karar verdi.[41] Mahkeme 506 kişinin 68'inin tutuklanmasına karar verildi. Tutuklamalar 1981'de de devam etti.

DİSK ve DİSK'e bağlı sendikaların yöneticileri 27 Aralık 1980'e kadar gözaltında tutuldular ve hâkim önüne çıkarılmadılar. Gözaltı süreleri mevcut kanunlar da çiğnenerek 102 güne kadar uzatıldı.

DİSK DAVASI: DİSK YÖNETİCİLERİNE İDAM TALEBİ

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'nın 25 Haziran 1981 tarihinde hazırladığı iddianame ile **DİSK'in 52 yöneticisi hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 146/1 maddesini ihlal ettikleri iddiasıyla idam cezası istendi.** İddianamede ayrıca DİSK'in kapatılması istendi. DİSK davasına İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde 24 Aralık 1981 günü başlandı.

Cumhuriyet

52 Sendikacının idamı isteniyor

DİSK Davası başladı

Savaş hali hükümleri uygulanacak

Yargıç, Apaydın'ı çıkarınca tüm avukatlar salonu terketti

Daha önce tahliye edilmiş olan 10 sanık yeniden tutuklandı

MAHKEME: DURUŞMAYA 52 AVUKAT KATILABİLİR

İZLENİMLER

Yabancı temsilciler durusmayı izledi

DİSK yöneticilerine uygulanması istenen maddeler

Savaş hali hükümleri nedir?

- İDAMI İSTENEN 52 SENDİKACININ KİMLİKLERİ
- DİSK NASIL KURULDU?
- BAŞTÜRK, KİMDİR?
- 12 EYLÜL'DEN SONRA DİSK
- DİSK HAKKINDAKİ DİĞER DAVALAR

12. SAYFADA

Cumhuriyet gazetesi, 25 Aralık 1981.

İddianamede DİSK, Marksist-Leninist illegal bir örgüt olmakla, devlet nizamını, anayasal düzeni, devletin temel kuruluşlarını ihtilalci yöntemlerle yıkmaya teşebbüsle suçlanıyordu. Savcı, DİSK'in yasal sendikal faaliyetlerini gizli örgüt çalışması olarak suçluyordu.

DİSK ana davası başta Genel Başkan Abdullah Baştürk olmak üzere 9'u yürütme kurulu, 20'si yönetim kurulu, 7'si onur kurulu, 6'sı denetim kurulu ve 10'u da bölge temsilcilikleri olmak üzere 52 DİSK yöneticisini kapsadı (Tablo 12).

[41] *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1980.

Tablo 12: DİSK Ana Davasında İdamı İstenen DİSK Yöneticileri

	Adı Soyadı	Görevi	Gözaltı Süresi
1	Abdullah Baştürk	Genel Başkan	106
2	Ahmet Fehmi Işıklar	Genel Sekreter	69
3	Ali Rıza Güven	Yürütme Kurulu Üyesi	102
4	Celal Küçük	Yürütme Kurulu Üyesi	106
5	Kemal Nebioğlu	Yürütme Kurulu Üyesi	110
6	Mukbil Zırtıloğlu	Yürütme Kurulu Üyesi	106
7	Tuncer Kocamanoğlu	Yürütme Kurulu Üyesi	18
8	Mustafa Aktulgalı	Yürütme Kurulu Üyesi	106
9	Süleyman Çelebi	Yürütme Kurulu Üyesi	102
10	Selahattin S. Sayın	Yönetim Kurulu Üyesi	102
11	Halil Hayta	Yönetim Kurulu Üyesi	85
12	Kemal Yılmaz	Yönetim Kurulu Üyesi	103
13	Ali Şahin	Yönetim Kurulu Üyesi	102
14	Mehmet Mıhlacı	Yönetim Kurulu Üyesi	102
15	Kenan Akman	Yönetim Kurulu Üyesi	103
16	Niyazi Kuas	Yönetim Kurulu Üyesi	106
17	Mustafa Karadayı	Yönetim Kurulu Üyesi	76
18	İsmet Cantekin	Yönetim Kurulu Üyesi	102
19	İsmail Hakkı Önal	Yönetim Kurulu Üyesi	102
20	Belgüzar Can	Yönetim Kurulu Üyesi	102
21	Demirhan Tuncay	Yönetim Kurulu Üyesi	102
22	Nusret Aydın	Yönetim Kurulu Üyesi	39
23	Rıdvan Budak	Yönetim Kurulu Üyesi	102
24	Ekrem Akkuş	Yönetim Kurulu Üyesi	102
25	Durmuş Ali Yalnız	Yönetim Kurulu Üyesi	106
26	Tahir Güner	Yönetim Kurulu Üyesi	102
27	Akçin Koç	Yönetim Kurulu Üyesi	32
28	Yalçın Talaka	Yönetim Kurulu Üyesi	102
29	Özcan Kesgeç	Yönetim Kurulu Üyesi	29
30	Ergün Faruk Erdem	Onur Kurulu Üyesi	102
31	Türker Azaklı	Onur Kurulu Üyesi	102
32	Ali Taşer	Onur Kurulu Üyesi	3
33	İsmail Çalışkan	Onur Kurulu Üyesi	84
34	Cemal Arslan	Onur Kurulu Üyesi	92
35	Osman Özkan	Onur Kurulu Üyesi	35
36	Şaban Aydın	Onur Kurulu Üyesi	106
37	Talat Öz	Denetim Kurulu	102

38	Fikri Tanta	Denetim Kurulu	102
39	Mehmet Bekiroğulları	Denetim Kurulu	102
40	İsmail Özbiçer	Denetim Kurulu	102
41	Kemal Akar	Denetim Kurulu	70
42	Dursun Ali Kocaman	Denetim Kurulu	102
43	Ali Kaya	Bölge Temsilcisi	63
44	Saim Akbulut	Bölge Temsilcisi	82
45	Sefer Güvenç	Bölge Temsilcisi	56
46	Recep Koç	Bölge Temsilcisi	80
47	Tayyar Elmas	Bölge Temsilcisi	56
48	Rafet Demirtel	Bölge Temsilcisi	86
49	Süleyman Turan	Bölge Temsilcisi	104
50	Celal Alçınkaya	Bölge Temsilcisi	80
51	Yusuf Yürekli	Bölge Temsilcisi	84
52	Hasan Kahraman	Bölge Temsilcisi	80

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı'nın 25 Haziran 1981 tarihinde hazırladığı iddianame ile DİSK'in 52 yöneticisi hakkında TCK'nın 146/1 maddesini ihlal ettikleri iddiasıyla idam cezası istendi.

DİSK genel merkez yöneticileri ile başlayan DİSK Ana Davası DİSK'e üye sendikaların yöneticileri ve üyeleri ile DİSK uzmanları ve DİSK'e katkıda bulunmuş kişi ve kuruluşlar hakkında ayrı ayrı yürütülen soruşturmalar sonucunda açılmış olan 160 ayrı davanın ana dava ile birleştirilmesi sonucunda sanık sayısı 52'den 1.477'ye yükseldi.[42]

UYARILAR

Cumhuriyet

58. Yıl; Sayı: 20437 — Kurucusu : Yunus NADİ — 10 TL. 26 Haziran 1981 Cuma

Abdullah Baştürk ve 51 arkadaşı 146'dan yargılanacak

DİSK yöneticileri için idam isteniyor

30 Nisan direnişiyle ilgili dava sürüyor

Cumhuriyet gazetesi, 26 Haziran 1981.

BİR UTANÇ DAVASI

DİSK davası, tutuklamalardan 1 yıl sonra, 24 Aralık 1981'de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde başladı. Askeri savcılığın hazırladığı 864 sayfalık iddianamenin okunması 67 günde tamamlandı.

[42] *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* (1996), 1. Cilt, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, s.319.

DİSK duruşması, soldan: Abdullah Baştürk, Kenan Akman, Fehmi Işıklar, Rıza Güven, Celal Küçük.

Ardından sorgulara geçildi. Abdullah Baştürk'ün sorgusu 20 oturum ve 2,5 ay sürdü. Haziran 1982'de tamamlandı.[43] Soruların tamamlanma aşamasından sonra delillerin okunması aşamasına geçmek için DİSK davasına 1 ay ara verildi. 22 Nisan 1983 tarihinde delillerin okunmasına başlandı. Bu süreçte DİSK ana davası genişlemeye devam etti. 12 Eylül öncesi açılmış, sivil ve sıkıyönetim mahkemelerinde görülen çok sayıda dava, DİSK davası ile birleştirildi.

Delillerin incelenmesi sürecinde DİSK'in fikirsel ve eylemsel faaliyetlerine katıldıkları gerekçesiyle 19 sanıktan oluşan ek iddianameyle DİSK ana davasında sanık sayısı 85'i idamla yargılananların sayısı ise 74'e yükseldi.[44]

Sanıkların sorgusu 16 ay ve DİSK'e ilişkin delillerin değerlendirilmesi 13,5 ay sürdü. Davadaki toplam iddianameler yaklaşık 3 bin sayfa, gözden geçirilen belge sayısı yaklaşık 25 bin sayfa ve klasör sayısı yaklaşık 500'dü. Davanın savunma öncesi süreci 257 celse ve 4 yıl 2 ay sürdü. Duruşmalarda, duruşma düzenini bozduğu gerekçesiyle 4 sanık ve 7 avukat duruşmalardan atıldı; 1 avukat tutuklandı. DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri uzun yıllarını tutuklu olarak geçirdiler.

DİSK davasında yargılananları aralarında TİP eski Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, Halit Çelenk, İçişleri eski Bakanı Hasan Fehmi Güneş ve Turgut Kazan, Fikret İlkiz, Ergin Türsoy ile DİSK avukatları Ercüment Tahiroğlu ve Rasim Öz'ün de bulunduğu geniş bir hukukçu kadrosu

[43] *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1983.

[44] Faruk Pekin, "DİSK Davası", maddesi, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi.

savundu. DİSK davasının ilk duruşmasında mahkeme heyeti, "savaş hali" hükümlerinin uygulanması kararı aldı. Bu karar uzun hukuksal tartışmalara neden oldu. Yargılama sırasında savunma hakkına sık sık müdahale edildi.

"O kafası kopasıca sendikacılar" Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı (ANAP), 1986.

Öte yandan dava boyunca dönemin hükümet yetkilileri de davaya müdahale niteliği taşıyan açıklamalar yaptılar. 17 Aralık 1986 tarihinde Meclis'te Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 1987 Malî Yılı Bütçesi görüşülürken dönemim Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu yargılamaları devam eden DİSK'liler için "o kafası kopasıca sendikalar" dedi. Bu ifade genel kurulda Çalışma Bakanı ile SHP İzmir Adana Milletvekili Cüneyt Canver ve SHP Ankara Milletvekili Sururi Baykal arasında sert bir tartışmaya yol açtı.[45]

Dahası dönemin başbakanı ve MESS eski başkanı Turgut Özal, Herald Tribune'a verdiği demeçte "Eğer komünizm propagandası yaparsanız mahkûm olursunuz. DİSK üyeleri bu kıstasa göre yargılandılar... DİSK'e komünistler mali yardım yaptı" diyerek DİSK Davası'nı etkilemeye çalıştı.[46]

DİSK davasının 22 Ağustos 1984 tarihli duruşmasında TCK'nin 146. maddesi uyarınca ölüm cezası istemiyle yargılanan tutuklu DİSK Yürütme Kurulu üyelerinden 9'unun tahliyesi kararlaştırıldı. Abdullah Baştürk ve DİSK Yürütme Kurulu üyeleri 3 yıl 11 ay 28 gün sonra tahliye edilmiş oldu. Bu tarihten itibaren DİSK davası tutuksuz devam etti. Tutuksuz ilk duruşma 21 Eylül 1984'te yapıldı.

[45] *TBMM Tutanak Dergisi*, 44. Birleşim, 12 Aralık 1986

[46] Faruk Pekin, "DİSK Davası", maddesi, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*.

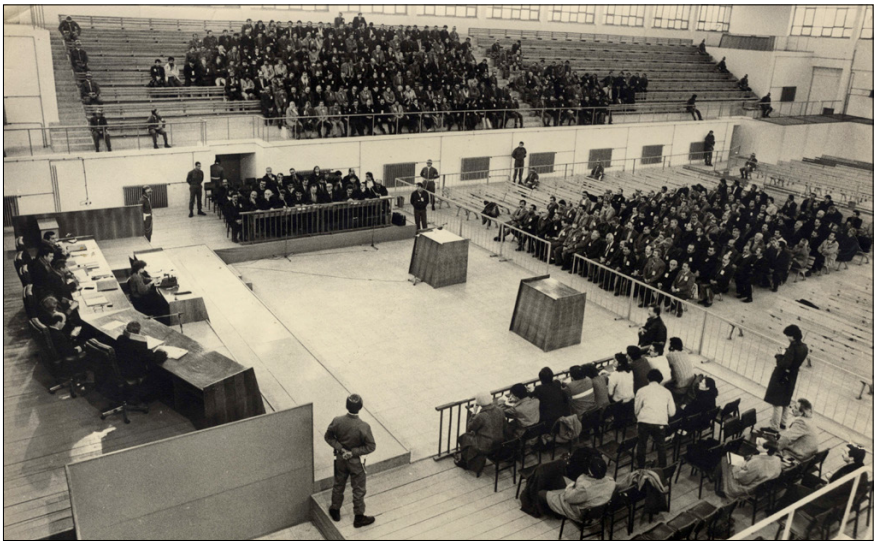

DİSK davası duruşma salonu, Atatürk Öğrenci Sitesi Spor Salonu.

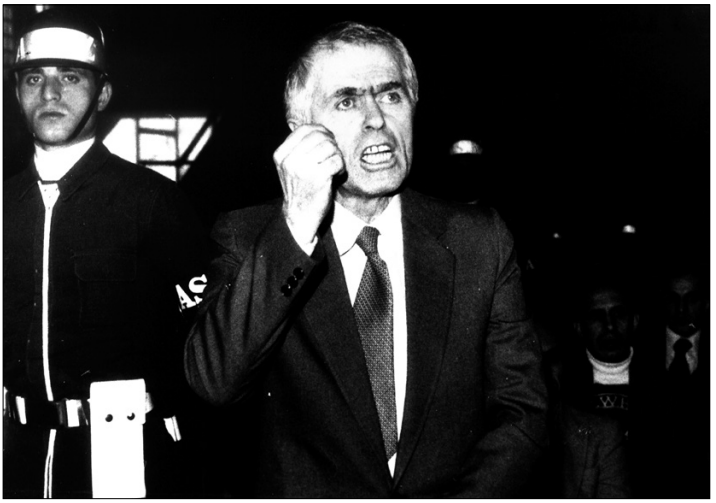

DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, savunması sırasında.

DİSK davasında savunmalara davanın açılmasından 4 yıl 2 ay sonra, 25 Şubat 1986'da başlandı. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk 470 sayfalık savunma yaptı. Abdullah Baştürk'ün savunması davanın ana savunması niteliğinde oldu. Baştürk savunmasında ***"soygunculuğa, sömürü ve baskıya, kaçakçılığa karşı olmanın, yüksek ücret, ikramiye ve kıdem tazminatı elde etmenin, emperyalizme ve faşizme karşı çıkmanın ve 1961 Anayasası'nın savunmanın suç ise bu suçu kabul ediyorum"*** dedi.

DİSK davası çok büyük bir uluslararası sendikal dayanışmaya sahne oldu. Başta ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve ETUC (Avrupa Sendikalar Konfederasyonu-ASK) olmak üzere DSF (Dünya Sendikalar Federasyonu) ve Dünya İş Konfederasyonu (DİK) de DİSK davasına büyük dayanışma gösterdi. DİSK davalarına gözlemci yollandı. Avrupa'da büyük bir dayanışma kampanyası örgütlendi. Özellikle tutuklu DİSK yönetici ve ailelerine yönelik yardımlar bu dayanışma faaliyetlerinin en önemli bölümünü oluşturdu.

12 Eylül 1980 sonrasında uluslararası ilişkiler açısından en önemli gelişme, Ocak 1985'te ETUC'un (ASK) DİSK'in üyelik başvurusunu, "ihtilalcilik" suçlamasıyla yargılandığı bir sırada onaylayarak DİSK'i üyeliğe kabul etmesi oldu. DİSK'in üyelik kararı ETUC'un Mayıs 1985'teki genel kurulunda oybirliğiyle kabul edildi. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk ETUC (ASK) Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi. İsveç İşçi Sendikaları Konfederasyonu (LO) 1988 yılında Baştürk'e, daha önce sadece bir kez Nelson Mandela'ya verilen "Özgürlük Savaşçısı" ödülünü verdi.[47]

Avrupa sendikalarının DİSK Davası sırasındaki dayanışma afişlerinden biri.

[47] Faruk Pekin, "DİSK Davası", maddesi, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi.*

DİSK'E 2 BİN 3 YIL 3 AY CEZA!

Tablo 13: DİSK'in ve DİSK'e Üye Sendikaların Yöneticilerine Verilen Cezalar

Sendika Adı	Gözaltına Alınanlar	Hapiste Geçen Süre (Gün-En Az)	Hapiste Geçen Süre (Yıl-En Çok)	Ceza Alanların Sayısı	Toplam Hapis Cezası
DİSK Ana Dava	50	1180	4	54	433 Yıl 5 Ay 10 Gün
Asis	22	120	4	5	46 Yıl 8 Ay
Aster İş	27	30	3	7	69 Yıl 9 Ay 20 Gün
Bank-Sen	40	30	4	12	80 Yıl
Basın İş	49	2	4	4	32 Yıl 2 Ay 20 Gün
Baysen	12	30	2,5	7	58 Yıl 10 Ay 20 Gün
Devrimci Sağlık İş	28	30	2	8	93 Yıl 4 Ay
Devrimci Toprak İş (*)	13	30	1,5	12	95 Yıl 8 Ay
Devrimci Yapı İş	10	30	3	-	-
Dev Maden Sen	100	18	1	12	93 Yıl 4 Ay
Fındık İş	29	49	3	4	35 Yıl 6 Ay 20 Gün
Genel İş	69	840	4	21	123 Yıl 4 Ay
Gıda İş	76	120	4	6	53 Yıl 4 Ay
Hürcam İş	46	120	4	6	56 Yıl 8 Ay
İlerici Deri İş (**)	25	120	4	3	26 Yıl 9 Ay
Keramik İş	26	30	4	10	70 Yıl
Lastik İş	100	120	4	4	25 Yıl 6 Ay 20 Gün
Limter İş	4	7	3	8	71 Yıl 1 Ay 10 Gün
Nakliyat İş	35	120	4	3	26 Yıl 9 Ay
Oleyis	63	1320	3,5	9	57 Yıl 9 Ay 10 Gün
Petkim- İş	52	30	3	7	62 Yıl 2 Ay 20 Gün
Sine-Sen	35	120	4	9	80 Yıl
Sosyal İş	14	60	3	5	45 Yıl 11 Ay 10 Gün
TİS	16	750	3,5	4	41 Yıl 1 Ay 10 Gün
T. Maden İş	590	30	4	12	71 Yıl 1 Ay 10 Gün
Tekges İş	15	30	3,5	12	100 Yıl
Tekstil	285	90	4	8	58 Yıl 10 Ay 20 Gün
Tümka- İş	40	45	3	4	35 Yıl 6 Ay 20 Gün
Yeraltı Maden İş	60	30	4	2	16 Yıl 2 Ay 20 Gün
Yeni Haber İş	24	90	2,5	6	50 Yıl
DİSK Toplamı	**1.955**			**264**	**2 Bin 111 Yıl 3 Ay**

Kaynak: *DİSK* dergisi, 91, s. 21. Listede yer alan toplam hapis cezaları yeniden hesaplandı.

(*) Devrimci Toprak-İş'in DİSK üyeliği 27 Nisan 1979 tarihinde DİSK Yürütme Kurulu kararıyla düşürülmüştür.

(**) İlerici Deri-İş Mayıs 1980'de toplanan Genel Kurulu'nda adını Deri-İş olarak değiştirmiştir.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 no.lu Askeri Mahkemesi DİSK davasıyla ilgili kararını davanın açılmasından 5 yıl sonra 24 Aralık 1986'da açıkladı.[48] 261 sendikacı ve 3 uzman 5 yıl 6 ay ile 15 yıl 8 ay arasında hapis cezasına çarptırıldı. 264 kişi hakkında verilen cezaların toplam süresi 2 bin 111 yıl 3 ay oldu (Tablo 12). Sıkıyönetim Mahkemesi ayrıca DİSK'in ve üye sendikaların kapatılmasına ve mal varlığına el konulmasına karar verdi. Dava karara bağlandıktan sonra, gerekçeli kararın yazılması iki yıl, dosyanın Askeri Yargıtay'a gönderilmesi bir yıl sürdü.[49] Böylece DİSK davası uzun süre sürüncemede kaldı.

DİSK davası, DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk savunma esnasında.

11 YIL SONRA BERAAT

Askeri Yargıtay 3. Dairesi 16 Temmuz 1991 günü, DİSK'in faaliyetlerinin durdurulmasından yaklaşık 11 yıl sonra, DİSK davası ile ilgili kararını açıkladı. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk ve arkadaşları hakkında TCK'nin 141. ve 142. maddelerinin kaldırılmış olması gerekçesiyle beraat kararı verdi. Mahkeme, ayrıca DİSK'in ve üye sendikaların kapatılmasının da geçersiz olduğunu karara bağladı.

12 Eylül darbesiyle faaliyetleri durdurulan DİSK'in açılmasının önündeki engeller 11 yıl sonra kalkmış oldu. Böylece DİSK, faaliyetlerine yeniden başlama imkanına kavuştu. Ancak beraat etmesine karşın DİSK'in mal varlığına el konmak istendi. Askeri Yargıtay'ın kararı DİSK'in açılmasının önündeki bütün yasal engelleri ortadan kaldırmıştı. Ancak DİSK'in mal varlığı hâlâ kayyım yönetimindeydi.

[48] *Milliyet*, 25 Aralık 1986.
[49] *DİSK* Dergisi, Aralık 1991.

DİSK'e 11 yıl sonra beraat

KAPATMA KARARI KALDIRILDI

Askeri Yargıtay 3. Dairesi 12 Eylül ile faaliyetleri durdurulan, İstanbul 2 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi kararı ile kapatılmasına karar verilen DİSK ve üyesi 28 sendikanın kapatılma kararının kaldırılmasına, tüm yöneticilerinin beraatine karar verdi.

KARARIN GEREKÇESİ

Askeri Yargıtay DİSK yöneticilerinin beraati için TCK'nın 141 ve 142. yasa hükümlerinin yürürlükten kaldırılmasını gerekçe gösterirken, DİSK'in kapatma kararının Terörle Mücadele Yasası'na göre hukuki dayanağının kalmadığını belirtti.

YÖNETİCİLERİ 4 YIL HAPİS YATTI

12 Eylül harekâtı ile birlikte gözaltına alınan daha sonra tutuklanarak yargılanan 1477 DİSK yöneticisi ortalama 4 yıl hapis yatmıştı. İddianamede, DİSK'in yöneticileri Marksist-Leninist illegal örgüt üyesi olarak gösterilmişti. 3. Sayfada

■ *Cumhuriyet* gazetesi, 19 Temmuz 1991.

DİSK'in malvarlığına el koymak için Nisan 1991'de kabul edilen 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'na özel bir hüküm konmuştu. 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun geçici 9. maddesi, 8 Nisan 1991 tarihinden önce kayyıma devredilen konfederasyon ve konfederasyona bağlı işçi sendikalarının taşınır ve taşınmaz mallarının, bu mallardan elde edilen gelirlerin, tüm nakit mevcutlarının 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu'nun 46. maddesine göre tasarruf edilmek üzere İş ve İşçi Bulma Kurumu'na devrini öngörüyordu. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı DİSK'in malvarlığının İş ve İşçi Bulma Kurumu'na devredilmesini istedi.

Abdullah Baştürk:

"Soygunculuğa, sömürü ve baskıya, kaçakçılığa karşı olma, yüksek ücret, ikramiye ve kıdem tazminatı elde etme, emperyalizme ve faşizme karşı çıkma ve 1961 Anayasası'nın savunma suç ise bu suçu kabul ediyorum."

DİSK Davasında Savunma

DİSK ve üyesi sendikaların Şubat 1991 başında bankalardaki parası yaklaşık 180 milyar TL, taşınabilir ve taşınamaz mallarının (sendika binaları, arsalar, tatil köyleri, eğitim ve dinlenme birimleri, otomobiller, matbaalar, bilgisayarlar, büro malzemeleri vs.) değeri ise yaklaşık 1 trilyon 440 milyar TL 'idi.[50]

Anayasa Mahkemesi'nin 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun geçici 9. maddesini 31 Mart 1992 ve 1992/20 sayılı kararıyla iptal etmesiyle DİSK, mal varlığına kavuşmuş oldu. 12 Eylül'de askeri yönetimin el koymuş olduğu ve daha sonra Anayasa Mahkemesine tahsis edilen Genel İş'e ait bina dışında, DİSK ve bağlı sendikalara ait binalar, diğer taşınmazlar, araç ve paraların iadesi ancak 1992 yılının mart ayı sonunda gerçekleşti.[51]

12 Eylül Darbesi DİSK'i yok etmek istedi. Ancak DİSK, 12 Eylül'ün bütün zulmüne rağmen ayakta kaldı ve yoluna devam etti.

[50] *DİSK* dergisi, Aralık 1991.

[51] Faruk Pekin, "DİSK Davası", maddesi, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*.

EKLER

Baştürk'ün Savunmasından[52]

Baştürk: 1961 Anayasasındaki ve Yasalardaki Haklarımızı Kullanmış Olmaktan Ötürü Suçlanıyoruz.

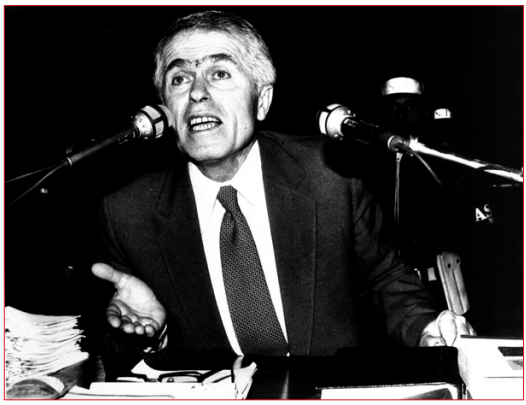

DİSK davası, DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk savunma esnasında.

Eğer bugün sanık sandalyesinde oturmuş isek, bu; temel insan hak ve özgürlüklerini, özellikle de düşünce özgürlüğünü, en son kerteye kadar savunmuş olmamızdandır. 1961 Anayasasındaki ve yasalardaki haklarımızı son noktasına kadar yaşama geçirtmemizdendir.

Yaşama hakkı, çalışma hakkı, düşünce ve vicdan özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı, toplu sözleşme ve grev yapma hakları. İşte biz sendikacılar bunların yaşama geçirilmesi için mücadele ettik. Sendikalar, demokratik kurumlaşmanın ürünüdürler. Ve bugün sendikalar toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir.

Ancak, düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne kolay ulaşılmamıştır. Bu yolda baskılara rağmen "dünya yine de dönüyor" diyen Galileo'yu unutmadık. 200 yıldan beri örgütlenme özgürlüğü için, sendikal hak ve özgürlükler için tüm dünyada aşını, işini, yaşamını yitiren, zindanlarda çürüyen işçi kardeşlerimizi, sendikacı meslektaşlarımızı unutmadık.

Ben Abdullah Baştürk olarak tüm hayatım boyunca, Genel-İş'in ve DİSK'in Genel Başkanı olarak bu görevlerim süresince 1961 Anayasasının savundum, demokrasiyi savundum, sendikal özgürlükleri savundum. Bunların suç olduğunu kabul etmiyorum. Yaşamımın sonuna kadar da sendika özgürlüğünü ve sosyal hakları savunacağım.

Ülkemizin ve işçilerin ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunları hakkında görüş açıklamak suç değildir.

Ülkemizde onca önemli sorun varken işçiler olarak susacak mıydık?

[52] Abdullah Baştürk'ün İstanbul 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı 2 no.lu Askeri Mahkemesi'nde yaptığı savunmadan, Şubat 1986.

500 bini aşkın işçinin temsilcisi olarak susacak mıydık? Susamazdık, susmadık. Sendikalar Kanununun 1. maddesindeki görevimizi yaptık. Yani işçi sınıfının iktisadi, sosyal ve kültürel çıkarlarını korumaya yönelik olarak görüşlerimizi ortaya koyduk. Düşüncelerimizi savunduk. 1961 Anayasasının ve kanunların bize tanıdığı araçlarla, sandık başlarında oylarımızla mücadele ettik.

Gerçek yurtseverler olarak, sonra da işçilerin uluslararası dayanışmasına inanan işçiler olarak ulusal kültür mirasımıza sahip çıkarak, ulusal gururumuzu savunarak 1961 Anayasasındaki hakları yaşama geçirme mücadelesi verdik.

Bu dava demokrasinin, sendikal hak ve özgürlüklerin, sosyal hakların geleceğinin davasıdır.

Bu nedenle, dünyanın tüm demokratları, sendikacı kardeşlerim, meslektaşlarım bu dava ile kaçınılmaz olarak kendi demokrasi anlayışları gereği ilgilenmektedirler. Onların gösterdiği ve göstereceği dayanışmaya bir kez daha teşekkür ediyorum.

Bu dava bir işçi konfederasyonu olarak DİSK'in, üyelerinin, DİSK'li sendikacıların yasadışı, gizli bir eylemi, bir kararı, bir planı sonradan bulunup ortaya çıkarıldığı için açılmamıştır.

Bu dava bir fiile, bir eyleme dayanılarak da açılmamıştır.

Bu dava, DİSK yöneticilerinin, üyelerinin yıllardır, Savcılıklarca, Valiliklerce, Bakanlıklarca velhasıl tüm ilgililerce bilinen ve basında, radyoda, televizyonda, toplu sözleşmeleri sırasında, toplantı ve mitinglerde, yani kamuoyunda herkesin gözü önünde açıkça ortaya konan görüşlerinden ötürü, resmi onaylı karar defterlerine yazdıkları kararlardan ötürü, ülkemizin çıkarlarının eksiksiz savunulmasından ötürü, işçilerin hak ve özgürlüklerinin bir bütün olarak savunulmasından ötürü, görüş ve eylemleri sonradan suçlanarak açılmıştır.

Biz ne yaptıksa, yasalara uygun olduğu için, bu kanaatte olduğumuz için yaptık. Şimdi de aynı görüşteyiz. Görüş ve eylemlerimizin suç olmadığını açıkça söylüyoruz.

Eğer suçumuz soygunculuğa, sömürü ve baskıya, kaçakçılığa karşı çıkmak ise,

Eğer suçumuz daha yüksek ücret istemek ise,

Eğer suçumuz daha fazla ikramiye, kıdem tazminatı elde etmekse,

Eğer suçumuz emperyalizme ve faşizme karşı çıkmak ise,

Eğer suçumuz, kimsenin kimseyi sömürmediği, kimsenin kimseye kul olmadığı güzel günler için mücadele etmek ise,

Eğer suçumuz gerçek demokratlar ve yurtseverler olmak ise,

Eğer suçumuz 1961 Anayasasını savunmak ise,

Biz bu "suç"ları kabul ediyoruz.

Biz zaten 12 Eylül öncesinde her gün ölüm tehdidi altında, ama ölümün üzerine gide gide demokratik hak ve özgürlükleri savunduk.

İnsanoğlu daha iyiye, daha güzele doğru yürüme mücadelesini vermektedir. Bu mücadele içinde kalıcı olan, vazgeçilmeyecek olan temel insan hak ve özgürlükleri olacaktır. Hiçbir örgüt, hiçbir kimse, özellikle bir sendikacı bu haklar için mücadele vermekten kaçamayacaktır.

Tarihin mahkemesinde yargılandıklarında aklanmak isteyenler, temel insan haklarına, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ana ilkelerine, özellikle de düşünce örgütlenme özgürlüğüne saygılı olmak zorundadırlar.

Sayın Mahkeme üyelerinin de bu anlayışla davranmaları gerektiğine inanıyorum.

İleride Türkiye'de nasıl bir demokrasi olacağı bu dava ile birlikte ortaya çıkacaktır. Bu nedenlerle bu dava Türkiye'deki "demokratikleşme süreci"nin bir ölçütü olacaktır.

Halit Çelenk: DİSK Davası Üzerine[53]

Halit Çelenk

DİSK Davası Avukatı

Hukuk bilimine göre yargılama hukukuna en yabancı kavram "olağandışı yargılama"dır. Sıkıyönetim askeri yargısı, olağan yargılamanın tersidir. DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri böyle olağandışı bir mahkemede yargılandılar. Hâkim ve savcıları siyasal iktidar tarafından görevlendirilen bir mahkemede. Bu mahkemeler "doğal hâkim" ilkesine aykırı olarak kurulmuş, hakimleri bağımsızlıktan, "hâkim güvencesi"nden yoksun mahkemelerdir. Kararları beğenilmeyen hâkim ya da mahkemeler her zaman görevden alınabilirler. Savunma hakkı kısıtlıdır. Beş dakika süreli bir savunmadan sonra ölüm cezasına hükmedilebilir. Sanık ve avukatı gelişi güzel bir takdire bağlı nedenlerle mahkeme salonundan çıkarılabilir, iki kez mahkemeden çıkarılan sanık ya da avukatı bir daha o davanın duruşmasına katılamaz. Bu tür savunma kısıtlamalarına usul yasasından ve uygulamadan sayısız örnekler verilebilir.

[53] *DİSK dergisi*, Aralık 1991.

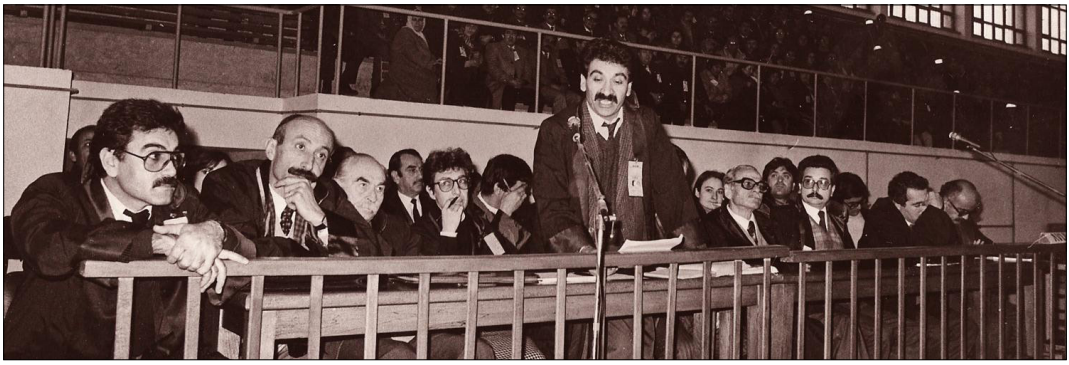

DİSK davası avukatları. Halit Çelenk, Rasim Öz'ün (ayakta) solunda.

SIKIYÖNETİMSİZ SIKIYÖNETİM MAHKEMELERİ

Sıkıyönetimin kaldırılmış olmasına karşın sıkıyönetim askeri mahkemeleri görevlerini sürdürmektedirler. Burada konuya ilişkin daha önce Anayasa mahkemesi tarafından verilen iptal kararından, bu karardan sonra konunun Anayasa hükmü haline getirilmesinden, Sıkıyönetim yasasının 23. maddesinden ve 1982 Anayasasında bu konuya yer verilmemiş olması nedeniyle ve başka nedenlerle sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevlerini sürdürmelerinin hukuksal bir dayanağı bulunmadığından sözetmek istemiyoruz.

Söylemek istediğimiz şudur: Sıkıyönetimin ilan nedenleri ortadan kalktıktan, sıkıyönetim kaldırıldıktan ve normal düzene geçildikten sonra sıkıyönetim askeri mahkemelerinde bulunan dava dosyalarının genel mahkemelere gönderilmesi hukukun gereğidir. Böyle yapılmadığı takdirde önümüzde, daha 5 yıl-10 yıl sürebilecek davalar bulunduğuna göre (Dev-Yol, Dev–Sol, DİSK davaları gibi) sıkıyönetim askeri mahkemelerinin 5-10 yıl daha görevlerini sürdürmeleri gerekecektir ki bu genel mahkemelere güvensizliğin bir göstergesi olduğu gibi, dünyanın hiçbir yerinde örneği bulunmayan bir uygulamadır.

DİSK davası da bu tür hukuk dışı bir uygulamaya konu olmuştur.

DİSK ve bağlı sendikalar yöneticilerini yargılayan Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, yargılamalar sonunda, sanıkların eylemlerini TCY.nın 146/1. maddesine değil, 141/1. maddesine uygun görmüş, yani sanıkların, yöneticisi oldukları örgütleri “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tahsis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmek”, giderek Marksist-Leninist bir düzen kurmak amacıyla yasadışına dönüştürdükleri sonucuna varmış ve sanıklara on yıla varan ağır hapis cezaları verilmiştir.

DAVA 11 YAŞINDA

DİSK davası, Adalet tarihinde eşi görülmemiş biçimde 11 yıl sürmüş ve halen de Askeri Yargıtay'da sürmektedir. Bu süre, uluslararası andlaşmalarda davalar için kabul edilen "makul süre"nin kat kat üstündedir.

11 yıl, insan yaşamı içinde özellikle yaşamın en verimli dönemleri için çok değeri bir evreyi oluşturmaktadır. 25 yaşlarındaki bir insan (sanık) orta yaşa gelinceye kadar düşünce suçlusu olarak bir davanın sonucunu bekleyecek ve yaşamına bir yön veremeyecek, özel yaşamında istikrardan ve güvenceden yoksun kalacaktır. Bir insan için bunun ne kadar yıkıcı, yaşam karartıcı olduğunu açıklamaya sanırız gerek yoktur.

MALLARA EL KONDU

Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, on yıla varan ağır hapis cezalarıyla birlikte DİSK ve bağlı sendikaların taşınır taşınmaz tüm mallarının da zoralımına karar verdi.

Bu malvarlığı; bankalarda nakit olarak bulunan 58 milyon 653 bin 620 dolar ile 465 milyon 825 bin 965 dolar değerinde mallardan oluşuyordu ki toplam 524 milyon 479 bin 585 dolara varıyordu.

Sıkıyönetim Askeri mahkemesi, bu mal varlığının zoralımına TCY.nın 36. maddesine dayanarak karar vermişti. Bu karar haksız bir karar olduğu

DİSK Genel-İş sendikasının el konulan binası.

gibi yürürlükteki yasaya da aykırı düşüyordu. Mahkemenin dayandığı 36. maddeye göre, "suçta kullanılan veya kullanılmak üzere hazırlanan veya fiilen irtikabı husule gelen" eşyanın zoralımına karar verilebilirdi. Ayrıca "kullanılması, yapılması, taşınması, bulundurulması veya satılması" suç oluşturan (dinamit, uyuşturucu, patlayıcı madde gibi) eşyanın da bir mahkûmiyet kararı olmasa bile zoralımına hükmolunabilirdi.

Oysa DİSK ve bağlı sendikaların malları ne suçun işlenmesinde kullanılmıştır ve ne de uyuşturucu ya da patlayıcı madde gibi doğrudan zoralımı gereken mallardandır. Açıktır ki DİSK ve bağlı sendikalara ait malların, yasal bir dayanağı olmadan, zoralımına karar verilmiştir. Bu, hukuk açısından bir gasp niteliği taşımaktadır.

MALLAR HALA KAYYIMDA

DİSK ve bağlı sendikaların faaliyetleri MGK'nun 12 Eylül 1980 gün ve 7 sayılı bildirisi ile durdurulmuş daha sonra da DİSK ve bağlı sendikalara ait mallar kayyımlara teslim edilmişti. MGK ve sıkıyönetim dönemleriyle sınırlı olarak yayınlanan ve bu dönem için geçerli olan söz konusu bildiri hükmü 7I11/1982 tarihinde yürürlüğe giren Anayasanın 177/e ve geçici 3. Maddesine göre ve TBMM başkanlık divanının oluşmasıyla kendiliğinden ortadan kalkmıştır.

DİSK davasında bu faaliyetlerle ilgili herhangi bir ihtiyati tedbir kararı da verilmemiştir. Bu durum karşısında 7 numaralı bildirinin hükmü ortadan kalkmış, sıkıyönetim sonra ermiş ve 2821 sayılı yasanın geçici 5. maddesinin de DİSK ve bağlı sendika yöneticileri hakkında uygulanamayacağı göz önüne alınarak söz konusu malların DİSK ve bağlı sendika yöneticilerine teslimi gerekirken bu malvarlığı kayyımların elinde bırakılmıştır. Bu konuda yapılan başvurular sonuçsuz kalmış ve hukuksuzluk bu alanda da sürmüştür.

Sendika ve dernek malları konusunda 12 Eylül hukukunun ilgi çekici görüntüleri var:

Örneğin DİSK'e bağlı Genel-İş sendikasına ait Ankara, Çankaya'da bulunan 12 katlı, 1000 kişilik konferans salonu olan genel merkez binası düşük bir bedelle kamulaştırılmış ve Anayasa Mahkemesine tahsis edilmiştir.

Şimdi Yüksek Mahkeme, işçinin alınterinin ürünü olan bu yerde yasaların Anayasaya uygunluğunu denetlemekte ve hukuk devletinin bekçiliğini yapmaktadır.

Vehbi Koç'un Kenan Evren'e Mektubu[54]

"Sayın Orgeneral Kenan Evren,

Devlet Başkanı,

Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı,

ANKARA

Sayın Başkan,

(...)

İstikrarsız ve güvensiz yaşadığımız som yılların ümitsizliği içinde, sizlerin iktidarı ele almak mecburiyetinde kalışınıza şahit olduk. 12 Eylül Cuma günü radyo ve televizyonda yaptığınız samimi ve gerçekçi konuşmadaki düşüncelere katılmamak mümkün değildi.

Ülkemizin hizmetinde geçen 60 yılı düşünürken, tecrübelerime dayanarak birkaç önemli noktayı size arz etmek istedim.

(...)

Memlekette işler çıkmaza girdiği zaman, Türk Ordusu müdahale etmekte ve sonradan kışlasına çekilerek, devlet idaresini sivil hükümetlere terk etmektedir.

1970 seçimlerinden sonra yedi sene boyunca, iktidara gelen hükümetlerin aldıkları kararlarda parti menfaati ve rey politikası ağır bastığı için memleket bir çıkmaza girmiştir.

O hale gelinmiştir ki, öğretmen öğrencisinden, amir memurundan, anne baba çocuğundan, fabrika müdürü işçisinden korkar olmuştur. O zamanın Cumhurbaşkanı Sayın Fahri Korutürk ile Milli Güvenlik Kurulu'nun uyarıları nazarı dikkate alınmadığı için, **Silahlı Kuvvetler, mecburen devlet idaresini ele almıştır.**

NELERE DİKKAT EDİLMELİ

(...)

3. **"Yakalanan anarşistlerin ve suçluların mahkemeleri uzatılmamalı ve cezaları süratle verilmelidir.** Polis teşkilatı teçhiz edecek ve onu kuvvetlendirecek imkânlar genişletilmeli, gerekli kanunlar, bir an önce çıkarılmalıdır.

4. Şimdi; "Faşist ordu iktidara geldi, kapitalistlerle birleşerek, Türk işçisini istismar ediyor" propagandası yapılmaktadır. Böyle bir iftira karşısında İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyecek olan kanunlar dikkatle

[54] Mektup kısaltılarak yayımlanmıştır. Vurgular bize aittir.

incelenerek, taraflar için adilane bir şekilde ve asgari hata ile çıkarılmalıdır. Bu düzenleme yapılırken, bazı sendikaların Türk Devleti'ni ve ekonomisini yıkmak için bugüne kadar yaptıkları aşırı hareketler, göz önünde bulundurulmalıdır. **Diğer taraftan, DİSK'in kapatılmış olmasından dolayı bir kısım işçiler sendikal münasebetler yönünden bekleyiş içindedirler. Militan sendikacılar, bu işçileri tahrik etmek ve faaliyeti devam eden sendikaların yönetim kadrolarına sızarak, kendi davalarını devam ettirmek niyetindedirler. Bu durum bilinerek hazırlanacak kanunlarda gerekli tedbirler alınmalıdır.**

5. **Kıdem tazminatı karşılıkları, kurulacak bir fonda toplanmalıdır**. İşçilere ödenecek yıllık miktarlar ayrıldıktan sonra, geriye kalan kısım, kamu ve özel sektör yatırımları için düşük faiz ile kullandırılmalı, bu fonun yeni işgücü yaratması sağlanmalıdır.

(...)

10 (...) 12 Eylül Harekatı'nın ilk günlerinde sinmiş gözüken solcular, aldıkları emirlerle şimdi yeniden harekete geçmişler, bomba atmışlar, pankart asmışlar, polislerimizi şehit etmeye, vatandaşlarımızı öldürmeye devam etmişlerdir.

Bu defa girişilen ıslahat hareketinin muvaffak olmaması için:

-Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin arasını açmak

-Konsey üyeleri ile hükümetin arasını açmak,

Silahlı Kuvvetler kademeleri ile hükümetin arasını açarak, cunta kurmaya yönelmek,

-İşçi sınıfını ayaklandırmak,

Amacıyla, Komünist Parti'nin, solcu örgütlerin, Kürtler'in, Ermeniler'in, birtakım politikacıların kötü niyetli teşebbüslerini devam ettirecekleri muhakkaktır. Bunlara karşı uyanık olunmalı ve teşebbüsleri mutlaka engellenmelidir.

11. (...) Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Turgut Özal hakkında birtakım dedikodular başlatılmıştır. **Turgut Özal bir dahi değildir. Onun da hataları olabilir. Fakat bu nazik dönemde, mevcudun içinde, meselelerimizi en iyi bilen insandır. Dedikodulara bakmadan, kendisini tutmakta fayda vardır.**

(...)

Sayın Başkan,

Millet hayrı için vereceğiniz mücadelede, zatıalilerine ve arkadaşlarınıza muvaffakiyetler temenni ediyorum.

Yukarıda yazdıklarım hakkında herhangi bir bilgi arzu edilirse, **emrinize amadeyim**."

Vehbi Koç

3 Ekim 1980[55]

Kaynakça

23 Ocak 1979 tarih ve 1979/6 sayılı Anayasa Mahkemesi kararı.

AÇSHB, Asgari Ücret verileri.

Atılım dergisi, 1 Aralık 1980.

Birand, Mehmet Ali (1984), *12 Eylül Saat:04.00,* İstanbul: Karacan Yayınları.

Boratav, Korkut (2003), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı istatistikleri, Toplam Sanayide Verimlilik ve Reel Ücret Endeksi.

Cumhuriyet gazetesi, 21 Nisan 1983.

Cumhuriyet gazetesi, 26 Aralık 1983.

Cumhuriyet gazetesi, 26 Ocak 1982.

Cumhuriyet gazetesi, 28 Aralık 1980.

Cumhuriyet gazetesi, 31 Temmuz 1980.

Çelik, Aziz (2017), "Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kuralsızlaşma 1980'den 2010'a", *Çalışma İlişkileri Tarihi,* Ed. Ahmet Makal, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

DİE, Çalışma İstatistikleri, 1996.

DİSK (1994), *9. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul: DİSK Yayınları.

DİSK dergisi, Aralık 1991.

DİSK-AR (2017), *Türkiye İşçi Sınıfının Görünümü*, Ed. Aziz Çelik, İstanbul: DİSK Yayınları.

DİSK-AR (2020), *Covid-19 İşçileri Nasıl Etkiledi? Salgının Çalışma Yaşamına Etkileri-DİSK Üyesi İşçilere Yönelik Alan Araştırması Özet Sonuçları*, Ed. Aziz Çelik, İstanbul: DİSK Yayınları.

DİSK-AR (2020), *Sendikalaşma Araştırması (Ocak 2020)*, İstanbul.

Kirmanoğlu, Hakan ve diğerleri (1992), *Türkiye'de Gelir Bölüşümünü Bozan Etkenler ve İyileştirilmesine İlişkin Politikalar*, TOBB, Yayın No: 222.

Koç, Vehbi (1987), *Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.

Koray, Meryem ve Çelik, Aziz (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, Ankara: Belediye-İş Yayını.

MESS (2000), *Gelenek ve Gelecek*, 2. Cilt, İstanbul: BZD Yayıncılık.

Milliyet gazetesi, 25 Aralık 1986.

Milliyet gazetesi, 26 Temmuz 1981.

Özmucur, Süleyman (1987), *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolar İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması*, İTO, Yayın No: 1987/1.

Özveri, Murat (1999), *Ekonomik Kriz Koşullarında Toplu İş Sözleşmesi Özerkliği, "Uygulama Sorunu"*, Ankara: Selüloz-İş Yayını.

Özveri, Murat (2012), *Türkiye'de Toplu İş Sözleşmesi Yetki Sistemi ve Sendikasızlaştırma (1963-2009)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Özveri, Murat (tarihsiz), *İşçiler ve Bir Hukuk Devleti Masalı,* İzmit: Selüloz-İş Sendikası.

Pekin, Faruk (1986), "DİSK Davası", maddesi, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi.

Petrol-İş (1985), *Petrol-İş 84 Yıllık*, Hazırlayan: İlyas Köstekli, İstanbul.

Petrol-İş (1995), *95-96 Petrol-İş Yıllık*, İstanbul.

Resmî Gazete, Mükerrer, 12 Eylül 1980.

Sönmez, Mustafa (1984), *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları,* İstanbul: Belge Yayınları.

Sönmez, Mustafa (1987), *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.

Şafak, Can (2006), "Türkiye'de Toplu Pazarlığın Değişen Çizgisi 1980-2005", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 10, 2006/3.

Tayanç, Tunç (1987), *Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları.

Tercüman gazetesi, 25 Aralık 1980.

TİSK (1982), *XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Nisan 1982, Ankara: TİSK Yayını.

TİSK İşgücü Maliyetleri istatistikleri, çeşitli yıllar.

TÜİK, Dönemsel Hesaplar istatistikleri.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1996), 1. Cilt, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını.

Yeldan, Erinç (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeldan, Erinç (2015), İmalat Sanayinde Verimlilik ve Reel Ücretler (1950-2005), yayımlanmamış data.

Koç, Yıldırım (2015), *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1975'ten 1991'e*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.

DİSK AR

TÜRKİYE DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU ARAŞTIRMA MERKEZİ

40 YILDIR 12 EYLÜL

EMEĞE KARŞI
SERMAYE DARBESİ

12 EYLÜL İŞÇİ HAKLARINI NASIL YOK ETTİ?

"Soygunculuğa, sömürü ve baskıya, kaçakçılığa karşı olmak, yüksek ücret, ikramiye ve kıdem tazminatı elde etmek, emperyalizme ve faşizme karşı çıkmak ve 1961 Anayasası'nı savunmak suç ise bu suçu kabul ediyorum."

Abdullah Baştürk

(DİSK DAVASINDA SAVUNMA)